

Саха Республикатын Үөрэбин министиэристибэтэ
Саха Республикатын
Национальной оскуолаларын чинчийэр научнай институт

**Федеральной государственной
үөрэх стандарда
саха оскуолатыгар**

**Федеральный государственный
образовательный стандарт
в якутской школе**

(начаалынай уопсай үөрэхтээһин)

I чааһа

Дьокуускай

2011

УДК 373.3.014.54(=512.157)
ББК 74.202(2Рос=Як)
Ф32

Хомуйан онордулар:
Н.В.Ситникова, С.С.Семёнова, Н.Н.Васильева

Ааптардар:
Н.В.Ситникова, С.С.Семёнова, Н.Н.Васильева, Л.В.Захарова, У.М.Флегонтова,
Р.С.Никитина, Е.И.Винокурова, А.В.Иванова, Е.П.Чехордуна

Ф32 **Федеральной государственной үөрэх стандарда саха оскуолатыгар** : [начаалынай уопсай үөрэхтээһин] = **Федеральный государственный образовательный стандарт в якутской школе** / Н.В. Ситникова, С.С. Семёнова, Н.Н. Васильева уо.д.а. ; [хомуйан онордулар: Н.В. Ситникова, С.С. Семёнова, Н.Н. Васильева] ; Саха Респ. Үөрэбин м-бэтэ, Саха Респ. Нац. оскуолаларын чинчийэр науч. ин-т; . — Дьокуускай : Бичик, 2011.
Ч. 1. — 2011. — 84 с.

ISBN 978-5-7696-3636-3.
Агентство СІР НБР Саха

В сборник вошли примерные учебные планы и примерные программы учебных предметов, а также примерные программы различных форм внеурочной деятельности, рекомендуемые для учёта региональных и этнокультурных особенностей Республики Саха (Якутия) в условиях реализации федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования.

Примерные учебные планы и примерные программы подготовлены в соответствии с требованиями федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования и на основе научных исследований ФГБНУ «Институт национальных школ Республики Саха (Якутия)».

УДК 373.3.014.54(=512.157)
ББК 74.202(2Рос=Як)

ISBN 978-5-7696-3636-3

© Министерство образования РС(Я), 2011
© ФГБНУ «Институт национальных школ РС(Я)», 2011
© Оформление. НКИ «Бичик» РС(Я), 2011

ПРЕДИСЛОВИЕ

Республика Саха (Якутия) является пилотным субъектом Российской Федерации, где проводилась апробация материалов федерального государственного образовательного стандарта начального общего, основного общего и среднего (полного) общего образования, начиная с 2007 года. Возможность столь широкого участия педагогических работников нашей республики в обсуждении и разработке федеральных требований для учёта этнокультурных, региональных и национальных особенностей примерных основных образовательных программ, в том числе требований к структуре, содержанию, результатам и условиям освоения основных образовательных программ организована в Российской Федерации впервые.

С 1 декабря 2007 года название статьи 7 «Государственные образовательные стандарты» Закона Российской Федерации «Об образовании» в связи с принятием Федерального Закона №309-ФЗ было дополнено словом «Федеральные», т.е. в Российской Федерации установлены федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС).

Ранее государственные образовательные стандарты определяли содержание основных образовательных программ и требования к уровню подготовки выпускников.

В этой связи Республика Саха (Якутия) в рамках полномочий субъекта Российской Федерации определяла обязательный минимум содержания основных и дополнительных образовательных программ и требования к уровню подготовки выпускников по родным языкам (якутский, эвенский, эвенкийский, юкагирский, долганский) и литературе и иным предметам этнокультурной направленности, в том числе по якутскому языку как государственному и культуре народов Республики Саха (Якутия).

Также при изучении предметов федерального компонента выделялись часы на изучение региональных особенностей. Учащиеся изучали историю, географию Якутии, национальные виды спорта и традиционные промыслы, технологию.

Образовательные учреждения часы своего компонента распределяли в соответствии со своим профилем обучения, в том числе вводились предметы «Психология», «Ритмика», «Шахматы» и другие.

Во исполнение полномочия постановлением Правительства Республики Саха (Якутия) утверждались базисные учебные планы для школ Республики Саха (Якутия), в том числе действующий базисный учебный план для образовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализующих программы общего образования, принят постановлением Правительства Республики Саха (Якутия) от 30 июня 2005 года № 373.

Данным учебным планом в региональный (национально-региональный) компонент включены предметы «Культура народов Республики Саха (Якутия)», «Якутский язык как государственный», родной (нерусский) язык и литература. Для обеспечения регионального (национально-регионального компонента) ведётся плановая разработка и издание программ и учебников республиканского перечня, утверждаемого ежегодно приказом министра образования Республики Саха (Якутия). Принят закон Республики Саха (Якутия) «Об учебных программах и учебных изданиях для учреждений дошкольного и общего среднего (полного) образования Республики Саха (Якутия)».

Дети, поступившие в школу до 31 декабря 2010 года, до окончания средней школы учатся по государственным образовательным стандартам, включающим в себя федеральный и региональный (национально-региональный) компоненты, а также компонент образовательного учреждения.

Согласно статье 7 Федерального Закона «Об образовании» федеральные государственные образовательные стандарты (ФГОС) представляют собой совокупность требований, обязательных при реализации основных образовательных программ начального общего, основного общего, среднего (полного) общего, начального профессионального, среднего профессионального и высшего профессионального образования образовательными учреждениями, имеющими государственную аккредитацию. ФГОС включают в себя требования к структуре основных образовательных программ (ООП), условиям реализации ООП и результатам их освоения.

Изменилась структура образовательной программы. В неё включены не только базисный учебный план (БУП), но и примерные программы по отдельным учебным предметам; программа формирования универсальных учебных действий; система оценки учебных достижений обучающихся и программа воспитания и социализации учащихся.

В новом базисном учебном плане выделены не компоненты, а части: обязательная и вариативная, включающая внеурочную деятельность во второй половине дня.

В соответствии со стандартом на ступени начального образования осуществляется духовно-нравственное развитие и воспитание школьников, становление основ гражданской идентичности и мировоззрения, формируются основы умения учиться. Стандарт предусматривает обучение

на родном языке или изучение родного языка, овладение духовными ценностями и культурой многонационального народов России.

Программа духовно-нравственного воспитания включает уроки и внеурочную деятельность. Введена предметная область «Основы духовно-нравственной культуры народов России».

Родной язык и литературное чтение включены в число обязательных предметов наряду с русским и иностранным языками, математикой и другими предметами. Это означает, что предметы национально-регионального компонента входят в обязательную часть ФГОС. Этнокультурные, региональные и национальные особенности должны изучаться также в содержании других предметов.

Механизм участия субъекта Российской Федерации в установлении федеральных государственных образовательных стандартов определен как «участие в разработке на основе федеральных государственных образовательных стандартов или федеральных государственных требований примерных основных образовательных программ с учётом их уровня и направленности (в части региональных, национальных и этнокультурных особенностей)» в соответствии с подпунктом 5.2 пункта 1 статьи 29 Закона Российской Федерации «Об образовании».

Таким образом, в полномочия субъекта частично переданы полномочия по разработке региональных, национальных, этнокультурных особенностей примерных основных образовательных программ, которые включают программу духовно-нравственного развития, воспитания обучающихся на ступени начального общего образования, планируемые результаты освоения обучающимися основной образовательной программы начального общего образования, базисный учебный план начального общего образования, программу формирования универсальных учебных действий у обучающихся на ступени начального общего образования, программы отдельных учебных предметов, курсов, программу формирования культуры здорового и безопасного образа жизни, систему оценки достижения планируемых результатов освоения основной образовательной программы начального общего образования.

В настоящее время нормативные документы федерального государственного стандарта начального общего образования (ФГОС НОО) разработаны и приняты. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 6 октября 2009 года № 373 «Об утверждении и введении в действие федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования» зарегистрирован в Минюсте России № 17785 от 22.12.2009 г.

Начинается этап введения ФГОС НОО в первых классах всех общеобразовательных учреждений России.

В 2010—2011 учебном году продолжается внедрение федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования (ФГОС НОО) во вторых классах 157 пилотных образовательных учреждений, а также в третьих классах 21 пилотной школы. Введение ФГОС НОО осуществляется при активной поддержке органов местного самоуправления муниципальных образований, общественности на основе Соглашений с главами органов местного самоуправления муниципальных районов и городских округов.

В целях повышения квалификации педагогов, руководителей общеобразовательных учреждений организованы бюджетные курсы. Институтом развития образования и повышения квалификации ведётся последовательная работа по распространению опыта пилотных школ и подготовке тьюторов муниципального уровня.

Министерством образования Республики Саха (Якутия):

— организован перевод на якутский язык учебно-методических комплектов образовательных систем «Перспектива», «Школа 2100», «Планета знаний» и др., включенных в федеральный перечень;

— приобретены учебники для 1—2 классов, включенные в федеральный перечень;

— изданы учебники для 1—2 классов, включенные в республиканский перечень;

— разработан учебно-методический комплект по изучению традиционных знаний народов Якутии «Мой дом — Север» (программа, практикум, учебное пособие).

— разработаны программа и учебные пособия для изучения эвенского и эвенкийского языков;

— организована разработка учебно-методических комплексов по якутскому языку и литературному чтению нового поколения;

— изданы учебники федерального перечня на якутском языке.

За 3 года (с 2007 г.) приобретено 225 кабинетов начальных классов, в 2011 году также предусмотрено обновление оборудования начальных классов на сумму 15 млн рублей. Это направление будет продолжено в рамках комплексной модернизации системы общего образования.

Финансирование часов внеурочной деятельности осуществляется за счет средств норматива на 1 обучающегося. В государственном бюджете Республики Саха (Якутия) на реализацию ФГОС НОО в 2011 году предусмотрено 161 млн руб. (Закон Республики Саха (Якутия) от 15.12.2010 г. 872-З № 645-IV «О государственном бюджете Республики Саха (Якутия) на 2011 год»).

Переход на новые образовательные стандарты — одно из направлений национальной образовательной инициативы «Наша новая школа». Научная и педагогическая общественность Республики Саха (Якутия) продолжает активно внедрять новые стандарты общего образования с учётом этнокультурных, национальных и региональных особенностей нашей республики.

ПРИМЕРНЫЕ УЧЕБНЫЕ ПЛАНЫ ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ), РЕАЛИЗУЮЩИХ ФЕДЕРАЛЬНЫЕ ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СТАНДАРТЫ

НАЧАЛЬНОЕ ОБЩЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ

I. ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

1.1. Общие положения

Примерные учебные планы начального общего образования, рекомендуемые для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализующих с 2011—2012 учебного года федеральный государственный образовательный стандарт, разработаны на основе примерной основной образовательной программы начального общего образования (статья 14 Закона Российской Федерации «Об образовании»).

Базисный учебный план начального общего образования в составе примерной основной образовательной программы образовательного учреждения, обеспечивает введение в действие и реализацию требований федерального государственного образовательного стандарта, определяет общий объём нагрузки и максимальный объём аудиторной нагрузки обучающихся, состав и структуру обязательных предметных областей и направлений внеурочной деятельности по классам (по годам обучения).

Нормативно-правовые аспекты разработки учебных планов общеобразовательных учреждений, реализующих основную общеобразовательную программу с учётом региональных и этнокультурных особенностей. По Конституции Российской Федерации (статья 68) и Конституции Республики Саха (Якутия) (статья 49) каждый народ имеет право на сохранение и развитие родного языка и национальной культуры. Обучение и воспитание на родном языке одно из базовых конституционных прав человека в Российской Федерации. Создание условий для изучения и развития родных языков и национальных культур является одной из важных государственных задач.

Примерные учебные планы для общеобразовательных учреждений с родным (нерусским) и русским (неродным) языками обучения рекомендуются для реализации в системе общего образования статьи 9 «Право на выбор языка воспитания и обучения», статью 10 «Изучение и преподавание языков народов Российской Федерации» Закона Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации», статью 6 «Язык обучения» Законов Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) «Об образовании» и статьи 27 и 30 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)», а также статьи 16 и 20 Закона Республики Саха (Якутия) «О правах ребёнка».

Система общего образования Республики Саха (Якутия) несёт ответственность за сохранение и развитие родных языков и национальных культур коренных народов, проживающих на её территории. Изучение родного языка в общеобразовательном учреждении является одним из необходимых условий его сохранения в современном мире. Обучение на родном языке признано мировым сообществом как одно из основных средств повышения качества общего образования.

В условиях внедрения федерального государственного образовательного стандарта общего образования, направленного на формирование ключевых компетенций у учащихся, необходимость выделения этнокультурного содержания в структуре примерного

учебного плана обуславливается также значимостью родного языка в развитии духовно-нравственного потенциала личности, раскрытии его интеллектуальных, коммуникативных и творческих способностей.

По законодательству Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) в области языковой политики и образования ответственность 1) за обеспечение прав граждан на получение основного общего образования на родном (нерусском) языке; 2) за создание необходимого количества образовательных учреждений, классов, групп с обучением и воспитанием на родном (нерусском) языке возложена на образовательные учреждения, а также на их учредителей — органов местного самоуправления муниципальных районов и городских округов в области образования.

Всего разработано 4 примерных учебных плана: 1) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия); 2) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с обучением на языке саха; 3) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений с русским (родным) языком обучения; 4) примерный учебный план для общеобразовательных учреждений с русским (неродным) языком обучения (с изучением языка саха как родного).

Примерные учебные планы начального общего образования, предназначенные для общеобразовательных учреждений коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия) и общеобразовательных учреждений с русским (неродным) языком обучения, рекомендуются для обучения учащихся, чьи родители выбрали в качестве языка обучения и воспитания русский язык. В целях реализации статьи 10 Закона Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации» и статьи 27 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)» данный учебный план в зависимости от языковой ситуации и социального заказа обеспечивает: 1) изучение родного языка детьми саха и коренных малочисленных народов Севера; 2) изучение языка саха как государственного «в местах смешанного или компактного проживания якутского населения» детьми других (некоренных) национальностей. В общеобразовательных учреждениях с изучением родного языка коренных малочисленных народов Севера язык саха в форме учебного предмета преподаётся «исходя из потребностей населения», т.е. по решению участников образовательного процесса в счёт вариативной части учебного плана.

Примерный учебный план начального общего образования, рекомендуемый для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с обучением на языке саха, предназначен для учащихся, чьи родители на основании статьи 10 Закона Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации», статьи 27 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)», статьи 6 Закона Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) «Об образовании» выбрали в качестве языка обучения и воспитания язык саха.

Примерный учебный план начального общего образования, предназначенный для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с русским (родным) языком обучения, рекомендуется для учёта региональных и этнокультурных особенностей Республики Саха (Якутия).

Примерные учебные планы начального общего образования, рекомендуемые для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализуя п. 2 статьи 2 Законов Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) «Об образовании», статью 30 Закона Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)», статьи 17 и 21 Закона Республики Саха (Якутия) «О правах ребёнка», в обязательной части предусматривают изучение краеведения, культуры народов Республики Саха (Якутия) в форме модульных курсов.

Основные подходы к построению содержания образования с учётом региональных и этнокультурных особенностей. Согласно п.п. 1, 2 ст. 14 «Общие требования к содержанию образования» Закона Российской Федерации «Об образовании» содержание образования является одним из факторов экономического и социального прогресса общества и должно быть ориентировано на обеспечение самоопределения личности, создание

условий для её самореализации; развитие общества, укрепление и совершенствование правового государства; должно обеспечивать адекватный мировому уровень общей и профессиональной культуры общества; формирование у обучающегося адекватной современному уровню знаний и уровню образовательной программы (ступени обучения) картины мира; интеграцию личности в национальную и мировую культуру; формирование человека и гражданина, интегрированного в современное ему общество и нацеленного на совершенствование этого общества; формирование духовно-нравственной личности; воспроизводство и развитие кадрового потенциала общества.

Содержание общего образования — педагогически адаптированная система знаний, умений и навыков, опыта творческой деятельности и эмоционально-ценностного отношения к миру, усвоение которой обеспечивает развитие личности. Содержание общего образования также обеспечивает участие школьников в социальной деятельности, формирует их мировоззрение, систему ценностей и идеалов, обуславливающих гражданскую позицию личности, её отношение к миру и определение своего места в нём.

Содержание образования в общеобразовательных учреждениях определяется образовательной программой. Основная общеобразовательная программа начального общего образования должна обеспечивать реализацию федерального государственного образовательного стандарта с учётом региональных, национальных и этнокультурных особенностей, образовательных потребностей и запросов обучающихся, воспитанников и включает в себя учебный план, рабочие программы учебных курсов, предметов, дисциплин (модулей) и другие материалы, обеспечивающие духовно-нравственное развитие, воспитание и качество подготовки обучающихся. Основные общеобразовательные программы направлены на формирование универсальных учебных действий, достижение предметных результатов через программы учебных предметов, курсов, модулей; через урочную, внеурочную виды образовательной деятельности учащихся.

Примерные учебные планы выделяют определённые части содержания образования, несущие специфические функции в общем образовании, в форме учебных предметов, модулей и направлений внеурочной деятельности. Учебный предмет — основная структурная единица учебно-воспитательного процесса; одно из средств реализации содержания образования в системе общего образования. Модуль — часть образовательной программы или учебной дисциплины, имеющая определённую логическую и структурно-содержательную завершенность по отношению к установленным целям и результатам воспитания и обучения. Внеурочная деятельность школьников объединяет виды деятельности школьников, в которых происходит развитие их индивидуальных интересов, склонностей, способностей, приобретение ими собственного социально-культурного опыта. Организация занятий внеурочной деятельности учащихся является неотъемлемой частью образовательного процесса в общеобразовательном учреждении.

Системно-деятельностный подход создает условия для реализации интегрированного подхода в организации образовательного процесса (между учебными предметами, между учебной и внеучебной деятельностью учащихся).

Интегрированное обучение также имеет важное технологическое значение в разрешении противоречия между необходимостью включения в содержание обучения учебного материала, формирующего этнокультурную компетенцию, с одной стороны, и ограниченностью учебного времени, установленного СанПиН, с другой стороны. Интегрированные курсы за счёт объединения, обобщения программного материала двух-трёх учебных предметов способствуют высвобождению учебных часов. Это позволяет использовать сэкономленное время на углубление и расширение содержания обучения через введение в учебный процесс дополнительного, образовательного материала, отражающего природно-климатическую, социально-экономическую и этнокультурную специфику региона. Учебный материал, направленный на формирование этнокультурной компетенции учащихся, должен способствовать развитию универсальных учебных действий.

Интегрированное обучение в начальной школе реализуется за счёт внедрения модульной организации учебного материала. Технология конструирования содержания обучения в форме модулей позволяет интегрировать программный материал несколь-

ких учебных предметов. Учебный материал, отражающий национально-региональную специфику, можно интегрировать в учебные предметы в виде внутрипредметных модулей, также можно формировать в виде межпредметных (интегрированных) модулей. Примерами межпредметных модулей могут стать модули по направлениям «Система языка», «Тексты», «Риторика», позволяющие объединить системы родного, русского и иностранного языков в одну общую систему; модули по направлениям «Устное народное творчество», «Жизнь — человек — традиционная культура» будут способствовать реализации принципа диалога культур (литератур), формированию целостного восприятия мира и эмоционально-ценностному отношению к окружающему миру.

Таким образом, системно-деятельностный и интегрированные подходы дают возможность проектировать содержание образования с учётом региональных и этнокультурных особенностей через образовательные программы, учебные планы и учебно-методические комплекты нового поколения.

1.2. Обязательная часть учебного плана общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) (начальная школа)

В соответствии с федеральным государственным образовательным стандартом начального общего образования базисный учебный план фиксирует состав обязательных учебных предметов и распределение времени между ними. В обязательную часть базисного учебного плана включены следующие учебные предметы: математика, русский язык, родной язык, иностранный язык, литературное чтение на русском языке, литературное чтение на родном языке, окружающий мир, основы духовно-нравственной культуры народов России, музыка, изобразительное искусство, технология, физическая культура.

УЧЕБНЫЕ ПРЕДМЕТЫ И МОДУЛЬНЫЕ КУРСЫ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ОСНОВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ С УЧЁТОМ РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Учебные предметы «Родной язык и литературное чтение». Обучение родному языку и литературному чтению рассматривается как базисный компонент целостной системы гуманитарного, в том числе языкового, образования в школах Республики Саха (Якутия). Родной язык и литература представляют собой ценный в образовательном, воспитательном и развивающем отношении содержательный учебный материал, формирующий личность учащегося. Родной язык как часть культуры народа открывает мир огромного духовного богатства народа, тем самым способствует формированию этнической идентификации личности через сознательное овладение богатством языка, постижению духовно-нравственных ценностей и мировоззрения народа в процессе изучения системы языка и художественных текстов.

Учебный предмет «Язык саха». Язык саха относится к якутской подгруппе уйгуро-огузской группы тюркских языков. На якутском языке говорят якуты, проживающие в основном на территории (во всех улусах (районах) Республики Саха (Якутия), частично (компактно) на севере Красноярского края, в Магаданской, Иркутской, Амурской областях и в Хабаровском крае, и коренные малочисленные народы Республики Саха (Якутия) долганы, эвены, эвенки, юкагиры, русские старожилы и др.

Конституцией Республики Саха (Якутия) 1992 г. якутскому языку наряду с русским был придан статус государственного языка и введено название якутского языка — язык саха. Язык саха имеет устойчивую литературную форму, которая даёт возможность организовать обучение учащихся на родном языке и изучение родного (или государственного) языка в форме учебного предмета на всех уровнях общего и профессионального образования.

Для организации изучения языка саха как родного языка в форме учебных предметов в начальной школе предлагаются два варианта учебного плана в зависимости от языка обучения и уровня владения учащимися родным языком. При проведении уро-

ков по языку саха (якутскому языку) осуществляется деление классов на две группы: в городских школах при наполняемости 25 и более человек, в сельских — 20 и более человек. При наличии необходимых материально-технических и финансовых ресурсов возможно деление классов с меньшей наполняемостью.

Учебный предмет «Литературное чтение на языке саха». Литературное чтение на языке саха — один из основных предметов в начальной школе, объединяющий два приоритетных направления в обучении младших школьников как изучение литературных произведений и развитие речи на родном языке. Литературное чтение на родном языке также способствует развитию познавательных, интеллектуальных, художественно-эстетических способностей, формированию читательской компетенции и базовых национальных ценностей через приобщение детей к лучшим художественным произведениям. Изучение литературных произведений на родном языке предполагает включение в учебную программу наряду с родной литературой и переводную литературу других народов.

Учебный предмет «Родной язык коренных малочисленных народов Севера и литературное чтение». Законом Республики Саха (Якутия) «О языках в Республике Саха (Якутия)» 1992 г. родные языки (эвенкийский, эвенский, юкагирский, долганский и чукотский) коренных малочисленных народов Севера, проживающих в Республике Саха (Якутия), признаны местными официальными языками, используемыми наравне с государственными языками в местах их компактного проживания.

Между тем, многие представители коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия), как и по всей Российской Федерации, не владеют родными (этническими) языками, их базовыми и функционально первыми языками являются русский или якутский. Литературная форма родных языков коренных малочисленных народов Севера в настоящее время не имеет устойчивую форму, в сохранившейся живой (устной) речи преобладают наречия, говоры и диалектные формы языка в зависимости от места проживания, межэтнических и внутриэтнических контактов. Таким образом, изучение родного языка коренных малочисленных народов Севера в образовательных учреждениях является основным фактором их сохранения и возрождения и постепенного установления литературной формы родных языков на базе сохранившихся форм языков, имеющими важное значение для их дальнейшего развития. В связи с этим, на современном этапе в общеобразовательных учреждениях обучение родным языкам необходимо организовать с учётом конкретных социокультурных и социолингвистических особенностей функционирования языков, т.е. корректно сочетать изучение диалектных (местных) и литературных форм. Особенности расселения коренных малочисленных народов Севера в Республике Саха (Якутия) как разобщённость, смешанное проживание нескольких этносов в небольших населённых пунктах создают определённые трудности в организации образовательного процесса. В связи с этим параллельное обучение нескольких родных языков в одном классе требует нестандартных подходов к разработке учебного плана, обеспечению учителями родного языка и учебно-методическими комплектами, финансированию дополнительных учебных часов при параллельном изучении нескольких языков.

Для организации изучения родного языка и литературного чтения в форме учебного предмета предлагается один вариант учебного плана для всех языков, который позволяет изучать любой язык в зависимости от специфики конкретного общеобразовательного учреждения. Необходимость интегрированного обучения родному языку и литературному чтению в рамках одного учебного предмета обусловлена объективными социокультурными, социолингвистическими факторами уровня функционирования языков на современном этапе и является вытекающим из них оптимальным методическим решением.

Между тем, по решению участников образовательного процесса по увеличению учебных часов для изучения родного языка и литературного чтения общеобразовательное учреждение вправе разработать учебный план на основе базисного учебного плана начального общего образования для образовательных учреждений, в которых обучение ведётся на родном (нерусском) языке (вариант 3).

При проведении уроков по родным языкам осуществляется деление классов на две — группы: в городских школах при наполняемости 25 и более человек, в сельских — 20 и более человек. При наличии необходимых материально-технических и финансовых ресурсов возможно деление классов с меньшей наполняемостью. Деление на группы вне зависимости от количества учащихся предусматривается и при изучении в одном классе двух или нескольких родных языков коренных малочисленных народов Севера.

Учебный предмет «Эвенский язык и литературное чтение». Эвенский язык относится к северной подгруппе тунгусо-маньчжурских языков. На эвенском языке говорят эвены, проживающие в Ольском, Северо-Эвенском, Среднеаканском, Сусуманском, Омсукчанском районах Магаданской области, на территории Чукотского автономного округа, в Охотском районе Хабаровского края, в Пенжинском, Олюторском, Тигильском и Быстринском районах Камчатки. В Республике Саха (Якутия) эвены проживают в Абыйском, Аллаиховском, Булунском, Верхоянском, Кобяйском, Момском, Оймяконском, Усть-Янском, Томпонском, Верхнеколымском, Среднеколымском, Нижнеколымском и Эвено-Бытантайском национальном улусах.

Эвенский язык имеет многочисленные говоры и диалекты. По фонетическим, морфологическим и лексическим признакам они делятся на три наречия: восточное, среднее, западное. Начало создания эвенской письменности относится к 1931—1932 гг.

В образовательных учреждениях Республики Саха (Якутия) эвенский язык преподаётся с 30-х гг. XX в. В настоящее время в форме учебного предмета родной язык изучают в Берёзовской СОШ им. В.А. Роббек Среднеколымского, Себян-Кюёльской СОШ им. П.А. Степанова-Ламутского Кобяйского, Андрюшкинской СОШ Нижнеколымского, Тополинской СОШ Томпонского, Саккырырской СОШ им. Р.И. Шадрина Эвено-Бытантайского, Улахан-Чистайской СОШ им. Н.С. Тарабукина, Силянняхской СОШ им. П.Н. Николаева Усть-Янского, Майорской СОШ Абыйского, Оленегорской СОШ Аллаиховского, Верхнеколымской ООШ Верхнеколымского улусов, Экспериментальной школе-интернат «Арктика» с углубленным изучением предметов гуманитарно-культурологического профиля Министерства образования Республики Саха (Якутия) (в Нерюнгринском районе) и в кочевых общеобразовательных учреждениях. В Булунском, Верхоянском, Оймяконском улусах необходимо вводить изучение эвенского языка как учебный предмет.

Учебный предмет «Эвенкийский язык и литературное чтение». Эвенкийский язык относится к северной подгруппе тунгусо-маньчжурской группы языков. На эвенкийском языке говорят эвенки, проживающие, в основном, в национальных улусах (районах) и наслегах Республики Саха (Якутия), в сельских местностях Амурской области, Красноярского края, Республики Бурятия и др. В эвенкийском языке выделяются три наречия — северное, южное и восточное, с большим количеством диалектов и говоров. Письменность на эвенкийском языке была создана в 1931 г.

В образовательных учреждениях Республики Саха (Якутия) эвенкийский язык изучают с 30-х гг. XX в. В настоящее время родной язык в Золотинской СОШ им. Г.М. Василевич Нерюнгринского, Тяньской СОШ им. И.Н. Кульбертинова, (кочевой школе «Черода») Олёкминского, Хатыстырской СОШ, Угоянской СОШ, Кутанинской СОШ, кочевых школах «Угут» и «Амма» Алданского, Харыялахской СОШ, кочевой школе «Куэнэлэкээн» Оленёкского эвенкийского национального улусов, Экспериментальной школе-интернат «Арктика» с углубленным изучением предметов гуманитарно-культурологического профиля Министерства образования Республики Саха (Якутия) (в Нерюнгринском районе) преподаётся в форме отдельного предмета. В Жиганском, Усть-Майском улусах необходимо вводить изучение эвенкийского языка как учебный предмет.

Учебный предмет «Юкагирский язык и литературное чтение». Юкагирский язык относится к палеоазиатской семье языков. Юкагиры (самоназвание одулы, вадулы) проживают на территории трёх субъектов Российской Федерации: в Республике Саха (Якутия) (Нижнеколымский, Верхнеколымский улусы), Магаданской области (Среднеаканский район) и Чукотском автономном округе (Анадырский и Билибинский

районы). Сохранившиеся две группы юкагиров (одулы, вадулы) существенно отличаются друг от друга по языку, фольклору, особенностям национальной культуры, что обусловлено своеобразием исторического пути народов, их проживанием в разных природных зонах (тайга, тундра), спецификой социально-культурной жизни. Письменность на юкагирском языке существует с 1969 г. Алфавит для тундренного диалекта юкагирского языка, в основу которого были положены якутский алфавит и графика, был кодифицирован в 1987 г., позднее он распространён и на колымский диалект юкагирского языка. С 1990 г. введено обучение юкагирскому языку в Нелемнинской СОШ им. Н.С. Тэки Одулока Верхнеколымского улуса, Андрюшкинской СОШ Нижнеколымского улуса. Изданы буквари и учебные пособия на тундренном и колымском диалектах юкагирского языка.

Учебный предмет «Чукотский язык и литературное чтение». Чукотский язык относится к палеоазиатской семье языков, в которую входят чукотско-камчатские, алеутско-эскимосские языки, а также изолированные языки: нивхский и юкагирский. Чукчи расселены в Чукотском автономном округе, в Корьякском муниципальном районе Камчатского края и в Нижнеколымском улусе Республики Саха (Якутия).

В 1931 году под руководством крупнейшего специалиста по языкам северо-восточной Азии В.Г. Богораза и при его непосредственном участии был создан практический алфавит чукотского языка, а в 1932 году издан первый букварь на основе восточного диалекта уэленских чукчей, который впоследствии был принят за литературный чукотский язык.

С 30-х годов XX столетия язык чукчей как учебный предмет преподаётся в школах Чукотского автономного округа, а с 1993 г. — в Колымской СОШ, кочевой школе «Нутендли» («Нутэнли»). Необходимо особо отметить, что в 2011 году издана первая чукотская азбука на диалекте колымских чукчей (западный диалект).

Учебный предмет «Долганский язык и литературное чтение». Долганский язык относится к якутской подгруппе уйгуро-огузской группы тюркской языковой общности алтайской семьи языков. Долганы проживают в Таймырском (Долгано-Ненецком) муниципальном районе Красноярского края, и в Анабарском национальном (Долгано-эвенкийском) улусе Республики Саха (Якутия). В лингвистике долганский язык признаётся и как диалект якутского языка, и как самостоятельный язык, в котором выделяются западный, хатангский и попигайско-анабарский говоры. В последнее время преобладающей является вторая точка зрения. В конце 70-х гг. XX столетия была создана письменность на долганском языке. В 1979 г. был утверждён алфавит на кириллице, учитывающий особенности фонематического строя языка, а также якутскую и русскую графику. На Таймыре долганский язык стал преподаваться с 1985 г.

В Республике Саха (Якутия) долганский язык преподаётся в Юрюнг-Хаинской СОШ, в кочевой школе Анабарского национального (Долгано-эвенкийского) улуса в форме факультативных занятий. В связи со сложившимися историческими обстоятельствами (смешанное проживание с якутами и другими коренными народами Якутии, единая лингвистическая база долганского и якутского языков) долганы, проживающие в Республике Саха (Якутия), в настоящее время обучаются на языке саха и изучают язык саха (литературный якутский язык) как учебный предмет. По решению участников образовательного процесса, в условиях становления этнической идентичности, возможен постепенный переход на изучение долганского языка и литературы. При изучении языка саха и литературы в качестве родного языка и литературы необходимо организовать интегрированное обучение долганского языка и литературы.

Модульные курсы, предлагаемые для интегрированного обучения с учебными предметами.

- Межпредметные модульные курсы «Система языка», «Текст», «Риторика» к учебным предметам «Родной язык», «Русский язык», «Иностранный язык».

- Межпредметные модульные курсы «Фольклор народов мира», «Литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях» к учебным предметам «Литературное чтение на родном языке» и «Литературное чтение на русском языке».

- Межпредметные модульные курсы «Краски Земли олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» к учебным предметам «Изобразительное искусство», «Технология».
- Предметные модульные курсы по родному краю и культуре народов РС(Я) к учебному предмету «Окружающий мир», «Я и моя Якутия», «Культура Земли олонхо», «В семье единой».
- Предметные модульные курсы «Измерение величин у якутов», «Измерение величин у народов Севера» к учебному предмету «Математика».
- Предметные модульные курсы по национальному музыкальному искусству к учебному предмету «Музыка».
- Предметные модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера к учебному предмету «Физическая культура».

1.3. Часть учебного плана общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), формируемая участниками образовательного процесса (начальная школа)

Часть учебного плана, формируемая участниками образовательного процесса, направлена на удовлетворение индивидуальных потребностей личности (семьи) в области общего образования, обеспечивающих воедино личностную, социальную и профессиональную успешности обучающихся. Личностная успешность проявляется в полноценном и разнообразном личностном становлении и развитии с учётом индивидуальных склонностей, интересов, мотивов и способностей. Социальная успешность формируется через органичное вхождение в социальное окружение и участие в жизни общества. Профессиональная успешность обеспечивает развитость универсальных трудовых и практических умений, готовность к выбору профессии.

Для обеспечения части, формируемой участниками образовательного процесса, в учебный план включены отдельные учебные часы (количество указано по классам) и часы для организации внеурочной деятельности учащихся (по 10 часов в каждом классе).

Учебные (урочные) часы вариативной части в зависимости от потребностей и интересов детей рекомендуется отвести: 1) на введение дополнительных учебных предметов, развивающих младших школьников («Культура народов РС(Я)», «Традиционные знания коренных малочисленных народов Севера», «Родной край», «Мир олонхо» («Олонхо эйгэтэ»), «Хореография», «Ритмика», «Современные и бальные танцы» и т.д.); 2) на расширение и углубление содержания учебных предметов обязательной части (математика, русский язык, родной язык, иностранный язык и т.д.); 3) на изучение языка саха как государственного в образовательных учреждениях с русским языком обучения, в том числе в школах коренных малочисленных народов Севера. Дополнительные учебные предметы изучаются по рабочим программам, разрабатываемым и утверждаемым общеобразовательным учреждением с учётом мнения участников образовательного процесса.

В соответствии с требованиями ФГОС внеурочная деятельность учащихся в общеобразовательных учреждениях организуется по направлениям развития личности (духовно-нравственное, социальное, общеинтеллектуальное, общекультурное, спортивно-оздоровительное) и предполагает создание её различных моделей, реализующихся в форме экскурсий, кружков, факультативов, секций, клубов, студий и др., а также проведение тематических классных, школьных, внешкольных мероприятий. Во всех мероприятиях, включённых в план воспитательной работы (класса) школы, должны участвовать максимальное количество учащихся, педагогов и родителей, благодаря чему каждый ребёнок в течение учебного года имеет возможность принять участие в нескольких мероприятиях, попробовать себя в разных сферах деятельности.

Часы, отведенные на внеурочную деятельность, являются обязательными для финансирования. При разработке программы и организации внеурочной деятельности учащихся следует учесть системное формирование личностной и социальной успешности детей младшего школьного возраста, что предполагает продолжение комплексно-

го развития универсальных учебных действий учащихся на дополнительных внеурочных занятиях. Для организации внеурочной деятельности образовательные учреждения руководствуются письмом Департамента общего образования Минобрнауки России от 12.05.2011 г. № 03-296 «Об организации внеурочной деятельности при введении Федерального государственного образовательного стандарта общего образования».

УЧЕБНЫЕ ПРЕДМЕТЫ, РЕКОМЕНДУЕМЫЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНО ДЛЯ УЧЁТА РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ) В ОСНОВНОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ

Учебный предмет «Язык саха как государственный». В Республике Саха (Якутия) устойчивое и гармоничное развитие национально-русского, русско-национального двуязычия (многоязычия) обеспечивается через создание условий и реальных возможностей для изучения функционирующих в республике языков.

В системе общего образования Республики Саха (Якутия) одной из форм реализации данного положения является введение в образовательный процесс учебного предмета «Язык саха как государственный». Данный учебный предмет рекомендуется ввести в часть учебного плана, формируемую участниками образовательного процесса, общеобразовательных учреждений с русским (родным) языком обучения.

При создании необходимых условий (систематическое изучение, выделение оптимального количества учебных часов, различные формы стимулирования) включение учебного предмета в учебный план обеспечит функциональное владение языком саха на уровне повседневного общения и достижение учащимися коммуникативной и культуроведческой компетенций на уровне, достаточном для приобщения к языку и культуре народа саха.

Учебный предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)».

В системе общего образования Республики Саха (Якутия) учебный предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)» рассматривается как одна из основных форм передачи от поколения к поколению накопленных народом духовных и эстетических ценностей, культурных традиций и осознанного приобщения учащихся к культурному разнообразию региона, а также воспитания толерантного отношения к другим культурам.

Содержание предмета «Культура народов Республики Саха (Якутия)» включает сведения из области материальной и духовной культуры, истории коренных народов Якутии — якутов, эвенов, эвенков, юкагиров, долган, чукчей, русских старожилов и других совместно проживающих этносов.

Технология процесса обучения предмету «Культура народов Республики Саха (Якутия)» строится на основе творческой реализации культуроведческого подхода и осуществления диалога культур, организации активного и заинтересованного процесса добывания знаний учащимся. Родной язык и этнопедагогические ценности составляют основу при изучении данного предмета. Содержание курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» рекомендуется также реализовать (интегрировать) через модульные курсы с предметами «Литературное чтение», «Окружающий мир», «Изобразительное искусство», «Технология», «Физическая культура», «Музыка».

Учебный предмет «Традиционные знания коренных народов Севера Республики Саха (Якутия)». Изучение курса в форме учебного предмета «Традиционные знания коренных народов Севера» направлено на сохранение традиционных знаний, связанных с природопользованием и основными видами хозяйственной деятельности коренных малочисленных народов Севера, через передачу будущим поколениям.

Наименование курса отражает принятые международные понятия по обозначению многовекового жизненного опыта, результата интеллектуальной и практической деятельности, воплощенного в умениях, навыках и методах, необходимых для жизнеобеспечения в условиях традиционного уклада жизни коренных малочисленных народов Севера.

Содержательная линия курса «Традиционные знания коренных народов Севера Республики Саха (Якутия)» включает в себя знания об особенностях среды обитания как главного условия жизнеобеспечения народов Севера (от выбора места стоянок,

маршрутов оленеводства, охоты и кочевья зависит безопасность и благополучие), навыки, умения и способы самостоятельного и коллективного действия, необходимые для жизни в условиях Севера.

Интеграция содержания данного курса с предметами «Окружающий мир», «Культура народов РС(Я)», «Технология», «Основы безопасности жизнедеятельности» и способствует целостному восприятию уклада жизни, традиционных знаний, ценностей, культуры коренных народов Севера и позволяет формированию у детей младшего школьного возраста определённых универсальных учебных действий.

Особенностью методики обучения курсу «Традиционные знания коренных народов Севера Республики Саха (Якутия)» является организация практической, исследовательской и проектной деятельности учащихся.

ПРИМЕРНЫЕ ФОРМЫ И НАИМЕНОВАНИЯ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ, РЕКОМЕНДУЕМЫЕ ДЛЯ УЧЁТА РЕГИОНАЛЬНЫХ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Кукольный театр «В мире олонхо». Театральная деятельность через устное художественное слово, мелодии, драматизации, танцы, и пение развивает творческое воображение и речь учащихся (выражение словами эмоционально-чувственной отзывчивости, описание художественного образа, использование в речи изобразительно-выразительных средств языка). Учащиеся в процессе театральной деятельности приобщаются к фольклору, обрядам, обычаям родного народа. Итоги данной деятельности могут быть представлены на фольклорных праздниках и представлениях, во время проведения «Дня олонхо», национального праздника «Ысыах» и т.д.

Клуб «Юный краевед». В рамках клубной деятельности учащиеся изучают историческое прошлое и настоящее своей «малой» родины, о личностях, оставивших заметный след в истории края. В процессе исследования развиваются интеллектуальные и поисково-информационные умения. Клубная деятельность также позволяет организовать литературные и историко-краеведческие экспедиции, отряды юных следопытов. По итогам работы учащихся могут быть созданы историко-краеведческие уголки, комнаты, краеведческие музеи и т.д. Школьную краеведческую деятельность учащихся следует взаимодействовать с местными музеями, библиотеками и т.д.

Клуб «Юный исследователь». Деятельность клуба направлена на формирование элементарных умений у учащихся работать с разнообразными источниками информации о родном крае, заниматься самообразованием через библиотечные, музейные занятия, посещения театров, поиск и получение необходимой информации через сети интернет и др. Результаты исследовательской работы реализуются в таких видах и формах деятельности, как интеллектуальный марафон, предметные олимпиады и вечера, различные интеллектуальные игры (КВН, «Что. Где. Когда?» и др.), конференции, диспуты, встречи с интересными людьми и т.д.

Студия «Северная кухня». Деятельность студии направлена на формирование поликультурной компетенции учащихся посредством изучения национальной кухни народов Севера, способам их приготовления. В процессе деятельности происходит воспитание уважения к национальным традициям своего и других народов, толерантности, прививается культура межличностного и межнационального общения, бережного отношения к материальным и духовным богатствам Родины.

Студия «Золотые руки». Художественно-прикладная деятельность как составная часть системы эстетического воспитания, является основным средством творческого и эмоционального развития личности. Художественно-прикладное творчество также считается одной из эффективных форм по формированию этнокультурных умений и навыков через процесс изготовления индивидуальных и коллективных работ (национальных кукол, сувениров, украшений и др.).

Секция «Игры Манчаары» («Игры Эмчэни»). Приобщение детей к национальным видам спорта и соревнования по различным комплексам физических упражнений программы «Эрэл» с целью совершенствования физического развития, духовных и волевых

качеств личности. Программа секции должна включать также обучение здоровому образу жизни, правилам поведения и безопасности в различных чрезвычайных ситуациях, в том числе возникающих в экстремальных природно-климатических условиях Севера.

Для обеспечения учёта региональных и этнокультурных особенностей во внеурочной деятельности учащихся также рекомендуется организовать клубы «Юный оленевод», «Будущий охотник», студии «Северное сияние», «Северная мастерица» и др.

II. ПРИМЕРНЫЕ УЧЕБНЫЕ ПЛАНЫ ДЛЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

1. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений коренных малочисленных народов Севера Республики Саха (Якутия). Начальное общее образование

Учебные предметы		Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
		I	II	III	IV	
1. Обязательная часть						
Математика	Модульные курсы «Измерение величин у народов Севера» и др.	4	4	4	4	16
		132	136	136	136	540
Русский язык		4	5	5	5	19
		132	170	170	170	642
Иностранный язык		—	2	2	2	6
		—	68	68	68	204
Литературное чтение на русском языке	Модульные курсы «Фольклор народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях» и др.	2	3	3	3	11
		66	102	102	102	372
Родной язык коренных малочисленных народов Севера и литературное чтение (эвенкийский, эвенкийский, юкагирский, чукотский, долганский)	Модульные курсы по национальной культуре, интегрированные курсы по культуре народов Республики Саха (Якутия) и якутской литературе	3	3	3	3	12
		99	102	102	102	405 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Окружающий мир	Модульные курсы по традиционной культуре	2	2	2	2	8
		66	68	68	68	270
Основы духовно-нравственной культуры народов России	Модульный курс «Духовные истоки олонхо»	—	—	—	0/1	0,5
					17	17
Музыка	Модульные курсы по национальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)	1	1	1	1	4
		33	34	34	34	135
Изобразительное искусство	Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.	1	1	1	1	4
		33	34	34	34	135
Технология		1	1	1	1	4
		33	34	34	34	135
Физическая культура	Интегрированные курсы «Таёжная азбука» «Национальные игры»	3	3	3	3	12
		99	102	102	102	405

Итого часов по 1 части	в неделю	21	25	25	25	96,5
	в год	693	850	850	867	3260 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса						
Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Культура народов Республики Саха (Якутия)», «Традиционные знания коренных народов Севера» и др.)	—	1	1	0,5	2,5	
	—	34	34	17	85	
Максимально допустимая годовая нагрузка	21	26	26	26	99	
	693	884	884	884	3345	
Внеурочная деятельность по направлениям: спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общеинтеллектуальное, общекультурное (формы: экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)	10	10	10	10	40	
	330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части	в неделю	10	11	11	10,5	42,5
	в год	330	374	374	357	1435
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию						
Всего часов	в неделю	31	36	36	36	129
	в год	1023	1224	1224	1224	4695

2. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с обучением на языке саха. Начальное общее образование

Учебные предметы		Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
		I	II	III	IV	
1. Обязательная часть						
Математика	<i>Модульные курсы «Измерение величин у народа саха» и др.</i>	4	4	4	4	16
		132	136	136	136	540
Русский язык	<i>Интегрированные курсы со 2 класса по направлениям «Система языка», «Текст», «Риторика»</i>	4/2	4	3	4	13
		98	136	102	136	472
Язык саха	<i>«Система языка», «Текст», «Риторика»</i>	5/3	3	4	3	13
		131	102	136	102	471 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Иностранный язык		—	2	2	2	6
		—	68	68	68	204
Литературное чтение на русском языке	<i>Интегрированные курсы со 2 класса «Фольклор народов мира», «Детская литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях»</i>	0/2	2	2	2	8
		34	68	68	68	238
Литературное чтение на языке саха	<i>«Родной край в преданиях и литературных произведениях»</i>	0/2	2	2	2	8
		34	68	68	68	238 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
Окружающий мир	<i>Модульные курсы по родному краю и культуре народов Республики Саха (Якутия)</i>	2	2	2	2	8
		66	68	68	68	270

Основы духовно-нравственной культуры народов России	<i>Модульный курс «Духовные истоки олонхо»</i>	—	—	—	0/1	0,5	
					17	17	
Музыка	<i>Модульные курсы по национальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Изобразительное искусство	<i>Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Технология		1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Физическая культура	<i>Модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера</i>	3	3	3	3	12	
		66	68	68	68	270	
Итого часов по I части		в неделю	21	25	25	25	96,5
		в год	660	816	816	833	3125 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса							
Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Культура народов РС(Я)», «Традиционные знания коренных народов Севера» и т.д.)		—	1	1	0,5	2,5	
		—	34	34	17	85	
Максимально допустимая годовая нагрузка		21	26	26	26	99	
		660	850	850	850	3210	
Внеурочная деятельность по направлениям: Спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общеинтеллектуальное, общекультурное (формы — экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)		10	10	10	10	40	
		330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части		в неделю	10	11	11	10,5	42,5
		в год	330	374	374	357	1435
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию							
Всего часов		в неделю	31	36	36	36	139
		в год	1023	1224	1224	1224	4695

**3. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с русским (родным) языком обучения.
Начальное общее образование**

Учебные предметы		Модульные (предметные и межпредметные) курсы	Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
			I	II	III	IV	
1. Обязательная часть							
Математика	<i>Модульные курсы «Измерение величин у народов Севера» и др.</i>	4	4	4	4	16	
		132	136	136	136	540	
Русский язык	<i>Интегрированные курсы со 2 класса по направлениям «Система языка», «Текст», «Риторика»</i>	5	5	5	5	20	
		165	170	170	170	675	
Иностранный язык		—	2	2	2	6	
		—	68	68	68	204	

Литературное чтение	<i>Интегрированные курсы со 2 класса «Фольклор народов мира», «Детская литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях»</i>	4	4	4	4	16	
		132	136	136	136	540	
Окружающий мир	<i>Модульные курсы по родному краю и культуре народов Республики Саха (Якутия) «Я и моя Якутия», «В семье единой», «Культура земли Олонхо», «Мы — северяне»</i>	2	2	2	2	8	
		66	68	68	68	270	
Основы духовно-нравственной культуры народов России	<i>Модульный курс «Духовные истоки олонхо»</i>	—	—	—	0/1	0,5	
					17	17	
Музыка	<i>Модульные курсы по национальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Изобразительное искусство	<i>Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.</i>	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Технология		1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Физическая культура	<i>Модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера</i>	3	3	3	3	12	
		99	102	102	102	405	
Итого часов по 1 части		в неделю	21	23	23	23	90,5
		в год	693	782	782	799	3056
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса							
Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Язык саха как государственный», «Культура народов РС(Я)» и др.)		—	3	3	2,5	8,5	
		—	102	102	85	289	
Максимально допустимая годовая нагрузка		21	26	26	26	99	
		693	884	884	884	3345	
Внеурочная деятельность по направлениям: спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общеинтеллектуальное, общекультурное (формы: экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)		10	10	10	10	40	
		330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части		в неделю	10	11	11	10,5	42,5
		в год	330	442	442	425	1639
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию							
Всего часов		в неделю	31	36	36	36	139
		в год	1023	1224	1224	1224	4695

**4. Примерный учебный план для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) с русским (неродным) языком обучения (с изучением языка саха как родного).
Начальное общее образование**

Учебные предметы		Модульные (предметные и межпредметные) курсы	Классы и количество часов в неделю (в год)				Всего за 4 года обучения
			I	II	III	IV	
1. Обязательная часть							
Математика	Модульные курсы «Измерение величин у народа саха» и др.	4	4	4	4	16	
		132	136	136	136	540	
Русский язык	Интегрированные курсы со 2 класса по направлениям «Система языка», «Текст», «Риторика»	4	5	5	5	19	
		132	170	170	170	642	
Иностранный язык		—	2	2	2	6	
		—	68	68	68	204	
Литературное чтение на русском языке		2	3	3	3	11	
		66	102	102	102	372	
Язык саха и литературное чтение	Интегрированные курсы со 2 класса «Фольклор народов мира», «Детская литература народов мира», «Родной край в преданиях и литературных произведениях»	3	3	3	3	12	
		99	102	102	102	405 (из них часы модульных курсов не более 30 %)	
Окружающий мир	Модульные курсы по родному краю и культуре народов Республики Саха (Якутия) «Я и моя Якутия», «В семье единой», «Культура земли Олонхо», «Мы — северяне»	2	2	2	2	8	
		66	68	68	68	270	
Основы духовно- нравственной культуры народов России	Модульный курс «Духовные истоки олонхо»	—	—	—	0/1	0,5	
					17	17	
Музыка	Модульные курсы по национальному музыкальному искусству коренных народов Республики Саха (Якутия)	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Изобразительное искусство	Интегрированные курсы «Краски земли Олонхо», «Северный орнамент», «Радуга Севера» и др.	1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Технология		1	1	1	1	4	
		33	34	34	34	135	
Физическая культура	Модульные курсы по национальным видам спорта и правилам поведения и безопасности в экстремальных условиях Севера	3	3	3	3	12	
		99	102	102	102	405	
Итого часов по 1 части		в неделю	21	25	25	25,5	96,5
		в год	693	850	850	867	3260 (из них часы модульных курсов не более 30 %)
II. Часть, формируемая участниками образовательного процесса							
Учебная (урочная) деятельность (рекомендуется ввести по выбору учебные предметы «Культура народов Республики Саха (Якутия)», «Тради- ционные знания коренных народов Севера» и др.		—	1	1	0,5	2,5	
		—	34	34	17	85	

Максимально допустимая годовая нагрузка	21	26	26	26	99	
	693	884	884	884	3345	
Внеурочная деятельность по направлениям: <i>Спортивно-оздоровительное, духовно-нравственное, социальное, общеинтеллектуальное, общекультурное (формы — экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, школьные научные общества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования, общественно-полезные практики и т.д.)</i>	10	10	10	10	40	
	330	340	340	340	1350	
Итого часов по II части	в неделю	10	11	11	10,5	42,5
	в год	330	374	374	357	1435
Количество академических часов, подлежащих к бюджетному финансированию						
Всего часов	в неделю	31	36	36	36	189
	в год	1023	1224	1224	1224	4695

III. РЕКОМЕНДАЦИИ ПО РАЗРАБОТКЕ УЧЕБНЫХ ПЛАНОВ НАЧАЛЬНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

3.1. Разработка и утверждение учебного плана общеобразовательного учреждения

Учебный план общеобразовательного учреждения разрабатывается и утверждается самим образовательным учреждением в составе основной образовательной программы. Состав основной общеобразовательной программы определён требованиями ФГОС к структуре основной образовательной программы начального общего образования.

Примерные учебные планы для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) являются моделями для разработки индивидуального учебного плана школы. До составления и утверждения учебного плана рекомендуется годовой календарный учебный график согласовать с органом местного самоуправления (особенно актуально для кочевых образовательных учреждений). При разработке документа также следует учесть, что обязательная часть учебного плана в полном объёме должна включаться в индивидуальный учебный план общеобразовательного учреждения.

В обязательной части учебного плана общеобразовательного учреждения дифференциация и индивидуализация обучения обеспечиваются через деление классов на группы в зависимости от специфики целей и задач учебного предмета, возрастных особенностей и условий организации образовательного процесса.

В начальной школе класса деление на группы по учебным предметам языкового образования обусловлено спецификой формирования языковых и коммуникативных компетенций учащихся по различным языкам в условиях многоязычной образовательной среды.

При проектировании учебного плана общеобразовательного учреждения следует учесть деление классов на группы при изучении:

- русского и родного языков в классах с обучением на языке саха;
- русского и родного языков в классах с русским (неродным) языком обучения (с изучением языков коренных малочисленных народов Севера и языка саха);
- иностранного языка вне зависимости от языка обучения.

Деление на группы по родному языку в классах с русским (неродным) языком обучения независимо от количества учащихся предусматривается при различных уровнях владения учащимися родным языком (например, владеющие/невладеющие), а также при параллельном изучении в одном классе нескольких родных языков (например, язык саха/эвенский; эвенский/эвенкийский; эвенский/юкагирский/чукотский и т.д.).

Часть учебного плана, формируемая участниками образовательного процесса, раз-

рабатывается общеобразовательным учреждением с участием учащихся и их родителей, утверждается уполномоченным общественным советом школы. После апробации механизма формирования данной части учебного плана положение рекомендуется закрепить в уставе образовательного учреждения.

При необходимости на основе учебного плана общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия) разрабатывается индивидуальный учебный план учащегося. Согласно п. 4 статьи 50 Закона Российской Федерации «Об образовании» обучающиеся всех образовательных учреждений имеют право на получение образования в соответствии с федеральными государственными образовательными стандартами по индивидуальным учебным планам, на ускоренный курс обучения. Обучение граждан по индивидуальным учебным планам в пределах федеральных государственных образовательных стандартов регламентируется уставом данного образовательного учреждения.

Индивидуальный учебный план учащегося проектируется для реализации его индивидуальной образовательной программы. Индивидуальная образовательная программа должна обеспечить освоение требований к результатам основных образовательных программ федерального государственного образовательного стандарта, индивидуальные образовательные запросы учащегося; способствовать интеграции учебной и внеурочной деятельности; эффективному использованию развивающих образовательных технологий.

Проектирование индивидуальной образовательной программы и учебного плана осуществляется педагогами с учётом образовательных потребностей учащегося при участии его родителей (или законных представителей). Реализация индивидуальной образовательной программы предполагает тесное сотрудничество и сотворчество участников образовательного процесса. Требования к результатам освоения основных образовательных программ ФГОС можно достигнуть различными путями. Выбор пути индивидуальных образовательных маршрутов зависит от особенностей конкретного учащегося и возможностей образовательного учреждения.

3.2. Финансирование учебного плана общеобразовательного учреждения Республики Саха (Якутия)

Финансирование учебного плана общеобразовательных учреждений осуществляется на основе нормативов в соответствии с Законом Республики Саха (Якутия) «О нормативах финансирования расходов на обеспечение государственных гарантий прав граждан на получение общедоступного и бесплатного дошкольного, начального общего, основного общего, среднего (полного) общего образования, а также дополнительного образования в общеобразовательных учреждениях».

ҮӨРЭХ ПРЕДМЕТТЭРИН СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМАЛАР

ТӨРӨӨБҮТ ТЫЛ

САХА ТЫЛЫН 1—4 КЫЛААСКА ҮӨРЭТИИНИ СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМА

БЫҢААРЫЫ СУРУК

Үөрэх предметин өйдөбүлэ

Төрөөбүт тыл — көлүөнэттэн көлүөнөбэ бэриллэр ханнык баҕарар норуот улуу нэһилиэстибэтэ, киһи аймах ытык өйдөбүллэриттэн (*сыаннастарыттан*) биирдэстэрэ. Төрөөбүт тыл — оҕо тулалыыр эйгэтин кыраҕатык билэр-көрөр, чугас дьонун-сэргэтин кытта истинник бодоруһар, иэйиитэ уһуктар, өйө-санаата сайдар, өбүгэтин үөрөбүн утумнуур сүрүн эйгэтэ.

Ол иһин оҕону кыра сааһыттан оҕо тэрилтэтигэр, оскуолаҕа төрөөбүт тылынан иитии-үөрэтии сүрүн ирдэбил быһыытынан билиниллэн, Российской Федерация уонна Саха Республикатын үөрэххэ уонна тылга сокуоннарыгар ити өйдөбүл туспа ыстатыйанан киирэн, быраап быһыытынан көмүскэллээх, билинни усулуобуйаҕа үгүс норуот тыла чөл туруктаах хааларыгар тирэх буолар.

Саха Республикатыгар саха тылын төрөөбүт тыл быһыытынан үөрэтии 1922 сыллаахтан тиһигин быспакка, үгүс оскуолаҕа үгэскэ кубулуйан, уопсай үөрэхтээһин оҕону сайыннарар биир сүрүн предметин быһыытынан билиниллэр. Ити кэм устатыгар сэбиэскэй да, билинни да кэмнэ орто үөрэх систиэмэтигэр буолбут араас реформалар сыалларыгар-соруктарыгар сөп түбэһиннэриллэн, үөрэтии таһыма, хайысхата, ис хоһооно сайдан иһэр.

Билигин төрөөбүт тыл, федеральной государственной үөрэх стандартын (ФГҮӨС) ирдэбиллэн, уопсай үөрэхтээһин булгуччулаах чааһыгар киирэн, базиснай үөрэх былааныгар (*федеральной*) миэстэтэ, үөрэтиллэр чааһа чопчу ыйыллан үөрэтиллэр таһыма үрдээтэ. Алын сүһүөх оскуола таһымыгар төрөөбүт тылы үөрэх предметин быһыытынан үөрэтиигэ түмүк ирдэбили эмиэ федеральной государственной үөрэх стандарда сүрүннүүр.

Ити ааттаммыт докумуон быһыытынан, начаалынай үөрэхтээһин таһымыгар нуучча уонна төрөөбүт тылы үөрэтиигэ тэн таһымнаах түмүк ирдэнэр. Төрөөбүт тыл атын үөрэх предметтэрин кытта бииргэ оҕо личность быһыытынан сайдыытын хааччыйахтааҕа этиллэр, ону сэргэ урукку өттүгэр ирдэммэт санга булгуччулаах ирдэбили — үөрэнээччигэ үөрэх дэгиттэр дьайыыларын ингэриини киллэрэр.

Үөрэх предметин сыала уонна сорууга:

Начаалынай оскуолаҕа төрөөбүт тылы үөрэтии предметэ атын үөрэх предметтэрин ортотугар үөрэнээччи тылын-өһүн уонна өйүн-санаатын сайыннарар, сүрүн үөрэнэр үөрүйэҕи ингэрэр кыабынан бас-көс балаһыанньаны ылар предмет буолар. Онон бу предмет үөрэтии таһымыттан саха оскуолатыгар начаалынай үөрэхтээһин уопсай туруга, үөрэнээччи салгыы сүрүн оскуолаҕа ситиһиилээхтик үөрэнэрэ тутулуктаах.

Оҕо начаалынай оскуолаҕа үөрэнэр сааһыгар билиитэ-көрүүтэ, тыла-өһө уонна өйө-санаата тэтимнээхтик сайдар, иэйиитэ уонна саныыр санаата судургутук олохсуйар буолан, төрөөбүт тылы бу кэмнэ кичэйэн үөрэтии — норуот тыла чөл туруктаах буоларыгар, кэнчээри ыччакка улуу нэһилиэстибэни тириэрдэргэ олус суолталаах.

Этиллибиккэ олобуран, **төрөөбүт тылы уопсай үөрэхтээһин алын сүһүөх таһымыгар үөрэтии сыалын үс хайысхаҕа араарыахха сөп:**

1) үөрэнээччигэ төрөөбүт тыл туһунан билиини аан дойду туһунан научнай билии быстыспат сорботун быһыытынан ингэри, тыл үөрөбүн сүрүн балаһыанньаларын билиһиннэри, онно олобуран, оҕо билэр-көрөр, толкуйдуур кыабын сайыннары;

2) үөрэнээччи дьону-сэргэни кытта төрөөбүт тылынан бодоруһар үөрүйэбин, саҥа (*тыл*) култуурата киһи уопсай култууратын быстыспат сорҕото буоларын туһунан өйдөбүлгэ тирэбирэн, саҥа (*тыл*) араас көрүнгэр (*кэпсэтии, суруйуу, аабыы, өйтөн айыы, о.д.а.*) үөрэтэн, салгыы сайыннарыы;

3) үөрэнээччигэ төрөөбүт тыл норуот ытык өйдөбүллэриттэн биридэстэрэ буоларын быһыытынан ураты харыстабыллаах сыһыаны инэрии, хас биирдии киһи ийэ тылын сайыннараар иэстээбин өйдөтүү.

Төрөөбүт тылы начаалынай оскуолаҕа үөрэтии сыала маннык сүрүн соруктары быһаардахха ситиһиллэр:

- дьону-сэргэни кытта бодоруһар саҥа (*тыл*) сүрүн көрүнгөһүн үөрэнээччигэ үөрэх дэгиттэр дьайыыларын инэриини кытта бииргэ алтыһыннаран үөрэтии;

- тыл (*саҥа*) — бодоруһуу сүрүн ньымата диэн тутуу өйдөбүлгэ тирэбирэн, үөрэнээччи кэпсэтэр уонна санаатын толору этэр (*тыл этэр*), суруйар үөрүйэбин сааһыгар сөп түбэһиннэрэн сайыннарыы;

- тыл үөрэбин билиитигэр, сурук-бичик култууратын төрүт өйдөбүллэригэр олобуран, үөрэнээччи төрөөбүт тылын литературнай нуорматын тутуһарын, албаһа суох саҥарарын уонна суруйарын ситиһии;

- тыл үөрэбин сүрүн салааларын (*лексика, фонетика, морфология, синтаксис, тиэксис*) туһунан уопсай өйдөбүлү инэриигэ тирэбирэн, үөрэнээччи толкуйдуур дьобурун сайыннарыы, сааһыгар сөп түбэһиннэрэн, өй үлэтин дьайыыларыгар үөрэтии;

- төрөөбүт тылы билии, харыстааһын, сайыннарыы сүрүн ньымаларыгар үөрэтии.

Саха оскуолатыгар нуучча тылын үөрэнээччи төрөөбүт тылга ылбыт билиитигэр, инэрииммит үөрүйэбэр уонна сатабылыгар тирэбирэн үөрэтии — билигин олохсуйбут өйдөбүл, бастыҥ учууталлар үгэскэ кубулуйбут үөрэтэр ньымалара. Онно тирэбирэн, ФГҮӨС үөрэнэргэ үөрэтэр сүрүн балаһыанньатыгар уонна ирдэбилгэр олобуран, төрөөбүт тылга тирэбирэн нуучча тылын үөрэтиини саҥа таһымна таһаарар кэм кэллэ.

Төрөөбүт тылы начаалынай оскуолаҕа үөрэтии үөрэнээччи нуучча тылын кэбэбэстик ылынарын хааччыйар, нуучча тылыгар тыл үөрэбин үгүс уопсай балаһыанньаларын хос эбэтэр уруттаан үөрэтэри лаппа аһыйатан, учуутал үөрэх чааһын оҕо нууччалыы саҥатын сайыннарыыга аныыр усулуобуйатын үөскэтиэхтээх. Онон саха оскуолатыгар нуучча тылын үөрэтии хаачыстыбатын тупсарыыга усулуобуйа үөскэтии — төрөөбүт тылы үөрэтии хос сыала-сорууга.

Үөрэх былааныгар үөрэх предметин миэстэтэ

Саха тылын үөрэтии чааһа начаалынай үөрэхтээһини сүрүннүүр уопсай үөрэхтээһин бырагырааматыгар (*Примерная основная общеобразовательная программа начального общего образования*) бэриллэр төрөөбүт тылынан үөрэнэр кылаастарга аналлаах базиснай үөрэх былаанын 3 барыйааныгар тирэбирэн быһаарыллар. Үөрэх тэрилтэтэ бэйэтин үөрэбин бырагырааматын, былаанын онгосторугар онно баар булгуччулаах чааска киирбит предметтэр чаастарын тутуһара ирдэнэр. Онно эбии үөрэх былаанын талар чааһыттан бэйэтэ көрөн, ханнык баҕарар предметкэ чаас эбэрэ, эбэтэр атын предмети эбии үөрэтэрэ көнүл.

Ити ыйыллар базиснай үөрэх былааныгар нуучча уонна төрөөбүт тылы үөрэтии чаастарын ахсаана тэннэнэн, ордук государственнай статустаах төрөөбүт тыл үрдүк таһымна үөрэтиллэригэр усулуобуйа тэриллиттэ көстөр. Ону сэргэ төрөөбүт тылы үөрэтии нуучча тылын үөрэтиигэ тирэх буоларын ситиһэр туһуттан үөрэх матырыйаалын аттарарга табыгастаах балаһыанньа үөскүүр.

Үөрэх федеральной базиснай былаанын үһүс барыйааныгар олобуран, саха оскуолатын начаалынай кылаастарыгар төрөөбүт тылы уонна литературнай аабыыны үөрэтиигэ барыта холбоон нэдиэлэҕэ 21 чаас бэриллэр: 1 кылааска — 5 чаас, 2 кылааска — 5 чаас, 3 кылааска — 6 чаас, 4 кылааска — 5 чаас. Бу чаастартан төрөөбүт тылы үөрэтиигэ 1 кылааска — 3 чаас, 2 кылааска — 3 чаас, 3 кылааска — 3 чаас, 4 кылааска — 3 чаас бэриллэр.

Ытык өйдөбүллэри үөрэх предметин ис хоһоонугар киллэри

Начаалынай кылааска саха тылын үөрэтии оҕоҕо ытык өйдөбүллэри (*духобунай сыаннастары*) ингэриигэ улахан суолталаах. Киһи аймах үйэлэртэн үйэлэргэ өрө тутан илдэ кэлбит ытык өйдөбүллэрэ (*духобунай сыаннастара*) төрөөбүт тыл эгэлгэтигэр, кэрэтигэр сөҕөллөр. Ол курдук үөрэтии ис хоһоонугар тыл үөрэҕин сүрүн хайысхаларын сэргэ уруок, кэпсэтии (*бодоруһуу*) тиэмэтин, үөрэтии матырыйаалын быһыытынан төрөөбүт дойду, ийэ дойду, төрөөбүт тыл, айылҕа, үлэ, төрүт дьарык, ыал, дьиэ кэргэн, айымньы уонна кэрэ эйгэтэ, көнүл, кырдьык, үтүө санаа, киһи аймах, аан дойду омуртарын тылларын уонна култууратын эгэлгэтин курдук ытык өйдөбүллэр (*духобунай сыаннастар*) киириэхтээхтэр.

Үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ

Ытык өйдөбүллэри ингэрии түмүгэ (личностные результаты)

Саха тылын оскуолаҕа үөрэтии кэмигэр оҕо манньык ытык өйдөбүллэри (*духобунай сыаннастары*) ингэриннэҕинэ төрөөбүт тыла сайдарыгар бэриниилээх, эппиэтинэстээх буоларыгар, бэйэтин кыаҕын толору туһанарыгар эрэниэххэ сөп.

Төрөөбүт тыл — омугу сомоҕолуур тыл буоларын өйдүөр.

Төрөөбүт тыл төрүт айылгыта, үйэлээх үгэһэ, этигэн кэрэтэ норуот тылынан уус-уран айымньытыгар уонна уус-уран литератураҕа сөҕүмүтүн билэр.

Төрөөбүт тылын сайыннарар, кэлэр көлүөнэҕэ тириэрдэр ытык иэстээҕин, ийэ тыл үйэлэргэ чөл туруктаах буоларыгар тус оруоллааҕын өйдүөр.

Төрөөбүт тыл итиллэр, чөрэнэр, айар-сайдар тыл буоларын итэҕэйэр.

Төрөөбүт тыл элбэх омур алтыһан бииргэ олорор кэмигэр, икки (элбэх) тылланы усуллубуйатыгар хас биирдии киһиттэн харыстабыллаах сыһыаны эрэйэрин өйдүөр.

Үөрэх сатабылларын сайыннарыы түмүгэ (метапредметные результаты)

Бэйэни салайынар-дьаһанар сатабыл.

Тылын сайыннарар сыалы-соругу таба туруорунар, сатаан былаанныыр, туохханнык түмүккэ кэлиэхтээҕин быһа холоон билэр. Тугу билэрин-билбэтин, тугу ситэри үөрэтиэхтээҕин арааран өйдүүр. Сылга бииртэн итэҕэһэ суох төрөөбүт тылга аналлаах бырайыактарга кыттан (*тус бырайыага, коллективнай бырайыак*) үлэлиир.

«Тылы сэрэйэр» дьоһуру (языковое чутье, чувство языка) сайыннарыы. Бэйэтин сааһыгар сөп түбэхэр тиэкискэ үөрэппит матырыйаалын сүннүһүнэн тыл литературнай нуормата саһарар эбэтэр суруйар киһи тылыгар төһө сөпкө эбэтэр сыһа туттулларын тута «сэрэйэн» билэр, итэҕэһин, алҕаһын быһаарар, көннөрөр, бэйэтин тылыгар-өһүгэр тыл нуорматын ирдэбилин тутуһарга дьулуһар.

Тылын сайыннарар баһаны үөскэтии (потребность в совершенствовании собственной речи). Төрөөбүт тылын барҕа баайын сыаналыыр, тыл кэрэтигэр умсугуйар, этигэн тыл күүһүн, кыаҕын толору туһанарга, тылын-өһүн бэйэтэ сатаан чочуйан, тупсаран, санаатын сиһилии этэргэ, кэпсииргэ дьулуһар.

Хонтуруолланыы. Бэйэ саһатын өрүү кэтэнэр, көрүнэр, алҕаһа суох саһарарга, санаатын ыпсаран, хомоҕойдук этэргэ кыһаллар.

Билэр-көрөр сатабыл. Сүрүн үөрэнэр сатабыл.

Үлэ сыалын-соругун таба туруоруу. Төрөөбүт тылын үөрэтэригэр сыал-сорук туруорунан көдүүстээхтик үлэлиир.

Билиини-көрүҥү кэңэтэр араас матырыйаалы туһаныы. Сахалыы үөрэх-наука литературатыттан (тылдьыттартан, ыйынныктартан, энциклопедиялартан, араас кинигэттэн) туһааннаах информацияны, билиини дөбөҥнүк булар, бэлиэтэнэр, түмэр,

ситимниир араас ньыманы табыгастаахтык туһанар. Сахалыы тахсар оҕоҕо аналлаах республика, улуус, оскуола хаһыаттарын-сурунаалларын («Кэскил», «Чуораанчык», о.д.а.) тиһигин быспакка ааҕар, араадьыйанан, телевизорынан сахалыы биэриилэри сэр-гээн истэр-көрөр, үөрэбэр, чинчийэр, айар үлэтигэр көдьүүстээхтик туһанар. Сахалыы үөрэби сайыннарар интернет-сайттаран туһалаах, наадалаах информацияны булан, сөпкө наардаан туһанар; тиэкиһи компьютерга сахалыы шрибинэн бэйэтэ тэтимнээхтик бэчээттиир; интернет нөҕүө сахалыы ытыллар араас тэрээһингэ төрөөбүт тыл литера-турнай нуорматын тутуһан, көхтөөхтүк кыттар.

Билиини сааһылааһын (структурирование знаний). Саҕа билии ыларга баар би-лиитигэр тирэбэр. Атын предметтэргэ ылбыт билиитин сатаан ситимниир (*интегра-ция знаний*).

Тобулук өйү сайыннарар үөрүйэхтэр. Төрөөбүт тыл оскуолаҕа оҕону сайыннарар үөрэх тутуу салааларыттан (предметтэриттэн) биирдэстэрэ. Онон үөрэнээччи саха ты-лын үөрэтэр кэмигэр үөрэнэргэ төрүт буолар өй үлэтин сүрүн үөрүйэхтэрин баһылыыр.

Саха тылын лингвистическэй матырыйаалыгар тирэбэрэн, өй үлэтин араас дьайы-ларын кэбэбэстик толорор: *тэңнээһин* (сравнение), *ырытыы* (анализ), *холбооһун* (син-тез), *түмүктээһин* (обобщение), (сериация), *ханьылатан сааһылааһын* (классифи-кация), *майгыннатыйы* (аналогия), *сааһылаан ситимнээһин* (систематизация). Итини сэргэ араас тойоннуур ньыманы (индукция, дедукция) табыгастаахтык туһанан дьону итэбэтэр, ылыннарар курдук санаатын сааһылаан этэр үөрүйэбэ сайдар.

Рефлексия. Сыалы-соругу ситиһэр ньымаларын уонна усулуобуйаларын төһө сөпкө талбытын сыаналыыр. Үлэ хаамыытын хайдах салайан иһэрин кэтээн көрөр. Үлэ түмүгүн дьон интэриэһин, болжомтотун тардар курдук сахалыы кэпсиир.

Бэлиэни-символы туһанар үөрүйэхтэр. Доржоон (буукуба), тыл, этии чилиэннэ-рин, тиэкис анал бэлиэлэрин сатаан туһанар. Анал бэлиэлэринэн тыл, этии, тиэкис моделын онорор. Бэриллитбит моделга тирэбэрэн, тылы, этиини толкуйдуур, тиэкиһи айар. Этиини, тиэкиһи көннөрөргө анал корректорскай бэлиэлэри сатаан туһанар. Лингвистическэй билиини араас таблица, исхиэмэ, модель, диаграмма көмөгүнэн көрдөрөр. Таблицанан, исхиэмэнэн, моделинан, диаграмманан көрдөрүллүбүт лингвис-тическэй билиини өйдүүр уонна кэпсиир.

Бодоруһар сатабыл.

Бииргэ үлэлииргэ үөрүйэх. Дьону кытта бииргэ алтыһан үөрэнэр, үлэлиир араас ньыманы баһылыыр (*нааранан, бөлөбүнэн, хамаанданан, о.д.а*). Саастыылаахтарын, улахан дьону кытта айымныылаах алтыһыы туругар кэбэбэстик киирэр (*продуктив-ное взаимодействие*), биир сыаллаах-соруктаах дьонун кытта таһаарыылаахтык, кө-дьүүстээхтик үлэлиир үөрүйэхтэнэр (*продуктивное сотрудничество*).

Кэпсэтэр үөрүйэх. Кэпсэтии уратыларын өйдүүр, табан кэпсэтэр. Кэпсэтэр киһитин убаастыыр, сэнгээрэр, санаатын болжойон истэр, ылынар. Ханнык баҕарар эйгэбэ кэп-сэтэригэр дьон болжомтотун тардар, сэргэхситэр, сонурҕатар, көбүлүүр сатабылы табан туһанар. Кэпсэтэр кэмнэ бэйэ көрбүтүн, истибитин, аахпытын сиһилии сэхэргиир. Дьон өйдөспөт, тыл тылга киирсибэт буолар төрүөттэрин сөптөөхтүк сыаналыыр, сатаан ыры-тар, өйдөһүү суолун дөбөннүк тобулар.

Кэпсэтии сиэрин (речевой этикет) тутуһар үөрүйэх. Дьону кытта алтыһыыга кэпсэтии сиэрин тутуһар, туттан-хаптан бодоруһуу ньымаларын тоҕоостоохтук туттар.

Сахалыы дорооболоһор, билсигэр, быраһаайдаһар, көрдөһөр, бырастыгы гыннарар, буйар, телефонунаан кэпсэтэр, о.д.а. үгэстэри ингэриммит, күннээби олоһор өрүү туттар.

Тустаах үөрэх предметин үөрэтии түмүгэ (предметные результаты)

Саха тылын литературнай нуорматын (орфоэпическэй, лексическэй, грамматич-ескай) тутуһар. Доржоону, буукубаны, тыл сүһүбүн, саҕа чааһын, этии чилиэнин, судургу этиини булар, быһаарар, наардыыр.

Сахалыы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылаларын тутуһар.

Тиэкис өйдөбүлүн, бэлиэтин билэр (тиэмэтэ, сүрүн санаата, аата, эпиграф, тутула, этиилэрин ситимэ).

Саньыр санаатын сааһылаан, дьоңо өйдөнүмтүөтүк, тийимтиэтик этэр, тиэкис тутулун тутуһан суруйары сатыыр.

Тиэкис тииптэрин сэхэргээһин, ойуулааһын, тойоннооһун диэн араарар.

Монолог (сэхэргиир, ойуулуур, тойоннуур) уонна диалог (кэпсэтии, санаа үллэстии, ыйыталаһыы, о.д.а.) арааһын сатаан туһанар.

Бэйэ саңатын (тылынан, суругунан) сатаан хонтуруолланар, тиэкиһин ис хоһоонун, тылын-өһүн сыаналанар, албастарын булар, чочуйар, тупсарар.

Үөрэх предметин ис хоһооно

Начаалынай оскуолаҕа төрөөбүт тылы үөрэтии уопсай үөрэхтээһин систиэмэтигэр саха тылын үөрэтэр предмет быстыспат сорҕото, «Филология» үөрэх уобалаһыгар төрүт буолар сүрүн куурус буолар. Онон үөрэтии сыала-соруга, тутула, ис хоһооно уонна түмүк ирдэбилэ үрдүкү кылаастарга төрөөбүт тылы сэргэ атын филологическай предметтэри үөрэтиини кытта алтыһыннаран-ситимнээн торумнанар.

Төрөөбүт тылы начаалынай оскуолаҕа үөрэтии маңнайгы кылааска «Бодоруһарга үөрэнэбит» диэн саңа киирэр салааттан саҕаланар, ол кэнниттэн «Грамотаҕа үөрэтии» диэн үгэс буолбут ааҕарга уонна суруйарга үөрэтэр салаа «Ааҕарга уонна суруйарга үөрэнэбит» саңа аатынан үөрэтиллэр. Бу кэмгэ үөрэх былааныгар төрөөбүт тыл уонна литературнай ааҕыы чаастара бииргэ бэриллэллэр. «Ааҕарга уонна суруйарга үөрэнэбит» салаа кэнниттэн биирдэ төрөөбүт тыл уонна литературнай ааҕыы предметтэрэ тустуспа үөрэтиллэллэр. Ити кэмтэн ыла начаалынай оскуолаҕа төрөөбүт тыл предметин сүрүн ис хоһоонун тиһиктээхтик үөрэтии саҕаланар.

Төрөөбүт тылы начаалынай оскуолаҕа үөрэтии ис хоһоонун сүрүн хайысхалара үөрэтии түмүк ирдэбилин уонна сыалын-соругун ситиһэргэ аналлаах тутуу научнай балаһыанньалартан таһыллар. Ити ирдэбилгэ олобуран, төрөөбүт тылы үөрэтии ис хоһоонугар манник сүрүн научнай хайысхалар киирэллэр:

- Бодоруһуу култуурата.
- Саңа көрүнгэ (*виды речевой деятельности*): истии, саңарыы, ааҕыы, суруйуу.
- Тыл үөрэҕин тутуу салааларын туһунан уопсай өйдөбүлэ: фонетика, лексика, морфология, синтаксис.
- Сурук-бичик култуурата: таба суруйуу уонна сурук бэлиэтэ.
- Ситимнээх саңаны сайыннарыы (*тиэкис туһунан сүрүн өйдөбүл*).

Сүрүн хайысхаларга киирбит тиэмэлэр ис хоһооноро начаалынай оскуола үөрэнээччитин сааһын уратытын, өйүн-санаатын кыаҕын, билэр-көрөр дьобурун учуоттаан таһыллыахтаахтар.

Бодоруһуу култуурата

Дьону кытта бодоруһуу араас көрүнгэ: кэпсэтии, сэхэргэһии, сүбэлэһии, сөпсөһүү. Тылы бодоруһуу сүрүн ньыматын быһыытынан арыйыы: бодоруһууга саңа (*вербальные средства общения*) уонна тутуу-хаптыы (*невербальные средства общения*) суолтата. Саңарыы уонна истии култууратын, кэпсэтии сиэрин тутуһуу.

Саңа көрүнгэ: истии, саңарыы, ааҕыы, суруйуу

Истии. Дьону кытта бодоруһууга (*кэпсэтиигэ*) истии култууратын тутуһуу. Кэпсэтии сыалын-соругун, дьон этэр санаатын, кэпсэтии ис хоһоонун өйдөөһүн. Сахалыы араас тиэкиһи истии, сүрүн ис хоһоонун, болҕойуллуохтаах түгэннэрин истэн сийилии ылыныы, истибиккэ олобуран тус санааны үөскэтии. Истибиттэн туһааннааҕы, суолталааҕы сурунуу, былаан оноруу, анал бэлиэлэри туһанан, ис хоһоонун, тутулун исхиямэнэн көрдөрүү.

Аабы. Сахалы араас тиэкиһи сахалы саҥа интонациятын, төрүт дорбоон этиллиитин тутуһан, тэтимнээхтик аабы. Тиэкиһи туох сыаллаах-соруктаах аафартан көрөн, аабы араас көрүнүн сатаан туһаныы (*чөрэтэр аабы, билсир аабы, сорудахтаах аабы, о.д.а.*). Аабы кэмигэр тиэкис сүрүн санаатын өйдөөһүн, наадалаах, туһалаах информацияны араарыы. Аахпыт тиэкис сүрүн ис хоһоонугар тус сыанабылы (сыһыаны) сатаан этии. Тиэкистэн синонимы, сомоҕо домоҕу, түөлбэ тылы, ойуулуурдьүһүннүүр ньыманы туттуу бастын холобурун булуу, анаан болбойуу, аахпыт кэпсииргэ туһаныы. Аабыллар тиэкистэн билбэт, өйдөөбөт саҥа тыллары тылдыттан булуу. Ааптар санаатын, иэйиитин биэрэригэр тиэкис тутулун, этии арааһын хайдах туһаммытын быһаарыы. Аабыга тиэкис интонациятын, туонун сүрүн санааҕа сөп түбэһиннэрэн таба тайаныы.

Саңарыы (дорбоонноох саңа). Кэпсэтии сизэрин, саңарыы култууратын тутуһуу. Дьону кытта табан кэпсэтии. Кэпсэтиини тобоостоохтук көбүлээһин, сағалааһын, салғааһын, түмүктээһин. Саныыр санааны толору, сиһилии тириэрдэр инниттэн кэпсэтии сыалыгар-соругар, ис хоһоонугар сөп түбэхэр сахалы тылы-өһү, ойуулуурдьүһүннүүр ньымалары таба туһаныы. Саңарыы кэмигэр туттуу-хаптыы бэлиэтин (*невербальное общение*) тобоостоохтук туттуу. Саҥа тиибин арааһын (*ойуулааһын, сэхэргээһин, тойонноохун*) туттан тыл этии. Кэпсэтии, тыл этии түгэниттэн дорбоону күүһүрдэн-сымнатан, үрдэтэн-намтатан, уһатан, куолас толбонун, эгэлгэтин туһанан истээччигэ тус сыһыаны, иэйиини тириэрдии. Этэр санааны сааһылаары эбэтэр тустаах өйдөбүлү истээччигэ тоһоболоон тиэрдээри тобоостоох миэстэҕэ анал тохтобуллары (паузаны) сатаан туһаныы. Түгэниттэн көрөн, саңарыы тэтимин сөпкө талыы.

Суруйуу (суругунан саңа). Сурук-бичик култууратын тутуһуу. Тупсабай буочарынан ыраастык суруйуу. Тиэкиһи устуу, истэн суруйуу (*диктант*). Саныыр санааны суругунан сиһилии тириэрдии. Аахпыттан суруйуу (*изложение*). Дьиэ кэргэн, чугас доҕор, таптыыр дьарык, айылға, кыылар тустарынан, ону таһынан айымныы, хартыына, киинэ ис хоһоонун, экскурсияҕа, быыстапкаҕа сырыы туһунан тэттик тиэкистэри суруйуу (*өйтөн суруйуу*). Суругунан үлэҕэ синоним тыллары, сомоҕо домоҕу, онтон да атын сахалы ойуулуурдьүһүннүүр ньымалары туттуу. Тиэкис тутулун, сахалы таба суруйуу, сурук бэлиэтин быраабылатын тутуһуу.

Тыл үөрэҕэ

Төрөөбүт тылбыт — саха тыла. Саха омук үөскээбит, сайдыбыт историята. Саха тыла — түүр тыла. Саха тылын уруулуу тыллара. Төрөөбүт тыл киһи олоҕор суолтата.

Дорбоон уонна таба саңарыы. Саҥа дорбоонун өйдөбүлүн, сахалы дорбоон арааһын билии. Төрөөбүт тылын дорбооннорун, ордук чуолаан сахалы ураты дорбооннору (*уһун-кылгас аһаҕас уонна хоһуласпыт, сэргэстэспит, маарыннаһар бүтэй дорбооннору, дифтоннары, һ, нь, мурун j, ь дорбооннору*) арааран истии, чуолкайдык, таба саңарыы нуорматын тутуһан саңарыы. Саха тылыгар кириити тыллары үксүн сахатытан, аһаҕас дорбооннор дьүөрэлэһиилэрин сокуонун тутуһан саңарыы. Тылы дорбоонун састаабынан ырытыы.

Лексика. Норуот тылын туһунан уопсай өйдөбүлү, төрүт уонна кириити тыл уратыларын билии. Литературнай тыл суолтатын билии, нуорматын тутуһуу. Тыл лексическэй суолтатын быһаарыы. Хомуур суолталаах, түөлбэ тыл, биир уонна элбэх суолталаах тыллар, көспүт суолталаах тыллар, омоним, антоним, синоним (харыс тыллар, метафоралар, сомоҕо домох) өйдөбүллэрин билии, тиэкистэн булуу, саңарар саңаҕа сөпкө туттуу. Быһаарыылаах тылдыт арааһын сатаан туһаныы, тыл суолтатын тылдыттан булан быһаарыы.

Графика. Сурук сайдыытын бэлиэ түгэnnэрин билсии, киһи олоҕор суолтатын өйдөөһүн. Сахалы сурук-бичик сайдыытын историятын билии. Дорбоон буукубаларын билии, таба ааттааһын. Буукубалары суруллар ньымаларынан холбоон, ыраастык, тэтимнээхтик илиинэн суруйуу. Сурукка туттуллар атын бэлиэлэри, өйдөбүллэри (*абзац, тылы көһөрүү бэлиэтэ, тыл икки арда (пробел)*) сөпкө туттуу. Сахалы алпаабыт бэ-

рээдэгин билии. Араас тылдытынан, ыйынныгынан, каталогунан үлэлииргэ алпаабыты сөпкө туһаны. Компьютерга сахалы шрибинэн тиэкиһи тэтимнээхтик бэчээттээн суруйуу.

Морфология. Тыл састааба диэн өйдөбүлү, тыл уларыар уонна үөскүүр ньыматын билии. Саҥа чааһын туһунан уопсай өйдөбүлү билии. Саҥа чаастарын бөлөбө: ааттар (*аат тыл, даҕааһын аат, ахсаан аат, солбуйар аат*), туохтуурдар (*аат туохтуур, сыһыат туохтуур, тус туохтуур*), сыһыат, көмө саҥа чаастара, саҥа аллайыы. Тылы састаабынан ырытыы (*тыл олоҕо, сыһыарыыта*). Тыллары сүрүн бэлиэлэринэн (*грамматической халыыптарынан*) бөлөхтөөһүн, ырытыы. Саҥарар саҥаҕа тыл литературнай нуорматын тутуһуу.

Синтаксис. Этии уонна тыл ситимэ уратыларын, этии арааһын (*сэхэн, ыйытыы, күүһүрдүү*) билии. Тэнийбит уонна тэнийбэтэх этии, судургу уонна холбуу этии, сирэй саҥа, ойоҕос саҥа, диалог, туһулуу өйдөбүллэрин билии, этиигэ, тиэкискэ арааран булуу, бэйэ этиитин толкуйдааһын. Этиини таба интонациялаан ааҕы, сурукка саҥа дэгэтин сурук бэлиэтинэн араарыы. Этии чилиэнинэн ырытыы.

Сурук-бичик култуурата

Таба суруйуу. Таба суруйуу сурук-бичик култуурата буоларын өйдөөһүн. Уһун аһаҕас дорҕооннору, дифтону, хоһуласпыт, сэргэстэспит, маарыннаһар бүтэй дорҕооннору, саха тылыгар киири дорҕооннору таба суруйуу. Сахалы араастык этиллэр тыллар таба суруллуулара тыл төрүт сокуоннарыттан тахсалларын, норуокка үөрүйэх, үгэс буолбут нуормаларыгар олоҕуралларын өйдөөһүн, харыстабыллаахтык сыһыаннаһыы. Киэнник, элбэхтик туттуллар эбэтэр сахалы этэргэ табыгастаах киири тыллары сахатытан суруйуу. Тылбаастанар эбэтэр саха тылынан бэриллэр кыахтаах нуучча тылларын сахалы солбугунан биэри. Олохторо нууччалы суруллар киири тыллар сыһыарыыларын таба суруйуу.

Сурук бэлиэтэ. Сурук бэлиэтэ — тыл култууратын сорҕото буоларын, киһи этэр санаатын чуолкайдьырга, иэйэр изйээни сурукка биэрэргэ, суругу-бичиги тупсарарга биллэр-көстөр туһалааһын, тиэкис арҕам-тарҕам барбатын, ыһыллыбатын, биир сомоҕо, сибээстээх буоларын хааччыйарын өйдөөһүн. Тылын ордук тупсаҕай тутуллаах, этигэн, бэргэн буоларыгар сахалы этии, сурук бэлиэтин арааһын (*араарар, тоһоҕолоон бэлиэтиир*) сатабыллаахтык туттуу.

Ситимнээх саҕаны сайыннарыы

Туох сыаллаах-соруктаах саҥарарын-суруйарын чуолкай өйдөөн (*тиэмэ, сүрүн санаа*), дьон өйүгэр-санаатыгар тийимтиэтик санаатын сааһылаан, араас тиэкистэри холкутук саҥарыы-суруйуу (*истэн суруйуу, өйтөн суруйуу, о.д.а.*). Тиэкис сүрүн санаатыгар олоҕуран, тиэкиһи таба ааттааһын. Тиэкис тиибиттэн көрөн (*сэхэргээһин, ойуулааһын, тойонноһун*), тиэкис тутулун тутуһар (*киириитэ, сүрүн чааһа, түмүгэ*), былаанын онорор (*кылгас, тэнийбит*), кэрчик тиэмэлэргэ бытарытыы. Тыл туттуллар уратытын, дэгэтин учуоттаан, сахалы тутуллаах этиилэри (*логичность речи*), ойуулуур-дьүһүннүүр ньымалары, тыл баайын (*богатство речи*) сөпкө туттар (*уместность речи*).

ТЕМАТИЧЕСКАЯ БЫЛААН

Уруок барыл тиэмэлэрэ уонна кэпсэтии түгээнэрэ	Тыл үөрэбин тиэмэлэринэн үөрэтии сүрүн ис хоһооно	Үөрэнээччи үлэтин сүрүн көрүгүнэрэ
Бодоруһуу култуурата		
<p>Тыл — киһи аймах култууратын быстыспат сорҕото. Тыл туһунан араас омук бэргэн этиилэрэ, өс хоһоонноро, биллиилээх дьон, суруйааччылар санаалара, о.д.а. Бодоруһуу култуурата киһи олоҕор суолтата. Бодоруһуу туһунан араас омук бэргэн этиилэрэ, өс хоһоонноро, айымньылартан холобурдар.</p>	<p>Бодоруһуу култуурата. Бодоруһуу эйгэтэ. Бодоруһуу көрүгүнэ: сана, туттуу-хаптыы, анал бэлиэ. Тылыннан бодоруһуу уратылары. Истии култуурата. Сангарыы култуурата. Кэпсэтии сиэрэ. Сахалыы кэпсэтии сиэрин уратылары (дорооболоһуу, билсиһии, быраһаайдаһыы, көрдөһүү, бырастыы гыннарыы, буйуу, телефонунан кэпсэтии). Туттан-хаптан бодоруһуу уратылары. Бодоруһарга куолаас суолтата. Киһи тас көрүгүнэ. Бодоруһууга сирэйи туттуу суолтата (мимика). Этэр суолталаах хамсаныы (жест). Бодоруһууга туттуу-хаптыы суолтата (поза). Туттан-хаптан бодоруһууну бэлиэтиир сомоҕо домохтор, ойуулуур дьүһүннүүр тыллар. Анал бэлиэнэн бодоруһуу (суруйуу, ааҕыы, уруһуй, атын бэлиэлэр). Сурук-бичик култуурата. SMS-сурук, интернет нөнгүө бодоруһуу. Бодоруһуу — дьону кытта алтыһыы (дьону кытта өйдөһүү, уопсай тыл булуу, дьон санаатын учуоттааһын). Бодоруһуу — дьону кытта биир сыаллаах-соруктаах үлэлээһин, үөрэнии. Бииргэ үөрэнэр, үлэлиир ньымалар.</p>	<p>Быһаарыы. Бодоруһуу култуурата киһи олоҕор суолтатын араас холобурдары туһунан быһааран кэпсиир. Истии. Бодоруһууга истии култууратын тутуһар. Дьон тугу этэрин болҕойон, тулуйан истэргэ, дьон сангарар кэмигэр быһа түспэт буоларга кыһаллар. Сэнгээрэрин, сэргиирин туттуу-хаптыы бэлиэтинэн таба көрдөрөргө үөрэнэр. Ыйытыыны сөпкө биэрэргэ, санаа үллэстэргэ, истибитин сиһилии кэпсииргэ эрчиллэр. Сангарыы. Бодоруһууга кэпсэтии сиэрин, сангарыы култууратын тутуһар. Дьону кытта табан кэпсэтэргэ кыһаллар. Сангарар кэмигэр истэр дьонун ытыктыырын биллэрэр: тус санаатын соннооботун, биир санааны, тылы хос-хос этэн дьону сылаппат курдук санатын хонтуруолланар. Истэр дьон санаатын сэнгээрэргэ, сэргииргэ, учуоттуурга, ыйытыыларга чопчу хоруйдуурга эрчиллэр. Сангарар кэмигэр куолаһын дэгэтин (интонациятын) сөпкө биэрэргэ кыһаллар, бэйэтин хонтуруолланар. Туттуу-хаптыы бэлиэтин сөпкө, тоҕоостоохтук туттарга үөрэнэр. Кэпсэтии сиэрин тутуһуу. Кэпсэтии сахалыы үгэстэрин күннээҕи олоҕор дьону кытта бодоруһууга туһанарга дьулуһар. Тылы сайыннарыы. Кэпсэтии сиэрин анал тылларын (дорооболоһуу, билсиһии, быраһаайдаһыы, көрдөһүү, бырастыы гыннарыы, буйуу, телефонунан кэпсэтии, о.д.а.) дьону кытта бодоруһарыгар таба туһанарга эрчиллэр. Бодоруһууга туттуу-хаптыы уратытын бэлиэтиир сомоҕо домохтору, ойуулуур-дьүһүннүүр тыллары билэр, суолтатын өйдүүр, быһаарар. Дьону кытта бииргэ үөрэнии-үлэлээһин. Араас ньыманы туһанан (пааранан, бөлөбүнэн, хамаанданан, о.д.а.), биир сыаллаах-соруктаах тапсан бииргэ үөрэнэргэ, үлэлииргэ эрчиллэр. Дьону кытта өйдөһөргө, уопсай тыл буларга дьулуһар, дьон санаатын болҕойон истэргэ, учуоттуурга эрчиллэр. Суруйуу. Суругунан бодоруһуу үгэһин тутуһарга кыһаллар. Таба суруйар, сурук бэлиэтин сөпкө туруорар. SMS-сурук, интернет нөнгүө бодоруһууга сурук-бичик култууратын тутуһар. Ааҕыы. Суругунан бодоруһууга сурук ис хоһоонун болҕойон ааҕар, суолтатын өйдүүр. Кэпсээһин. Истибитин кэпсииргэ, айан кэпсииргэ, хартыына ис хоһоонун</p>

		кэпсииргэ эрчиллэр. Тус олобуттан, атын дьон бодоруһар үгэстэрин кэтээн көрбүтүтэн, бодоруһуу түгэннэрин көрдөрөр хартыналар ис хоһооннорун арыһан сиһилии кэпсиир.
<p>Төрөөбүт тыл — омугу сомоҕолуур улуу күүс. Төрөөбүт тыл туһунан араас омук бэргэн этиилэрэ, кэс тыла, хоһооно.</p> <p>Төрөөбүт тылбыт кэрэтэ — олонхо тылыгар. Олонхоттон кэс тыл суолталаах омуктары үөрэтии.</p> <p>Норуот тылынан уус-уран айымньытын тэттик жанрдарыгар уонна олонхоҕо айылҕаны, төрүт дьарыгы ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын үөрэх матырыйаалыгар туһаныы.</p> <p>Төрөөбүт тылы харыстааһын — ытык иэс. Төрөөбүт тылга харыстабыллаах сыһыан туһунан араас омук бэргэн этиитэ, кэс тыла, хоһоонноро, айымньылара.</p>	<p>Норуот тылын туһунан уопсай өйдөбүл. Төрүт уонна киирии тыл. Литературнай тыл суолтата уонна нуормата. Тыл лексическэй суолтата. Хомуур суолталаах тыллар.</p> <p>Тыллары суолталарынан бөлөхтөөһүн. Төрөөбүт тыл баайа. Түөлбэ тыл. Тылдыт арааһын туһунан уопсай өйдөбүл. Быһаарыылаах тылдыт суолтата. Биир уонна элбэх суолталаах тыллар. Тыл көнө уонна кэспүт суолтата. Тыл кэспүт суолтатын туттуу. Төрөөбүт тыл этигэн күүһэ. Тыл кэспүт суолтатын уус-уран сиһилиир ньымаҕа туһаныы (тэҥнээһин, эпитет, тыыннаабымсыты). Омоним, антоним, синоним, сомоҕо домох өйдөбүллэрэ. Саха тылыгар предмети бэлиэтииргэ, санааны этэргэ синоним суолтатыгар туттуллар харыс тыллар, сомоҕо тыллар, метафоралар.</p>	<p>Лексика</p> <p>Тылы сайыннарыы. Саха сириг айылҕатын уонна култууратын араас кэстүүтүн бэлиэтиир, саха төрүт дьарыгар туттуллар тыл бөлөҕүн хомуур суолталаах тылга тирэҕирэн ситэрэр, ааттыыр, суолталарыгар сөп түбэһиннэрэн тыл ситимэ уонна этии толкуйдуур. Тыл кэспүт суолтатыгар тирэҕирэн, уус-уран сиһилиир ньымалары (норуот айымньытыгар туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын) этии толкуйдууругар, өйтөн тэттик тиэкистэри суруйарыгар таба туһанар.</p> <p>Истии. Олонхоттон быһа тардыыны, тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (оҕо, артыыс) аабыытын истэн, айымньы ис хоһоонун, тылын-өһүн сэргэ сахалыы сана интонациятын, тэтимин, төрүт дорҕоон этиллиитин болҕойор.</p> <p>Саһарыы. Бэйэтин сахалыы саһатын төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһигэр тирэҕирэн, саха тылын литературнай нуорматын тутуһан чуолкайдык саһарарга кыһаллар.</p> <p>Кэпсээһин. Истибитин кэпсииргэ, айан кэпсииргэ, хартыына ис хоһоонун кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээҕи олоһун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, доһотторун, оскуола олоһун, кыыллар, айылҕа, таптыыр дьарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэр тыл кэспүт суолтатыгар тирэҕирэн, уус-уран сиһилиир ньымалары (норуот айымньытыгар туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын), омоним, антоним, синоним, сомоҕо домох тылларын таба туһанар.</p> <p>Аабыы. Сааһыгар сөп түбэхэр тэттик уус-уран тиэкистэри (хоһоон, кэпсээн, араас сонун информация), ону сэргэ олонхоттон быһа тардыылары айымньы ис хоһоонун арыһан, сахалыы сана интонациятын, төрүт дорҕоон этиллиитин тутуһан ааһарга эрчиллэр.</p> <p>Таба суруйуу. Төрүт уонна киирии тыллар таба суруллууларын уратытын болҕойор уонна уустук уонна саһа үөрэппит тылларын таба суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Быһаарыы. Норуот тылын, литературнай тыл, түөлбэ тыл өйдөбүллэрин быһаарар. Билэр тылын лексическэй суолтатын быһаарар.</p> <p>Тэҥнээһин. Үөрэппит элбэх суолталаах тылларын, омоним, антоним, синоним, сомоҕо домох тылларын суолталарын</p>

<p>Айылҕа. Айылҕа араас көстүүтүн, кэрэтин бэлиэтиир тыллар (хамсыыр харамай, үүнээйи арааһа, айылҕа эттиктэрэ, хостонор баай).</p> <p>Үлэ. Төрүт дьарык. Саха төрүт дьарыгар туттуллар тыл бөлөбүн арааһын үөрэтии матырыйаалын быһыытынан туһаныы. Сүөһүнү, сылгыны иитиигэ, оттуурга, бултуурга, балыктыырга, дьыэ-уот ис-тас үлэтигэр, тылынан уус-уран айымньыны толорууга туттуллар тыллар.</p>		<p>уратыларын тэннээн быһаарар. Тыл көспүт суолтатын быһаарарга, уус-уран сиһилиир ньыманы туттарга араас предмет, өйдөбүл майгыннаһар өрүттэрин тэннээн булар.</p> <p>Ырытыы. Сааһыгар сөп түбөһөр суолталаах омоним, антоним, синоним кэккэлэригэр киирэр тыллары, сомоҕо домоҕу суолталарынан ырытар.</p> <p>Түмээһин. Тылы суолталарынан көрөн, омоним, антоним, синоним, сомоҕо домох тылларын түмэр.</p> <p>Түмүктээһин. Бөлөхтөөһүн. Тыллары суолталарынан бөлөхтүүр.</p> <p>Ханыылатан ситэрии. Бэриллитит тыл кэккэтин суолтатын ханыылатан ситэрэр (синоним, антоним, хомуур суолталаах тыллар кэккэлэрин).</p> <p>Көмө матырыйаалы туһаныы. Быһаарыылаах тылдыты туһанан, тыл суолтатын чуолкайдыыр. Сомоҕо домох, синоним уонна антоним тылдыттарын туһанары сатыыр.</p> <p>Тиэкистэн, этииттэн билбэт тылын булан, суолтатын быһаарыылаах тылдыттан, энциклопедияттан, интернет-ресурсалартан булар.</p> <p>Алҕаһы булуу уонна көннөрүү. Бэйэтин уонна атын дьон саҕатыгар (суруйуутугар) тахсар лексическэй алҕаһы булан, сөптөөх-тоҕоостоох тылынан солбуйар. Этиигэ, тэттик тиэкискэ суолтатынан алҕас туттуллубут тылы булар уонна сөптөөх тылынан солбуйар (сахалы тыл оннугар нууччалы тылы, литературнай тыл оннугар түөлбө тылы туттуу, антоним, синоним суолталаах паараласпыт тылларга ханыытын сыһа туттуу, синонимы дьүөрэлэспэт тылын кытта ситимнээһин, тыл суолтатын бутуйуу).</p>
	<p>Фонетика уонна таба саҕарыы</p> <p>Дорҕоон өйдөбүлэ, суолтата. Сангарар саҕаа дорҕоону үөскэтии. Сахалы төрүт дорҕоон арааһа, уратыта. Аһаҕас дорҕооннору арааран истии уонна таба саҕарыы. Кылгас, үһүн аһаҕас дорҕооннор. Дифтонг. Аһаҕас дорҕоон наарданьыта. Илин уонна кэлин аһаҕас дорҕооннор. Киэн уонна айах аһаҕас дорҕооннор. Бүтэй дорҕоон. Ыьригизрдээх уонна нььригизрэ суох бүтэй дорҕооннор. Маарынаһар бүтэй дорҕооннору арааран истии уонна таба саҕарыы: уос бүтэй дорҕооннор (б-п-м), тыл төбөтүнээһи бүтэй дорҕооннор (т-д), тыл ортотунааһы бүтэй дорҕооннор (дь-ч, й-нь),</p>	<p>Быһаарыы. Дорҕоону таба саҕарыы өйдөбүлүн, суолтатын быһаарар. Сахалы төрүт дорҕоон арааһын, уратытын холобурдаан быһааран кэпсиир.</p> <p>Истии. Тылга кылгас, үһүн аһаҕас дорҕооннору, дифтонг арааһын, маарынаһар, хоһуласпыт, сэргэстэспит бүтэй дорҕооннору арааран истэр. Саха тылыгар нууччаттан киирии тыл дорҕоонун арааран истэр.</p> <p>Саҕарыы. Сахалы төрүт дорҕооннору чуолкайдык, таба саҕарар. Тыл хас да сүһүөүр уһагылаах, дифтоннаах, хоһулаһыылаах тыллары таба саҕарыытыгар болҕойор. Киирии тылы сахалы дорҕоон дьүөрэлэһэр сокуонун тутуһан саҕарарга кыһаллар.</p> <p>Кэпсээһин. Истибитин кэпсииргэ, айан кэпсииргэ, хартыына ис хоһоонун</p>

	<p>тыл кэлин өттүнээзи бүтэй дорѳооннор (к-г-х-ѳ), мурун бүтэй дорѳооннор (н-н). Хоһуласпыт бүтэй дорѳооннору арааран истии уонна таба сангары (кк, лл, нн, пп, тт, мм, нн, ннь). Сэргэстэспит бүтэй дорѳооннору арааран истии уонна таба сангары (ст, кт, пт, хс, хт, мп, мс, рт, рб, рд, йс). Маарыннаһар бүтэй дорѳоон сэргэстэһиитин арааран истии уонна таба сангары (нк, нк, рдь, лдь, мдь, йг, йѳ, лг, лѳ уо.д.а.).</p> <p>Сахалыы й (j) дорѳоон уратыта. Й (j) дорѳоону арааран истии уонна таба сангары. Тылга сахалыы дорѳоон дьүөрэлэһиитэ. Аһаѳас дорѳоон дьүөрэлэһиитэ. Бүтэй дорѳоон дьүөрэлэһиитэ: өрө, төттөрү, хардарыта.</p> <p>Саха тылыгар кирии дорѳооннору арааран истии уонна таба сангары. Нуучча тылыттан кирии аһаѳас дорѳооннор сахалыы этиллиилэрэ (йа-йаа, йэ-йиэ, йу-йуу, йо-йуо) уонна буукубалара (я, е, ю, ё). Сахалыы, нууччалыы маарыннаһар аһаѳас дорѳооннору (иэ-е, уо-о, йа-я, йу-ю) арааран истии, таба сангары, суруйуу.</p> <p>Нууччалыы суруллар тылга сымнаѳас бүтэй дорѳоон өйдөбүлэ, суолтата, саха тылыгар туттуллуута, таба суруллуута. Нуучча тылыгар маарыннаһар бүтэй дорѳооннору (б-в-ѳ, с-з-ц, ж-ш-щ) арааран истии, таба сангары, сахалыы суруйууга таба суруйуу.</p> <p>Нуучча тылыгар икки аһаѳас дорѳоон, икки бүтэй дорѳоон сэргэстэһиитин арааран истии, таба сангары, саха тылыгар таба суруйуу. Кирии тылга сахалыы аһаѳас дорѳоон дьүөрэлэһиитэ.</p> <p>Таба сангарыы нуорматын өйдөбүлэ, суолтата. Сахалыы саҥа дэгэтин (интонация) уратыта: тылга охсуу тыл кэлин өттүгэр түһүүтэ. Сахалыы таба сангарыы нуорматын кэһии: чугас турар дорѳоон сабыдыала, түөлбэ тылын уратыта, нуучча тылын сабыдыала.</p>	<p>кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээзи олоѳун түгэннэриттэн, дьизэ кэргэнин, доѳотторун, оскуола олоѳун, кыыллар, айылѳа, таптыыр дьарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэр сахалыы төрүт дорѳооннору чуолкайдык, таба сангарарга кыһаллар.</p> <p>Таба суруйуу. Тылга кылгас, уһун аһаѳас дорѳооннору, дифтонг арааһын, маарыннаһар, хоһуласпыт, сэргэстэспит бүтэй дорѳооннору таба суруйар. Тыл хас да сүһүөѳэр уһатыылаах, дифтоннаах, хоһулаһыылаах тыллары таба суруйарга эрчиллэр. Хоһуласпыт уонна сэргэстэспит бүтэй дорѳоонноох тыллары сүһүөххэ араарар, көһөрөр. Саха тылыгар кирии дорѳоону арааран истэргэ, таба сангарарга, суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Ааѳыы. Төрүт сахалыы дорѳооннору чуолкайдык, сөпкө сангаран ааѳарга эрчиллэр.</p> <p>Тэҥнээһин. Аһаѳас дорѳоон арааһын тэҥнээн, уратыларын быһаарар. Маарыннаһар бүтэй дорѳооннору тэҥнээн, майгыннаһар, уратылаһар өрүттэрин быһаарар. Хоһуласпыт уонна сэргэстэспит бүтэй дорѳооннору тэҥнээн, уратыларын быһаарар.</p> <p>Ырытыы. Аһаѳас уонна бүтэй дорѳооннору үөскүүр ньымаларынан ырытар, быһаарар. Нууччалыы суруллар тыл дорѳоонун састаабын арааран истэр, ырытар, быһаарар.</p> <p>Түмүү. Дорѳооннору майгыннаһар уонна уратылаһар өрүттэринэн наардаан түмэр, ырытар, быһаарар.</p> <p>Бөлөхтөөһүн. Аһаѳас дорѳооннору наардыыр, бөлөхтүүр. Бүтэй дорѳооннору үөскүүр ньымаларынан наардыыр, бөлөхтүүр.</p> <p>Ханыылатыы. Майгынныыр аһаѳас дорѳооннору, бүтэй дорѳооннору быһаарар, уратыларын булар.</p> <p>Киэпкэ киллэрии (моделирование). Анал бэлиэлэри туһанан (фишка), тыл дорѳоонун быһаарарга, тылы үөскэтэргэ, таба сангарарга эрчиллэр.</p> <p>Уларытыы. Тылга дорѳооннору уларытан, тыл ис хоһоонун уларыыытын болѳойор.</p> <p>Тиһиккэ киллэрии. Аһаѳас дорѳооннору, бүтэй дорѳооннору үөскүүр ньымаларынан сааһылаан ситимниир.</p> <p>Көмө матырыяаалы туһаныы. Аудиодиискэлэри туһанан, таба сангарарга эрчиллэр.</p> <p>Алѳаһы булуу уонна көннөрүү. Сахалыы таба сангарыы нуорматын кэһии түбэлтэтин (дорѳоон кылгаан-уһаан, чуолкайдык, чуолкайа суох этиллиитэ, дорѳоону уларытыы, уһун аһаѳас дорѳоону, хоһуласпыт бүтэй дорѳоону симэлитии, дифтону нууччалыы</p>
--	--	--

		охсуулаах аһаҕас дорҕоонунан солбуйуу) өйдөөн истэр, көннөрөр, тупсарар, бэйэтин саҕатын хонтуруоллуур.
		Графика
	Сурук-бичик култуурата. Сурук киһи олоҕор суолтата. Сурук-бичик сайдытын бэлиэ түгэннэрэ. Сахалы сурук-бичик сайдыта. Буукуба — дорҕоон анал графической бэлиэтэ. Сахалы алпаабыт. Аһаҕас дорҕоону бэлиэтир буукубалар. Бүтэй дорҕоону бэлиэтир буукубалар. Буукубалар этиллилэрэ (ааттара). Буукуба бэчээтинэйэ уонна суруллуута. Буукуба улахантан уонна кыраттан суруллуута. Суруйуу арааһа: илиинэн суруйуу, клавиатураҕа бэчээттээһин. Илиинэн суруйарга эрчилли (устуу). Буочар. Илиинэн суруйууга буукубалары холбуур ньымалар. Компьютерга бэчээттээн суруйуу. Сахалы шрифт. Клавиатураҕа буукубалар миэстэлэрэ, бэчээттир ньыма, тарбахтар үлэлэрэ.	Истии. Дорҕоону таба истэн, буукубатын сөпкө быһаарар. Саҕарыы. Буукубалары сөпкө ааттыыр. Ааҕыы. Тылы буукубаларын тутта холбуу көрөн быһааран, тэтимнээхтик ааҕарга эрчиллэр. Араарыы. Буукуба бэчээтинэйин уонна суруллуутун араарар. Тэннээһин. Сахалы төрүт дорҕоон буукубаларын тэннээн, уратыларын быһаарар. Ырытыы. Тылы буукубатын састаабынан ырытар. Бөлөхтөөһүн. Буукубалары араастык араартаан бөлөхтүүр (аһаҕас дорҕоон буукубалара, бүтэй дорҕоон буукубалара, сахалы дорҕоон буукубалара, нууччалы дорҕоон буукубалара). Сааһылаан ситимнээһин. Сахалы алпаабыт бэрээдэгин билэр, тылдытынан, каталогунан үлэлииргэ туһанар, алпаабыт бэрээдэгинэн испиһэк онгорорго эрчиллэр. Суруйуу. Буукубалары холбуур ньыманы сөпкө туһанан, илиинэн ыраастык, тэтимнээхтик таба суруйар. Буочарын тупсарарга эрчиллэр. Улахан буукуба суруллар түгэннэрин билэр, таба суруйар (киһи аата, сир-дойду аата, о.д.а.). Клавиатураҕа бэчээттээн суруйарга үөрэнэр, тэтимин эрчийэр.
		Таба суруйуу уонна сурук бэлиэтин култуурата
Ыал. Дьиэ кэргэн. Аймахтаһыны, уруурҕаһыны бэлиэтир тыллар сахалы уонна нууччалы этиллилэрэ. Төрүччү өйдөбүлэ. Ыал дьиэтигэр-уотугар, олоҕор-дьаһаҕар туттуллар төрүт уонна кириити тыллар. Ыал	Сурук-бичик — саҕа култуурата. Сахалы сурук-бичик нуормата: таба суруйуу. Тыл этиллиитэ уонна суруллуута. Саха төрүт тылын таба суруйуу (<i>фонетической бириинсип</i>), сыһыарылаах тыллары таба суруйуу (<i>морфологической бириинсип</i>), араастык этиллэр тыллары таба суруйуу (<i>усулубунай бириинсип</i>). Кириити тыллар сахалы сурукка-бичиккэ таба суруллуулара. Таба суруйуу тылдыта. Сурук бэлиэтэ — сурук-бичик култууратын сорҕото. Сурук бэлиэтин араастара, суолталара. Сурук бэлиэтэ этэр санаа ис хоһоонун чуолкайдыыр, суругу-бичиги тупсарар, саҕарыы дэҕэтин (интонациятын) бэлиэтир суолтата. Сурук бэлиэтин быраабылата.	Быһаарыы. Таба суруйуу уонна сурук бэлиэтин суолтатын быһааран, холобурдаан кэпсиир. Ааҕыы. Сурук бэлиэтинэн сирдэтэн, этиини таба интонациялаан, тохтобуллаан ааҕарга эрчиллэр. Суруйуу. Таба суруйуу уонна сурук бэлиэтин быраабылатын тутуһан суруйарга кыһаллар. Этиини улахан буукубаттан саҕалыры, тылы сүһүөбүнэн сөпкө араарары, тылы көһөрөрү, этии бүтүүтүгэр туочука туруорары болҕойор. Араарыы. Сурук бэлиэтин арааһын араарар, этиигэ сөпкө туттарга эрчиллэр. Этии биир уустаах чилиэннэрин, холбуу этиини сурук бэлиэтинэн сөпкө араарары болҕойор. Тэннээһин. Биир уустаах чилиэннээх этии, холбуу этии ис хоһооннорунан тэннээн, сурук бэлиэтин сөпкө туруорар. Киһпкэ киллэри (моделирование). Этии исхиэмэлэригэр олобуран, сурук бэлиэтин болҕойон, этии арааһын быһаарар, этиини сөпкө толкуйдуур. Уларытыы. Сурук бэлиэтин араастык туруоран, этии тутулун уларытар, ис хоһоонун болҕойор.

<p>уонна аймахтыы-уруулуу дьон истин сыһыаннарын бэлиэтиир тыллар, араас омук бэргэн этиилэрэ, өс хоһооноро, о.д.а. Төрөөбүт алаас, оҕо сааһы кытта ситимнээх дьиэ, ыал дьиэтин, уһаайбатын курдук ытык өйдөбүллэр тустарынан истин кэпсэтии.</p>		<p>Эбии матырыйаалы туһаныы. Таба суруйуу тылдытын сатаан туһанар. Таба суруйууга мунаахсыйар тылын тылдыттан, интернет-ресурсалартан, таба суруйуу электроннай тылдытыттан булан быһаарар. Компьютерга сахалыы шриби туһанар, таба суруйар.</p> <p>Алҕаһы булуу, ырытыы уонна көннөрүү. Таба суруйууга, сурук бэлиэтигэр алҕаһы булар, ырытар, көннөрөр, таба суруйарга эрчиллэр.</p>
<p>Төрөөбүт тылбыт кэрэтэ — олонхо тылыгар. Норуот тылынан уус-уран айымньытын тэттик жанрдарыгар уонна олонхо айылҕаны, төрүт дьарыгы ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсытыы холобурдарын үөрэх матырыйаалыгар туһаныы.</p> <p>Олонхоттон (талымлыбыт олуктан) үөрэтиллэр саҥа чааһыгар сөп түбэһиннэрэн, билэр уонна билбэт тылларын булан, суолталарын быһаарсыы.</p> <p>Олонхо тылыгар ахсаан аат, аат туохтуур, паараласпыт тыллар, көмө тыл, о.д.а. туттуллуулары.</p>	<p>Морфология</p> <p>Тыл састааба. Тыл сүһүөҕэ. Тыл сүһүөҕүн арааһа. Тылы сүһүөхтүүргэ хоһуласпыт уонна сэргэстэспит бүтэй дорҕооннор оруоллара. Тылы көһөрүү быраабыллата.</p> <p>Тыл састааба. Саха тылыгар тыл тутула нуучча тылыттан уратыта. Тыл олоҕо уонна сыһыарыыта. Тылы уларытар сыһыарыылаах тыл суолтатын өйдүүргэ тыл олоҕун быһаарыы суолтата. Тыл олоҕор уонна сыһыарыытыгар дорҕоон дьүөрэлэһиитэ. Тыл үөскээһинэ. Биир олохтоох тыллар. Тылы уларытар уонна үөскэтэр сыһыарыылар. Сыһыарыы суолтата.</p> <p>Тылы уларытыы. Тыллары уларыыбыт сыһыарыыларын арааһынан бөлөхтөөһүн. Биир бөлөххө киирэр тыллар сыһыарыыларын суолтатын тэннээн быһаарыы. Тылга ыйытыыны сөпкө туруоруу суолтата. Ыйытыы арааһа. Тыл грамматическай халыыбын өйдөбүлэ.</p> <p>Саҥа чааһын туһунан уопсай өйдөбүл. Тыллары сүрүн бэлиэлэринэн (<i>грамматическай халыыптарынан</i>) бөлөхтөөһүн. Морфологическай бэлиэ өйдөбүлэ. Саҥа чааһын бөлөҕө. Ааттар (<i>аат тыл, ахсаан аат, солбуйар аат, даҕааһын аат</i>). Туохтуурдар (<i>тус туохтуур, сыһыат туохтуур, аат туохтуур</i>).</p> <p>Сыһыат арааһа. Көмө саҥа чаастара (<i>ситим тыл, эбишскэ, сыһыан тыл, дьөнүөл</i>). Саҥа аллайыы.</p> <p>Аат тыл. Аат тыл өйдөбүлэ. Ким уонна туох диэн ыйытыылары саха уонна нуучча тылларыгар туттуу уратылары. Аат тыллары суолталарынан уонна грамматическай</p>	<p>Тылы сайыннарыы. Саҥа чаастарынан Саха сирин айылҕатын араас көстүүтүн уонна култууратын эгэлгэ көрүнгүн бэлиэтиир, саха төрүт дьарыгар туттуллар тыл бөлөҕүн хомуур суолталаах тылга, тыл кэккэтигэр тирэбирэн ситэрэр, ааттыыр, суолталарыгар сөп түбэһиннэрэн тыл ситимэ уонна этии толкуйдуур. Бэриллибит тыл олоҕуттан саҥа чаастарынан тылы үөскэтэр араас сыһыарыыны туһанан, сахалыы тыл эгэлгэтин үөскэтэргэ эрчиллэр.</p> <p>Истин. Олонхоттон быһа тардыыны, тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (оҕо, артыыс) аабыытын истэн, айымньы ис хоһоонун, тылын-өһүн сэргэ сахалыы саҥа интонациятын, тэтимин, төрүт дорҕоон этиллиитин болҕойор.</p> <p>Саҥарыы. Бэйэтин сахалыы саҥатын төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһигэр тирэбирэн, саха тылын литературнай нуорматын тутуһан чуолкайдык саҥарарга эрчиллэр.</p> <p>Аабыы. Олонхоттон быһа тардыыны, тэттик уус-уран тиэкистэри айымньы ис хоһоонун арыһан, сахалыы саҥа интонациятын, тэтимин, төрүт дорҕоон этиллиитин тутуһан ааҕарга эрчиллэр.</p> <p>Кэпсээһин. Истибитин кэпсиригэ, айан кэпсиригэ, хартыына ис хоһоонун кэпсиригэ эрчиллэр. Күннээҕи олоҕун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, доҕотторун, оскуола олоҕун, кыылар, айылҕа, таптыыр дьарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсиригэр хомуур суолталаах тыллары, паараласпыт, синоним, антоним, омоним тылларын, ойуулуур-дүүһүннүүр тыллары, саҥа чаастарынан тылы үөскэтэр араас сыһыарыыны туһанан, сахалыы кэпсиригэ эрчиллэр.</p> <p>Суруйуу. Тыл олоҕор тылы үөскэтэр уонна уларытар сыһыарыы эбилиннэһинэ, таба суруйууга тахсар уустук түбэлтэлэри болҕойуу. Уустук тутуллаах уонна саҥа үөрөспит тылларын таба суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Быһаарыы. Сахалыы тыл састаабын, үөскүүр уонна уларытар уратытын, саҥа чаастарын араастарын туһунан бэйэтин тылынан быһаарар.</p>

<p>Төрөөбүт тылбыт аан дойду киэн киэлитигэр. Тас дойдуга олохсуйбут саха дьонун төрөөбүт тылларын туһунан этиилэрэ. Саха тылын үөрөппит омук дьонун этиилэрэ, санаалара. Саха тылынан интернет эйгэтигэр кэпсэтии, бодоруһуу уратыта.</p> <p>Киһи аймах. Аан дойду омуктарын тылларын уонна култуураатын эгэлгэтэ. Төрөөбүт тыл туһунан араас омук бэргэн этиитэ, кэс тыла, хоһооно.</p> <p>Төрөөбүт тылбыт кэрэтэ — олонхо тылыгар. Норуот тылынан уус-уран айымньытын тэттик жанрдарыгар уонна олонхоҕо айылҕаны, саха төрүт олоһун-дьаһабын ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын үөрэх матырыйаалыгар туһаныы. Олонхоҕо этии уонна этии чилиэннэрин уратытыгар үөрэнээччи болҕомтогун тардыы. Олонхоҕо этии тиибин арааһа туттулуутун, туора киһи саната, диалог, туһулуу туттулуутун болҕойуу.</p>	<p>халыыптарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быһаарыы. Предмети уонна өйдөбүлү бэлиэтиир аат тыллар. Уопсай уонна анал аат тыллар. Анал аат арааһа. Төрүт уонна кирири аат тыллар. Нуучча тылыттан кирибит аат тылы сангары уонна суруйуу уратытара. Аат тыл үөскээһинэ. Паараласпыт аат тыллар. Аат тыл уларыһыыта. Аат тыл ахсаана. Саха тылыгар аат тыл элбэх ахсаанын ураты түбэлтэлэрэ. Тардылаах аат тыл. Аат тыл падежтаныыта. Солбуйар аат. Солбуйар аат өйдөбүлэ. Солбуйар ааттары суолталарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быһаарыы. Солбуйар аат арааһа. Солбуйар аат уларыһыыта. Ахсаан аат. Ахсаан аат өйдөбүлэ. Ахсаан ааттары суолталарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быһаарыы. Ахсаан аат арааһа. Ахсаан аат арааһын үөскэтии. Ахсаан аат уларыһыыта. Даҕааһын аат. Даҕааһын аат өйдөбүлэ. Даҕааһын ааттары суолталарынан, грамматическай халыыптарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быһаарыы. Даҕааһын аат арааһа (төрүт, кирири, үөскээбит). Даҕааһын ааты үөскэтии. Даҕааһын аат уларыһыыта. Туохтуур. Туохтуур аат өйдөбүлэ. Туохтуурдары этиигэ оруолларынан наардааһын, грамматическай халыыптарынан бөлөхтөөһүн, аналларын быһаарыы. Туохтуур арааһа (тус туохтуур, сыһыат туохтуур, аат туохтуур). Туохтуур арааһын үөскэтии. Тус туохтуур. Тус туохтуур өйдөбүлэ. Тус туохтуур (уларыһыыта) грамматическай уратыта. Тус туохтуур сүрүн грамматическай бэлиэлэрэ (сирэйдэниитэ, кэмэ). Тус туохтууру үөскэтии. Тус туохтуурдары үөскээбит ньымаларынан, грамматическай халыыптарынан наардааһын. Сыһыат туохтуур. Сыһыат туохтуур өйдөбүлэ. Сыһыат туохтуур грамматическай уратыта. Сыһыат туохтуур этиигэ оруола. Сыһыат туохтуур арааһын үөскэтии. Аат туохтуур. Аат туохтуур өйдөбүлэ. Аат туохтуур грамматическай бэлиэтэ.</p>	<p>Тэннээһин. Саҥа чаастарынан бэриллибит тыллары үөскүүр сыһыарыларынан, грамматическай халыыптарынан тэннээн наардыыр. Тыл бөлөҕөр бэриллибит тыллары суолталарынан тэннээн саҥа чааһынан наардыыр. Ырытыы. Тылы ырытар халыыбы туһунан, тылы састаабынан ырытар (тыл олоҕо, тылы уларытар, тылы үөскэтэр сыһыарыы диэн быһаарар). Түмүктээһин. Араас тылы грамматическай халыыптарынан ханнык саҥа чааһа буоларын быһааран түмүктүүр. Бөлөхтөөһүн. Араас тылы суолталарынан, грамматическай халыыптарынан, саҥа чаастарынан бөлөхтүүр. Ханыылатан ситэри. Ыйытыы халыыбыгар, тылы үөскэтэр уонна уларытар сыһыарыылар халыыптарыгар сөп түбэһиннэрэн, ханыылатан тыл арааһын үөскэтэр уонна тылы уларытар. Киэпкэ киллэри. Тылы састаабынан киэпкэ киллэрэн көрдөрөр (тыл олоһун, тылы уларытар уонна үөскэтэр сыһыарыылары арааран анал бэлиээн көрдөрөр). Эбии матырыйаалы туһаныы. Тыл киһи олоһор суолтатын туһунан библиотекаттан, интернет-ресурсалартан эбии информацияны булан ааһар. Саха тылын быһаарыылаах тылдытыттан, синоним уонна антоним тылдыттарыттан үөрэттиллэр саҥа чаастарыгар, лексическэй тиэмэҕэ сөп түбэһиннэрэн саҥа билбэт тылларын булар, суолталарын быһаарсар. Сахалыы араас айымньылары ааһан, саҥа тыллары билэн, тылын саппааһын байытар. Алҕаһы булуу уонна көннөрүү. Тыл литературнай нуормата кэһиллэн, тыл грамматическай халыыбыгар тахсыбыт алҕаһы булар, сөптөөх халыыбынан солбуйар.</p>
---	---	---

	<p>Аат туохтуурдаах тыл ситимин арааһын үөскэтии.</p> <p>Сыһыат. Сыһыат өйдөбүлэ. Сыһыат грамматическай уратыга. Сыһыат арааһын суолталарынан, үөскэбит ньымаларынан наардааһын. Сыһыат арааһын үөскэтии.</p> <p>Көмө саҥа чаастара. Көмө саҥа чааһын өйдөбүлэ, санааны этэргэ суолтата. Көмө саҥа чааһа атын саҥа чаастарыттан уратыта.</p>	
	Синтаксис	
	<p>Этии уонна тыл ситимэ. Этэр санаа кэрчигэ уонна этии. Этэр санаа кэрчигэ уонна тыл ситимэ. Этии уонна тыл ситимин уратылары. Этиигэ санааны ситимниир ньымалар. Этиигэ сүрүн санааны бэлиэтиир тыл ситимин булуу. Сүрүн санааны ситэрэн, чуолкайдаан-чопчулаан биэрэр тыллар уонна тыл ситимнэрэ. Сүрүн санааны ситэрэн-тэнитэн биэрэр ньымалар. Тэнийбит уонна тэнийбэтэх этии. Этии тутуах уонна ойбос чилиэнин өйдөбүлэ. Этии биир уустаах чилиэннэрин ситимниир ньыма арааһа уонна сурук бэлиэтэ. Этии биир уустаах чилиэннэрин өйдөбүлэ. Саха тылыгар этиигэ тыл бэрээдэгэ.</p> <p>Этии арааһа. Этии тиибэ (<i>сэхэн, ыйытыы, соруйуу</i>). Этии интонацията уонна сурук бэлиэтэ. Судургу уонна холбуу этии өйдөбүлэ. Холбуу этии суолтата уонна үөскүүр ньымата. Тэҥнэ уонна баһылатыылаах холбуу этиилэр.</p> <p>Туора киһи саҥата. Сирэй саҥа уонна ойбос саҥа өйдөбүлэ. Сирэй саҥа арааһа. Сирэй саҥаҕа интонация суолтата уонна сурук бэлиэтин туруоруу уратыта.</p> <p>Диалог. Диалог өйдөбүлэ. Диалогка интонация суолтата уонна сурук бэлиэтин туруоруу уратылары.</p> <p>Туһулуу. Туһулуу өйдөбүлэ. Туһулууга интонация суолтата уонна сурук бэлиэтин туруоруу уратылары.</p>	<p>Тылы сайыннарыы. Саха сирин айылҕатын араас көстүүтүн уонна култууратын эгэлгэ көрүнүн бэлиэтиир, саха төрүт дьарыгар туттуллар тыллары тыл ситимин уонна этии толкуйдууругар дэлэгэйдик туһанар. Тыл көспүт суолтатыгар тирэбирэн, уус-уран сиһилиир ньымалары (норуот айымньытыгар туттуллар кубулулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсытыы холобурдарын) этии толкуйдууругар, өйтөн тэттик тиэкистэри суруйарыгар таба туһанар. Бэриллибит тылга суолтатынан, дьүөрэлэхэр үгэһин тутуһан араас тыл ситимин үөскэтэр. Тыл ситимиттэн этии арааһын толкуйдуур. Этиини тэнитэр сүрүн ньымалары сатаан туһанан этэр санааны чопчулаан-чуолкайдаан тэнитэргэ эрчиллэр. Бэриллибит түгэнгэ сөп түбэһиннэрэн, санаатын сааһылаан, этии арааһын хомоҕойдук суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Истии. Олонхоттон быһа тардыыны, тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (оҕо, артыыс) аабыытын истэн, айымньы ис хоһоонун, тылын-өһүн сэргэ сахалыы саҥа интонациятын, тэтимин, төрүт дорҕоон этиллиитин болҕойор.</p> <p>Саҥарыы. Бэйэтин сахалыы саҥатын төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһигэр тирэбирэн, саха тылын литературнай нуорматын тутуһан чуолкайдык саҥарарга эрчиллэр.</p> <p>Кэпсээһин. Истибитин кэпсиригэ, айан кэпсиригэ, хартыына ис хоһоонун кэпсиригэ эрчиллэр. Күннээби олобун түгэннэриттэн, дьиэ кэргэнин, доботторун, оскуола олобун, кыыллар, айылҕа, таптыыр дьарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсиригэр тыл ситимин, судургу, холбуу этии, туора киһи саҥатын арааһын туһанан, сахалыы кэпсиригэ эрчиллэр.</p> <p>Аабы. Олонхоттон быһа тардыыны, тэттик уус-уран тиэкистэри айымньы ис хоһоонун арыһан, сахалыы саҥа интонациятын, төрүт дорҕоон этиллиитин тутуһан ааҕарга эрчилли. Этии арааһыгар, диалогка, туһулууга интонация уратытын болҕойуу уонна сөпкө ааҕарга эрчиллэр.</p>

		<p>Суруйуу. Этиигэ төрүт уонна кирири тыллар таба суруллууларын уратытын болдойуу. Уустук тутуллаах уонна саҥа үөрөспит тылларын суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Быһаары. Этии уонна этии арааһын сүрүн өйдөбүллэрин бэйэтин тылынан быһааран кэпсиир.</p> <p>Тэннээһин. Этии 3 тиибин, тэнийбит уонна тэнийбэтэх, биир уонна икки састааптаах, судургу уонна холбуу этиилэри, диалогу, сирэй саҥаны уонна туора киһи саҥатын, тэннэ уонна баһылатыылаах холбуу этиилэр уратыларын тэннээн быһаарар.</p> <p>Ырыты. Этиини ырытар халыбы тутуһан, судургу этии тутуһан уонна ойобос чилиэннэрин сатаан булар.</p> <p>Түмүктээһин. Этиини ырытан, этии арааһын быһааран түмүктүүр.</p> <p>Бөлөхтөөһүн. Бэриллит тыл ситимнэрин, этиилэри састааптарынан, араастарынан бөлөхтүүр.</p> <p>Киэпкэ киллэри. Этии арааһын састаабынан, тутулунан көрөн, анал бэлиэнэн (фишканан) киэпкэ киллэрэн көрдөрөр.</p> <p>Эбии матырыяаалы туһаны. Этиигэ сурук бэлиэтин туруорууга уустук, мөккүөрдээх түгэн үөскээтэбинэ, сурук бэлиэтин туруоруу быраабылаларын сатаан туһанар.</p> <p>Алҕаһы булуу уонна көннөрүү. Сахалыы этии тутулугар тахсыбыт алҕаһы булар, көннөрөр.</p>
Ситимнээх саҥаны сайыннары		
<p>Төрөөбүт дойду. Төрөөбүт дойдуга таптал туһунан араас омук бэргэн этиилэрэ, өс хоһооноро, айымньылары.</p> <p>Ийэ дойду. Ийэ дойдуга бэриниилээх буолуу туһунан араас омук бэргэн этиилэрэ, айымньылары.</p> <p>Айымньы уонна кэрэ эйгэтэ. Тыл — кэрэ эйгэтин сорҕото. Уус-уран тыл дэгэтэ, кэрэтэ.</p>	<p>Тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Тиэкис өйдөбүлэ уонна сүрүн бэлиэтэ. Тиэкис тиэмэтэ. Тиэмэни арыыы уонна тиэмэтэн туорааһын. Тиэкис сүрүн санаата уонна тиэкискэ сүрүн санааны арыыы. Тиэкис тутула уонна сүрүн чаастарын уратыта. Тиэкис сүрүн чааһыгар кэрчик тиэмэ суолтата. Кэрчик тиэмэ уонна абзац.</p> <p>Тиэкис тиибэ. Сэһэргээһин, ойуулааһын уонна тойонноһун тиэкистэр уратыларын тэннээһин. Сэһэргээһин тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Сэһэргээһин тиэкис арааһа. Ойуулааһын тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Ойуулааһын тиэкис арааһа. Тойонноһун тиэкис өйдөбүлэ уонна тутула. Тойонноһун тиэкис арааһа.</p> <p>Тиэкис ис хоһоонун тупсарыы. Тиэкис ис хоһоонун арыйарга былаан суолтата. Тиэкис сүрүн санаатын арыыыга билии-көрүү, элбэҥи ааһы уонна</p>	<p>Тиэкис</p> <p>Тылы сайыннары. Саха сирин айылҕатын араас көстүүтүн уонна култууратын эгэлгэ көрүнүн бэлиэтиир, саха төрүт дьарыгар туттуллар тыллары анал тиэмэбэ тиэкис суруйарыгар дэлэгэйдик туһанар. Тиэкис суруйарыгар уус-уран сииһилиир ньымалары (норуот айымньытыгар туттуллар кубулдулуйбат эпитеттери, метафоралары, тыыннааһымсытыгы холбурдарын), өс хоһоонорун, бэргэн этиилэри, о.д.а. таба туһанар. Тиэкис ис хоһоонун, тутулун, тылын-өһүн тупсарарыгар этиини тэнитэр сүрүн ньымалары сатаан туһанан, этэр санааны чопчулаан-чуолкайдаан биэрэргэ, хомоҕойдук суруйарга эрчиллэр.</p> <p>Исти. Олонхоттон быһа тардыыны, араас тииптээх тэттик уус-уран тиэкистэри диктор (оҕо, артыыс) ааһытын истэн, айымньы ис хоһоонун, тылын-өһүн сэргэ сахалыы саҥа интонациятын, тэтимин, төрүт дорҕоон этиллиитин болдойор.</p> <p>Саҥары. Бэйэтин сахалыы саҥатын төрөөбүт тыл үйэлээх үгэһигэр тирэбирэн, саха тылын литературнай нуорматын тутуһан чуолкайдык саҥарарга кыһаллар.</p>

<p>Көгүл. Кырдык. Үтүө санаа. Көгүл, кырдык, үтүө санаа туһунан араас омук бэргэн этиилэрэ, өс хоһооноро, айымньылары.</p> <p>Төрөөбүт тылбыт кэрэтэ — олонхо тылыгар. Норуот тылынан уус-уран айымньытын тэттик жанрдарыгар уонна олонхоҕо айылҕаны, төрүт дьарыгы ойуулуурга туттуллар кубулуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын үөрэх матырыйаалыгар туһаныы. Олонхо тиэкис быһыытынан сүрүн уратыларыгар үөрэнээччилэр болҕомтолорун тардыы. «Ыһыллыбыт» олонхо тиэкиһин сааһылатыы.</p>	<p>тулалыыр эйгэни кэтээн көрүү суолтата. Сүрүн санааны арыйарга араас көмө матырыйаалы туһаныы (өс хоһооно, араас холобурдар, хоһоонтон быһа тардыылар, улуу дьон бэргэн этиилэрэ). Тиэкис тутулун тупсарыы. Тиэкис тутула уонна тиэкиһи тэнитии.</p> <p>Кэрчик тиэмэ уонна абзац. Абзац тутула: абзаһы саҕалыыр уонна түмүктүүр этиилэр суолталара. Тиэкискэ этиини ситимниир ньымалар. Тиэкис тылын-өһүн тупсарыы. Тиэкис уонна тыл баайа. Тиэкис нөҕүө этэр санааны толору тиэрдэргэ тылы билии суолтата. Тиэкискэ синоним суолтата. Тиэкискэ таба суруйуу уонна сурук бэлиэтин туруоруу култуурата.</p>	<p>Ааҕыы. Олонхоттон быһа тардыыны, араас тииптээх тэттик уус-уран тиэкистэри айымньы ис хоһоонун арыйан, сахалыы саҕа интонациятын, төрүт дорҕоон этиллиитин тутуһан ааҕарга эрчиллэр. Суруйуу. Тиэкискэ төрүт уонна кириити тыллар таба суруллууларын уратытын болҕойуу уонна уустук тыллары таба суруйарга эрчиллэр. Кэпсээһин. Истибитин кэпсииргэ, айан кэпсииргэ, хартыына ис хоһоонун кэпсииргэ эрчиллэр. Күннээҕи олоһун түгэннэриттэн, дьэиэ кэргэнин, доһотторун, оскуола олоһун, кыыллар, айылҕа, таптыыр дьарыгын тустарынан, о.д.а. кэпсииригэр уус-уран сийилиир ньымалары (норуот айымньытыгар туттуллар кубулудуйбат эпитеттэри, метафоралары, тыыннаабымсыты холобурдарын), сомоҕо домоҕу, өс хоһооннорун, бэргэн этиилэри, о.д.а. таба туһанар. Кэпсиир тиэмэтин ис хоһоонун, этиилэрин тутулун, тылын-өһүн тупсарарга кыһаллар. Этэр санааны чопчулаан-чуолкайдаан биэрэргэ, хомоҕойдук санарарга эрчиллэр. Быһаарыы. Тиэкис сүрүн өйдөбүлүн, тиэкис тиибин арааһын, тутулун бэйэтин тылынан быһаарар. Тэннээһин. Тиэкис тиибин быһаарарыгар сэхэргээһин, ойуулааһын, тойонноһун сүрүн уратыларын тэнниир. Табыллыбыт уонна табыллыбатах тиэкистэр уратыларын тэннээн быһаарар. Ырытыы. Тиэкис тутулун, тиибин анал ырытар халыыбынан сирдэтэн ырытар. Холбооһун. Этиилэри холбоон, бүтүн тиэкис онгорор. Тиэкис ыһыллыбыт чаастарын сааһылаан, бүтүн тиэкис онгорон холбуур. Түмүктээһин. Тиэкиһи ырытан, ис хоһоонунан сирдэтэн тиэкис тиибин быһааран түмүктүүр. Бөлөхтөөһүн. Бэриллитит тиэкистэри тиэмэлэринэн, сүрүн санааларынан, тутулларынан, тииптэринэн бөлөхтүүр. Ханыылатан ситэрии. Бэриллитит тиэкиһи ис хоһоонугар, тиибигэр уонна тутулугар сөп түбэһиннэрэн, ситэрэн-сайыннаран суруйар уонна кэпсиир. Киэпкэ киллэрии. Тиэкис тутулун тиибин арааһынан анал бэлиэ көмөтүнэн киэпкэ киллэрэн көрдөрөр. Эбии матырыйаалы туһаныы. Тиэкиһи суруйарыгар, тупсарарыгар, тахсыбыт алҕаһы көннөрөрүгэр быһаарыылаах тылдыты, таба суруйуу тылдытын туһанар. Компьютерга тиэкис суруйуу. Компьютерга тиэкис тутулугар ирдэбили тутуһар, клавиатуранан сахалыы тиэкиһи тэтимнээхтик бэчээттиир.</p>
---	---	---

		<p>Алҗаһы булуу уонна көннөрүү. Тиэкис суруйууга тахсыбыт алҗастары — тиэмэттэн, сүрүн санааттан, былаантан туорааһыны, тутула толоруга суоҕун, кэрчик тиэмэтэ ситэ арыллыбатаһын — анал халыгыбынан сирдэтэн, булан көннөрөр.</p>
--	--	---

ҮӨРЭХ ПРЕДМЕТИН МАТЕРИАЛЬНОЙ-ТЕХНИЧЕСКОЙ ХААЧЧЫЙЫ

№ п/п	Материальной-технической тэрлэлэр	Ахсаана	Хос быһаары
Бибилэтиэкэ пуондата			
1.	<p>Саха начаалынай оскуолатын 1—4 кылаастарыгар аналлаах «Саха тыла» үөрэх предметигэр учебнай-методической кэмпилик:</p> <p>Саха тылын 1—4 кылааска үөрэтиини сүрүннүүр бырагыраама.</p> <p>«Саха тыла» предмети 1—4 кылааска үөрэтэр учебниктар.</p> <p>«Саха тыла» предмети 1—4 кылааска үөрэтиигэ эбии үөрэх босубуйалара.</p> <p>«Саха тыла» предмети 1—4 кылааска үөрэтиигэ «Тыл систиэмэтэ», «Тиэкис», «Риторика» модульнай куурус босубуйалара.</p> <p>«Саха тыла» предмети 1—4 кылааска үөрэтии туһунан учууталга аналлаах методической босубуйа.</p> <p>«Төрөөбүт тыл уонна литература», «Бастакы үктэл» научнай-методической сурунааллар.</p> <p>Тылдьыттар (быһаарылаах, таба суруйуу, синоним, антоним, омоним, сомоҕо домох, о.д.а.).</p> <p>Грамматической ыйынньыктар.</p> <p>Оҕо аналлаах сахалыы энциклопедиялар.</p> <p>Уус-уран кинигэлэр.</p> <p>Билиини-көрүүнү кэнгэтэр (научнай-познавательнай) кинигэлэр:</p> <p>«Тиэргэннээби зоопарк (домашние животные);</p> <p>«Айылҕа дөбөтторо (о животном мире Якутии);</p> <p>«Дьыл кэмнэрэ (о природе Якутии);</p> <p>«Биһиги бииргэ олоробут. Мы живём вместе (о народах Якутии);</p> <p>«Ытык сирдэр»;</p> <p>«Айылҕа дьиктилэрэ»;</p> <p>«Ытык дьоммут»;</p> <p>«Саха сирин улуустара»;</p> <p>«Дьокуускай — Саха Республикатын киин куората».</p> <p>Серия «Саха Республикатын нуруоттарын национальной бырааһынньыктара»: «Ыһыах», «Бакалдын», «Сабантуй», «Олонхо күнэ», «Хомус күнэ», «Төрөөбүт тыл күнэ», о.д.а.</p> <p>«Саха Республикатын официальной символиката уонна бырааһынньыктара».</p> <p>Серия «Якутия — сокровищница уникальных языков и культур»: «Русский язык и культура», «Якутский язык и культура», «Эвенский язык и культура», «Эвенкийский язык и культура», «Чукотский язык и культура», «Долганский язык и культура», «Юкагирский язык и культура»</p>	<p>Д</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>Д</p> <p>Д</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p> <p>К</p>	<p>«Саха тыла» предмет учебниктара федеральной, региональной үөрэх кинигэлэрин (учебниктарын) испииһэгэр киирбит буолуохтаахтар.</p> <p>«Саха тыла» предметигэр эбии үөрэх пособиелара, модульнай куурус пособиелара үөрэх пособиетын таһаарарга көнгүллээх кинигэ издательствотыгар бэчээттэммит буолуохтаахтар.</p> <p>Оҕо ааҕар кинигэлэрэ начаалынай кылаас үөрэнээччин сааһыгар, билиитигэр-көрүүгүгэр сөп түбэһиэхтээхтэр.</p> <p>Кинигэ СанПиН ирдэбилигэр сөп түбэһиэхтээх.</p>
Үөрэх цифровой ресурсалара			
2.	<p>«Саха тыла» предмет УМК-н мультимедийнэй, электроннай сыһыарыылара (үөрэх пособиелара).</p> <p>Электроннай информационнай ыйынньык.</p> <p>Сахалыы таба суруйуу компьютернай бырагыраамата.</p>	<p>К, Ф</p> <p>Ф, Д</p> <p>К</p>	СанПиН ирдэбилигэр сөп түбэһиэхтээх.
Бэчээтинэй босубуйалар			
3.	<p>Сахалыы алпаабыт (истиэнэҕэ ыйанар таблица).</p> <p>Буукубалар, дорҕооннор, тыл сүһүөхтэрин фишкалара.</p> <p>Тыл үөрэбин сүрүн салааларынан грамматической таблицаалар.</p> <p>Ытык өйдөбүллэр тиэмэлэринэн уонна бодоруһуу түгэннэрин тиэмэлэринэн оҕо кэпсиригэр, ааҕарыгар</p>	<p>Д</p> <p>К</p> <p>Д</p> <p>К, Ф</p>	СанПиН ирдэбилигэр сөп түбэһиэхтээх.

	аналлаах хартыгналар (биирдиилээн уонна бөлөбүнэн үлэни хааччыйы), ону таһынан цифровой барыйааннара эмиэ киирэллэр.		
Көрдөрөр-иһитиннэрэр босуобуйалар			
4.	«Саха тыла» предмет УМК-гар сыһыаннаах аудиодиискэлэр. Саха тылын үөрэтии тиэмэлэригэр сыһыаннаах видеокиинэлэр. Саха тылын үөрэтии тиэмэлэригэр сыһыаннаах слайдалар (диапозитивтар).	Д Д Д	
Оонньоулар уонна оонньоурдар			
5.	Тылы сайыннарар остуол оонньоулара. Бодоруһууга үөрэтэр ситуационнай оруолунан оонньоу кэмпилиэгэ (сахалы куукулалар, о.д.а.).	Ф Ф	
Начаалынай кылаастар үөрэнэр кабинеттарын тэриллэрэ			
6.	Кылаас дуоската. Магниттаах дуоска. Телевизор. CD/DVD-проигрыватель. Видеомагнитофон/видеоплеер. Аудиоцентр/магнитофон. Диапроектор. Мультимедийнэй проектор. Компьютер. Көрдөрөр (экспозиционнай) экран. Интерактивнай дуоска. Сканер. Лазердаах принтер. Цифровой фотоаппарат. Цифровой видеокамера (атахтаах). Учуутал туумбалаах остуола, устуула. Үөрэнээччилэр остуоллара, устууллара. Кинигэ ыскааба, долбуура. Кинигэ уураар подставкалар	Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Ф Д К	72 см кырата суох диагоналлаах. 150×150 см кырата суох кээмэйдээх.
Үөрэх предметин эбии техникескэй тэриллэрэ			
	Лингафон тэриллэрэ.	К	

ЛИТЕРАТУРНАЙ ААҒЫ

1—4 КЫЛААСКА СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМА

Сүрүннүүр бырагыраама быһаары суругар үөрэх предметин туһунан өйдөбүл, үөрэх предметин ис хоһоонугар киирэр ытык өйдөбүллэр, үөрэх предметин үөрэтии түмүктэрэ, үөрэх былааныгар үөрэх предметин миэстэтэ ыйыллар, предмет ис хоһооно уонна тиэмэ-нэн аттарыллыыта, үөрэх предметин материалнай-техникскэй хааччыйыыга ыйыылар бэриллэллэр.

БЫҤААРЫ СУРУК

Үөрэх предметин өйдөбүлэ

Уус-уран литература оскуолаҕа оҕону кыра сааһыттан ийэ тыл эйгэтигэр киллэрэр, уран тылга уһуйар, иитэр-үөрэтэр сүрүн хайысха. Умсугуйан ааҕар оҕо өйө-санаата сайдыылаах, билиилээх-көрүүлээх, олох бүгүнтүтүн эрэ буолбакка, бэҕэһэннитин ырыгалыыр, сарсыннытыгар эрэллээх буолар. Онон «Литературнай ааҕы» үөрэх предметин анала — оҕо ааҕар дьобуру олохсутуу, ааҕы бэйэ кыаҕын сайыннарыыга суолталааҕын өйдөтүү.

Оскуолаҕа «Литературнай ааҕы» үөрэх предметин сыаллара:

- ааҕы уопсай култууратын ингэри; ааҕар үөрүйэҕи олохсутуу; саҕа араас көрүнгүн сайыннарыы;
- оҕону ааҕы араас эйгэтигэр сөптөөх научнай литератураны хабан туран киллэри;
- уус-уран айымньыны ааҕы нөҕүө уйулҕаны хамсатан иэйиини уһугуннарыы; тыл искусствотыгар эстетическэй сыһыаны үөскэтии; айар дьобуру сайыннарыы;
- ааҕы нөҕүө сиэр-майгы үтүө өрүттэрин олохсутуу; Саха сиригэр, Россия уонна тас дойду норуоттарын култуураларыгар убаастабылы иитии.

Сыалы ситиһэргэ маннык сорукуттар тураллар:

- ааҕы араас ньыматын баһылааһын;
- тиэкини кытта үлэ сүрүн сатабылларын ингэри;
- наадалаах литератураны булан туһаныы;
- ааҕыга интэриэһи үөскэтэн, кинигэҕэ тапталы ингэри;
- айан кэпсиир уонна суруйар үөрүйэхтэри сайыннарыы;
- норуот тылынан уонна уус-уран айымньытын духуобунай ис номоҕун нөҕүө иэйиини уһугуннаран, олох араас көстүүтүгэр сиэрдээх сыһыаны үөскэтии;
- уус-уран айымньы тылыгар болҕомтолоох буолууну ситиһии;
- төрөөбүт уонна араас омук литературатын араара өйдөөн, ол нөҕүө норуоттар доҕордуу сыһыаннарын олохсутуу.

Оскуолаҕа уус-уран литератураны үөрэтии Российской Федерация уонна Саха Республикатын Төрүт сокуоннарыгар, Үөрэх туһунан сокуоннарыгар, «Россия гражданинын личноһун сиэрин-майгытын сайыннарыыга уонна иитиигэ концепцията», федеральной государственной үөрэх стандартара курдук государственной суолталаах докумуннарга олоҕурар.

Ытык өйдөбүллэри үөрэх предметин ис хоһоонугар киллэри

Орто уопсай үөрэхтээһин үөрэнээччи оскуолаттан сиэр-майгы бастыг хаачыстыбаларын — киһи аймах ытык өйдөбүллэрин (духуобунай сыаннастарын) ингэриммит Россия гражданинын иитэн-үөрэтэн таһаарыга туһуланар.

Киһи уопсастыбатын сайдан кэлбит историятыгар үтүө уонна мөкү, чиэс уонна сиэр суох быһыы, суобас уонна чиэһинэйэ суох буолуу, о.д.а. сиэр-майгы нуормалара тэннэ олохсуйан кэллилэр. Ол гынан баран, хайа баҕарар норуokka киһилии сиэрдээх быһыы ытык өйдөбүллэрэ биһирэнэр, кэрэхсэнэр.

2009 с. ылыныллыбыт «Россия гражданинын личноһын сиэрин-майгытын сайыннары уонна иитии концепцията» федеральной государственной үөрэх стандартарын методологической төрүтүнэн буолла.

Концепция Россия гражданинын личноһын иитиигэ, сайыннарыга 10 сүрүн национальной ытык өйдөбүлү ыйар. Онно киирэллэр: 1. Ийэ дойдуга, бэйэ сиригэр-уотугар, норуотугар таптал, бэриниллээх буолуу. 2. Биир санааланы, кырдьыктаах быһыы, аһыныгас, амарах сүрэхтээх, чиэстээх, дьонуннаах буолуу. 3. Ийэ дойдуга сулуспалааһын, сокуону тутуһуу, бэрээдэктээх буолуу. Атын омук култууратын, айымньытын өйдөөһүн. 4. Дьиэ кэргэннэ, ыалга тапталлаах уонна бэриниллээх буолуу. Доруобуйа, уйгулаах олох. Төрөпүттэргэ ытыктабыл, аҕа саастаахха уонна кыраҕа, кыаммакка кыһамньы, ийэ-аҕа ууһун тэнитии, удьуору салҕааһын. 5. Үлэ, төрүт дьарык. Үлэҕэ ытыктабыл, дьулуур, дьаныар. Айымньылаах үлэ. 6. Билиини сыаналааһын. Дьин чаччыга дьулуһуу, аан дойду научнай көстүүтэ. 7. Итэҕэл, духуобунас өйдөбүллэрэ. Өбүгэ үгэһин утума. 8. Төрөөбүт литература — барҕа баай. Кэрэ, киһи духуобунай эйгэтэ, сиэрдээх быһыы. Олох, олох сиэрэ-майгыта. 9. Ийэ айылҕа. Ытык сир, харыстанар сир. Сир — планета. Айылҕаҕа харыстабыл. 10. Сир үрдүгэр эйэ, элбэх омук култуурата, киһи аймах сайдыыта, норуоттар сибээстэһиилэрэ, сомоҕолоһуулар.

Онон бу ытык өйдөбүллэри «Литературнай ааһы» үөрэх предметин ис хоһоонугар уус-уран айымньыга сөнөн сылдьар норуот историятын, култууратын, олобун төрүт үгэһин, сиэрин-майгытын нөнгүө киллэри көрүллэр.

Үөрэх предметин үөрэтии түмүктэрэ

Ытык өйдөбүллэри үөрэнээччигэ иңэрии түмүгэ:

- киһи сайдыылаах уонна ситиһиллээх буоларыгар төрөөбүт тылынан ааһы султатын өйдүүр; уус-уран литератураны тылынан искусство ураты көрүнгүн быһыытынан сыаналыыр;

- тулалыыр эйгэ туһунан билии-көрүү ааһы көмөтүнэн кэнгиирин-диригиирин өйдүүр;

- норуот айымньыта уонна уус-уран литературата саха төрүт олобун-дьаһабын, историятын, тылын-өһүн, култууратын көстүүтэ буоларын өйдүүр, сыаналыыр;

- Саха сиригэр, Россия уонна аан дойду норуоттарын чулуу айымньыларын ааҕан, атын норуот култууратын, литературатын ытыктыыр;

- үтүөнү-мөкүнү, сырдыгы-харананы арааран, сиэри тутуһуу, амарах, аһыныгас, дьонго кыһамньылаах майгы үчүгэйгэ тиэрдэрин өйдүүр.

Үөрэх саҕабылларын сайыннары түмүгэ:

- ааһы үлэтин араас көрүнгөр сыал-сорук туруорунар, былаанныыр, түмүгүн сабаҕалыыр; үлэтин хонтуруолланар, сыаналана үөрэнэр;

- уруokka, уруок таһынан үлэҕэ бэриллит соруудаһынан араас информационнай эйгэ кыабын талар, туһанар;

- уус-уран айымньыга мөккүөр төрүөтүн, сайдыытын быһаарар, үөскээбит көстүүлэри, дьон сыһыанын ырытан дакаастыыр;

- уус-уран айымньы сүрүн ис хоһоонун, дьоруойдар араас сыһыаннарын, сүрүн сю-

жет сайдыгтын ырытан, анал бэлиэ, графика көмөтүнэн быһаара, ситимнии, тиһиктии үөрэнэр;

- аахпытыгар уонна тус уопутугар олобуран, тэнниир уонна ойуулуур, учебнигынан үлэлиир;

- уус-уран айымньыны ырытыгы кэмигэр бодоруһуу сиэрин тутуһан, бииргэ үлэлиир кыахтанар;

- доҕотторун, төрөппүттэрин, кылаас иннигэр кылгас иһитиннэриини онгорор;

- бэриллитбит тиэмэҕэ санаатын сааһылаан айан кэпсиир, суруйар.

Тустаах чөрөх предметин чөрөттии түмүгэ:

- ааҕы сүрүн үөрүйэхтэрин баһылыыр;

- айымньы араас көрүнүн болҕойон истэр;

- норуот айымньыта уонна уус-уран литература, төрөөбүт уонна атын омук литературата диэн араарар;

- аахпыт уус-уран айымньытын суруйааччытын (*саха уонна омук*) аатын уонна көрүнүн (*жанрын*) болҕойор үөрүйэхтээх;

- сааһыгар сөптөөх араас көрүннээх (*уус-уран, чөрөх, научнай-популярнай*) тиэкиһи үчүгэйдик өйдүүр, ырытар, туһанар;

- кэпсээһин араас көрүнүн (*сигилии, кылгатын, талан, быһа тардан*) билэр; сорудах быһыгытынан туһааннаах көрүннэ сөп түбэһиннэрэн кэпсиир;

- сөбүлээн аахпыт айымньытын туһунан ааҕааччы дневнигэр (*альбом, тэтэрээт*) үһүктүбүт иэйиитин үллэстэн санаатын суруйар;

- сааһыгар сөп түбэһэр айымньы тылын араас дэгэт суолтатын өйдүүр, тоҕоостоох миэстэҕэ кубулуйбат уус-уран быһаарыыны (эпитет), өс хоһоонун, уус-уран ньыма арааһын кэпсиригэр туһанар;

- айымньыттан сөбүлээбит кэрчигин талан үөрэтэр, өйтөн хоһоонноохтук ааҕар;

- чопчу тиэмэҕэ араас көрүннээх суругунан айар үлэни толорор.

Үөрөх былааныгар үөрөх предметин миэстэтэ

Үөрөх былаанынан алын сүһүөх оскуолаҕа литературнай ааҕыыны үөрэтиигэ барыта 238 ч көрүллэр. Ол иһигэр:

1 кылааска — 34 чаас;

2 кылааска — 68 чаас;

3 кылааска — 68 чаас;

4 кылааска — 68 чаас.

Үөрөх предметин ис хоһооно

1—4 кылааска төрөөбүт литератураны үөрэтии манньк ис хоһоонноох буолар:

Саҕарыы уонна ааҕы үлэтин көрүңнэрэ туора саҕаны истэргэ, ылынарга; истибит айымньы туһунан ыйытыгыга сатаан хоруйдуурга, сааһылаан быһаарарга; истибит үөрөх, научнай-биллэрэр тиэкис, уус-уран айымньы туһунан ыйытыгы биэрэргэ үөрэтэр. Таска сүһүөхтээн ааҕыттан сыһа бүтүн тылынан ааҕыга көһөрүгэр, ааҕы тэтимин түргэтэтэригэр, орфоэпияны, интонацияны, сурук бэлиэтин тутуһа, тиэкистэр ис номохторун өйдүү, ааҕы көрүнүн быһаара үөрэнэригэр билиини биэрэр.

Араас тиэкиһи кытта үлэ тиэкис өйдөбүлүн, уус-уран тиэкис тиэмэтин, сүрүн санаатын, тутулун, кэрчиктэргэ арааран кыра тиэмэлэри быһаарарга, аат биэрэргэ, үөрөх, научнай-популярнай тиэкис диэн араарарга үөрэтэр; уопсай ырытыгыга кыттан, ыйытыгыга хоруйдуурга, тыл этэргэ, атын оҕо этэрин сатаан истэ үөрэнэргэ олук уураар; уус-уран ньыманы туһунан айымньы дьоруойун ойуулуурга, кэпсээһин араас көрүнүн (сигилии, талан, кылгатын) баһылыырга төрүт уураар.

Библиографическай культуура кинигэ билии төрдө буоларын, көрүнүн, тутулун, тиһтэрин (ыйынньык-кинигэ, үөрөх кинигэтэ, уус-уран кинигэ) туһунан биллэрэр.

Саҕарыы диалог, монолог диэн саҕа араас көрүнэ буоларын биллэрэр, былааннаан

сагарар, уус-уран ньыманы туттар, айымньыны салбаан, өйтөн этэр дьобуруу, кэпсэтии сиэрин тутуһар култуураны олохсутар.

Сурук суругунан сана литературнай нуорматын, ис хоһоон уонна тиэкис аата сөп түбэсиһиилэригэр (тиэмэ, кэпсэнэр сир, дьоруой быһыыта-майгыта), тэттик өйтөн суруйууга (ойуулааһын, сэхэргээһин, толкуйдааһын) уус-уран ньыманы (синоним, антоним, тэннээһин) туһанарга, бэриллэр тиэмэбэ кэпсээн, сыанабыл онорорго үөрэтэр.

Обо ааһар эйгэтэ норуот тылынан айымньытын, Саха сириин, Россия уонна тас дойдулар обо литературатыгар классическай айымньыларын, обо ааһар тиэмэлэрин быһаарар.

Литературнай өйдөбүллэринэн үлэ тиэкистэн уус-уран ньыма көрүнгүнүн булууга; литература өйдөбүллэринэн (уус-уран айымньы, тылынан искусство, кэпсээччи, сюжет, тиэмэ, дьоруой) сирдэтинэргэ; айымньы дьоруойун (мэтириэтэ, тыла-өһө, дьайыыта, өйө-санаата) быһаарарга үөрэтэр; ааптар дьоруойга сыһыанын; кэпсээн уонна хоһоон тылын уратытын, айымньы көрүнгүн (жанр) туһунан биллэрэр.

Үөрэнээччи айар үлэтэ оруолунан ааһарга, тылынан ойуулуурга, бэриллибит тиэмэбэ өйтөн суруйарга, тиэкиһи инсценировкакалырга, айар үлэтинэн араас тэрээһингэ кыттарга, тыл этэргэ олук уурар.

Үөрэтии түмүгэр салгыы үөрэнэргэ бэлэм буолууну кэрэхэлиир сайдыы таһымыгар киирэллэр:

- тулалыыр эйгэни билиигэ уус-уран литератураны ааһы суолтатын өйдүүр;
- уус-уран литература киһи аймах ытык өйдөбүллэрин билиһиннэрэр суолтатын ингэринэр;
- айымньы көрүнгүн быһаарар, дьоруойу ойуулааһынга ырытыыны, тэннээһини туттары сатыыр;
- араас тиэкистэн туһааннаах информацияны ылар;
- ыйынныгынан, энциклопедиянан, о.д.а. матырыйаалларынан сатаан үлэлиир.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ БЫЛАН

Ытык өйдөбүллэр уонна айымньылар	Үлэ ис хоһооно	Үөрэнээччи үлэтин көрүнгө
Истии		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литература — барба баай. Олонхоҕо — төрөөбүт тыл кэрэтэ, саха олобун сирэ-майгыта. Ийэ дойду. Төрөөбүт сир-уот. Дойду дьоно. Саха омук бырааһынньыктара.</p> <p>Айымньылар: Муммут уолаттар (<i>саха остуоруйата</i>). Сэһэн: Ханнык үйэлэр баалларай? Норуот ырыата. Олонхо (сирэ-дойдута). Таабырыннар. Өс хоһооноро. <i>Суорун Омоллоон</i>. Көмүс күһүн барахсан. С. Данилов. Сахам сирэ. И. Данилов. Туймаада хочото. Л. Попов. Кыталыктар кырдалара. Элэй. Таба. И. Федосеев. Чэрэс уонна Чэрэс.</p>	<p>Норуот тылынан уус-уран айымньытын истии: сүрүн сюжета. Остуоруйа дьоруойун өйдөбүлэ (биһирэмнээх эбэтэр омсолоох). Дьоруойу ойуулааһын. Хоһоонунан айымньыны истиигэ иэһии туруга. Проза айымньытын истии: сүрүн сюжета, сүрүн дьоруойдар. Уус-уран айымньы көрүнгүнэрэ. Үөрэх тиэкиһин ылыныыга сыалы, соруудахтар тиһиктэрин өйдөөһүн. Научнай-популярнай тиэкиһи ылыныыга сүрүн ис хоһооно.</p>	<p>Истии. Учуутал, үөрэнээччи, уус-уран тыл маастарын ааһыларынын, үөрэх тиэкиһин истэр. Истии култууратын тутуһар. Айымньы ис хоһоонун, тылын-өһүн, сана интонациятын болбойон истэр. Олонхо тиэкиһин аабыллар уратытын болбойон истэр. Эппиэттээһин. Айымньы ис хоһоонунан ыйытыыга кылгатан, сиһилии эппиэттиир. Тылы сайыннарыы. Айымньы биһирэмнээх эбэтэр омсолоох дьоруойун быһаарар тыллары өйдөөн истэр. Билбэт тылын быһаарылаах тылдыттан булар. Сыаналааһын. Айымньы ис хоһоонун уонна бэйэ иэһиитин (чувствотын) алтыһыннаран истэр. Быһаарыы. Үөрэх сыалын, истибит уус-уран айымньы уратытын, айымньы көрүнгүн, сюжет сайдыытын быһааран истэр.</p>

<p><i>М. Ефимов.</i> Көмүлүөк иннигэр. <i>П. Тобуруокап.</i> Чангый чабаан. <i>Мария Эверстова-Обутова.</i> Таба уонна бийчээн. <i>Эрилик Эристиин.</i> Кыһынны түүн («Кэриэс туолуута» сэхэнтэн быһа тарды). <i>П. Тобуруокап.</i> Уччууталга үөрэммиттэр. <i>М.Ефимов.</i> Биһиги кэһиибит. <i>В. Фёдоров.</i> Алынгах собото. <i>М.Ефимов.</i> Куобах кутуруга уолчаан. <i>Амма Аччыгыйа.</i> «Тобус тобо?» <i>С. Винокуров.</i> Күөскүн эрдэ өрүнүмэ. <i>Суорун Омоллоон.</i> Биһиги дыктибит. <i>Н. Неустроев.</i> Омоҕой икки Эллэй икки. <i>Н. Пестряков.</i> Бэрт Хара өрүһү туоруур. <i>К. Урастыырап.</i> Сааскы күөх сарсыарда. <i>Абаҕыныскай.</i> Сааскы сарсыарда. <i>Өксөкүлээх Өлөксөй.</i> Чыгычаах ырыата. <i>И.Гоголев.</i> Күнү таптыбын. <i>П. Одорусов.</i> Бүгүн — оҕо ыһыаҕа. <i>В. Соловьев.</i> Тустуук туһунан (чабырҕах)</p>		<p>Тэринии. Үөрэх дьарыгын, соруудагы толоруу хаамыгын истэн тэринэр. Тэҥнээһин. Бэйэ уонна атын оҕо эппиэтин тэҥнээн истэр. Төрөөбүт уонна атын омук тылын арааран истэр.</p>
Ааҕы		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литература — барҕа баай. Олонхо — төрөөбүт тыл кэрэтэ, саха олоһун сиэрэ-майгыта. Ийэ дойду. Саха сирэ: араас омук, араас култуура. Үчүгэйтэн үөрүү, кумаһантан хомойуу. Ийэ айылҕа. Норуот төрүт дьарыга. Ааҕы — дирин билии. Айымньылар: Соломуон Муударай (<i>саха остуоруйата</i>). Кэбэ (<i>эбэҥки остуоруйата</i>). Эһэни бултааһын (<i>чукча остуоруйата</i>). Балыксыт оҕонньор уонна суор (<i>долган остуоруйата</i>). Карнайдаах уол (<i>узбек остуоруйата</i>). Чабылхай тыллаах чабырҕах. Сэһэннэр: Майаҕатта Бэрт Хара. Манчаары Хаппар улугар аат биэрбитэ. Норуот ырыата. Оһуохай. Олонхо. Таабырыннар. Өс хоһоонноро. <i>Чабылҕан.</i> Герой Попов туһунан ырыа.</p>	<p>Таска уонна искэ ааҕы. Таска сүһүбү ааҕыттан сыһа бүтүн тылынан, этиини сөптөөхтүк ааҕы.</p> <p>Айымньы араас көрүнүн искэ ааҕы. Кэпсэнинэн уонна хоһоонунан айымньыны доргуччу хоһоонноохтук ааҕы.</p>	<p>Таска ааҕы. Сүһүбү, тылы, этиини таба ааҕар. Ааҕы тэтимин тус кыаҕар олобуран сыһа түргэтэтэр. Сурук бэлиэтин тутуһан тиэкини интонациялаахтык ааҕар. Уус-уран айымньы тиэкинин интонацияны, тохтобулу, тиэмпэни тутуһан ааҕар. Саҕа тиэмпэтин, куолаһы онорон, тохтобулу тутуһан хоһоонноохтук ааҕар. Хоһоонун өйтөн доргуччу ааҕар. Олонхо тиэкинин ааҕылар уратытын тутуһар. Тылы сайыннары. Айымньыттан күлүүс, тирэх тыллары булар, өйдөөн ааҕар. Билбэт тылын быһаарыылаах тылдыттан булар.</p> <p>Искэ ааҕы. Айымньы араас көрүнүн өйдөөн, сүрүн чааска арааран ааҕар. Ааҕы көрүҥнэрин тутуһан хоһоонноохтук ааҕарга эрчиллэр.</p>

<p>Л. Попов. Хоптодор. М. Тимофеев. Ийэ дойду хантан сағаланар? М.Ефимов. Күһүн кутаата. И. Федосеев. Чэрэс уонна Чөрөс. П. Тобуруокап. Чангый чаҕаан. П. Тобуруокап. Тула өтүм тула хаар. Мария Эверстова-Обутова. Таба уонна биичээн. И. Гоголев. Хаарчаана. Күн Дьырибинэ. Сахсырҕалаах таракаан. П. Тобуруокап. Ким хайдах үлэлирий? Далан. Дьаарбан уонна Дьанкы. В. Фёдоров. Тулаайах. М. Тролуков. Чыгычаабым. В. Тарабукин. Куба өлүүтэ («Куба өлүүтэ» кэпсээнтэн быһа тардыы). П.Тобуруокап. Доҕордоһуу тойуга. А.Софронов. Тулук-тулук доҕоттор. Н. Якутскай. Куобах кутуруга суох буолбута (остуоруйа). И. Данилов. Нууралдын-Куо уонна Бүгүрү-Куо (остуоруйа). В.Фёдоров. Кыһалҕа бухатыыр. С. Тимофеев. Үлэ барыта үчүгэй. С. Данилов. Тымныы. Суорун Омоллоон. Өлүөнэ. С. Данилов. Өлүөнэ эбэкэм. Л. Попов. Сахам сирин таптыбын. Эллэй. Төрөөбүт дойдубар. М. Ефимов. Саха сирин ыччата. С. Данилов. Саха үнкүүтэ. М. Тимофеев. Халыма. Далан. Кыракый хорсун кыыс Ньырбачаан туһунан кэпсээн. Эллэй. Үөрэх ыңырыгыта. Эрилик Эристиин. Кумалаанҕа барыы. Амма Аччыгыйа. Куйуур. Өксөкүлээх Өлөксөй. Хаар хараарыта. Көтөр кэлиитэ. Үрэх эстиитэ. К. Урастыырап. Сааскыга. Абаҕыныскай. Күөрэгэй. Эллэй. Күөрэгэй. Далан. Сааскы сахсаан.</p>	<p>Саҕа тиэмпэтин, куолаһы онорон, тохтобулу тутуһан аабыы. Хоһоону өйтөн аабыы.</p> <p>Араас тиэкиһи кытта үлэ Тиэкис. Тиэкис уонна этиилэр хомуурдара. Уус-уран тиэкис. Научнай-популярнай тиэкис. Үөрэх тиэкиһэ. Научнай-популярнай тиэкистэн уус-уран тиэкис уратыта. Тиэкис аата. Аатынан тиэкис ис хоһоонун сабаҕалааһын. Айымньыга тиэкис аатын сыала уонна анала. Учуутал эппит ааттарыттан талыы. Кылаас оҕото тиэкис аатын талыыта. Тиэкис тиэмэтэ. Тиэкис тиэмэтин бастаан учуутал көмөтүнэн, салгыы бэйэ быһаарыыта (кыыл, айылҕа, оҕо, сэрии, дьон туһунан). Тиэкис тиэмэтин чопчулааһын (айымньы ис хоһоонугар олобуран: оҕолор Аҕа дойду сэриитигэр кыттыылара, саас айылҕа үһүктүүта, улахан дьон уонна оҕолор хардарыта сыһыаннара). Тиэкис сүрүн санаата. Айымньы сүрүн санаатын, ааптар тугу этиэн баҕарбытын ырытыһы (учуутал көмөтүнэн, кылааһынан, бөлөххө, онтон бэйэтэ). Ааптар иэйиитин тиэрдэр тыл, тыл ситимэ. Тиэкиһи кытта үлэ. Тиэкис былаанын оноруу. Тиэкис сүрүн санаатын быһаарыы. Тиэкиһи чаастарга арааран, тиэмэлэрин быһаарыы. Тиэкис чаастарыгар тирэх тыллары бэлиэтээһин. Тиэкис чаастарын ааттааһын (маннай учуутал көмөтүнэн, онтон бэйэтэ). Сиһилии кэпсээһин. Сүрүн санааны быһаарыы. Тиэкиһи чаастарга арааран, тиэмэлэрин быһаарыы. Тиэкис чаастарыгар тирэх тыллары бэлиэтээһин. Быһа тардан кэпсээһин. Тиэкиһи кэпсээһин. Кылгатан эбэтэр быһан кэпсээһин. Сүрүн санааны быһаарыы. Тиэкиһи чаастарга арааран, тиэмэлэрин быһаарыы. Быһа тардыы тирэх тылларын бэлиэтээһин.</p>	<p>Быһаарыы. Тиэкис тутулун, ис хоһоонун өйдөөн быһаарар. Тиэкис аатынан, тиэмэтинэн, ойууларынан ис хоһоонун быһаарар. Айымньы сүрүн санаатын, тиэмэтин, көрүнгүн өйдүүр. Араарыы. Тиэкистэн көннөрү этиилэр хомуурдарын араарар. Тиэкис уратытын, тутулун, көрүнгүнүн араарар, сөпкө туһанар. Сабаҕалааһын. Тиэкис аатынан, тиэмэтинэн, ойууларынан ис хоһоонун сабаҕалыыр. Дакаастааһын. Тиэкистэн ааптар иэйиитин, санаатын булан этэр, быһаарар. Тэннээһин. Тиэкистэри (уус-уран, үөрэх, научнай-популярнай) тэнниир. Айымньылар тиэмэлэрин, Россия норуоттарын айымньыларын, норуот тылынан уонна уус-уран айымньыларын уратыларын ырытан тэнниир. Тылы сайыннарыы. Уус-уран айымньылар уратыларын, тиэкис уус-уран ньымаларын ырытарга эрчиллэр, кэпсиригэр туһанар. Ойуулуур-дьүһүнүүр тыллар суолталарын быһаарыылаах тылдыттан булан туһанар. Талыы. Учуутал уонна үөрэнээччилэр эппиттэриттэн кинигэбэ, айымньыга аат булар. Былааннааһын. Тиэкиһи чаастарга үллэрэр, чаастары ааттыыр, тирэх тыллары бэлиэтиир. Кэпсээһин. Айымньыны <i>сиһилии</i> (сюжеты барытын); <i>кылгатан</i> (сүрүн санааны ыган); <i>талан</i> (быһа тардыылары, айымньы дьоруойдарын ойуулааһын) кэпсиир. Кэтээн көрүү. Ойуулары көрөн, тиэкис сюжетыгар сөп түбөһиннэрэр, ааттыыр. Ырытыы. Тиэкиһи ойууларынан кэпсиригэр тирэх тыллары булар. Былааннааһын. Тиэкиһи хартыынанан кэпсиригэр былаан онорор. Тылы сайыннарыы. Кэпсээнтэн тирэх тыллары булан туһанар.</p>
--	--	--

<p><i>Н. Неустроев.</i> Куттаммыт. <i>Т. Сметанин, Я. Стручков.</i> Куһу ураҕаһынан да бултуурбут. <i>Л.А. Афанасьев.</i> Айыы сиэрин тутус. <i>И. Крылов.</i> Мартышка уонна ачыкы. <i>А. Пушкин.</i> Хаайыылаах. <i>М. Лермонтов.</i> Очуос. <i>Ганс Христиан Андерсен.</i> Куһаҕан кусчаан.</p>	<p>Кэпсээһин тыллара, этиилэрэ. Тизкиһи кылгатыы. Тизкиһи кылгатан кэпсээһин. Талан кэпсээһин. Айымньы дьоруойун өйдөбүлэ: айымньы дьоруойугар сыһыаннаах тыллар, этиилэр (учуутал көмөтүнэн). Тыллары талан тизкис оноруу (маннай учуутал көмөтүнэн, онтон бэйэтэ). Көмөлөөн оҥоһуллубут былаанынан дьоруой туһунан кэпсээһин. Бэйэ онорбут булаанынан айымньы дьоруойун туһунан кэпсээһин. Быһа тардыыны кэпсээһин. Буолар сирин, кэмин, сағаланыгытын, тыңааһыннаах түгэни көрдөрөр тыллары, этиилэри талыы. Оҥоһуллубут булаанынан тыллары талан тизкиһи оноруу (учуутал көмөтүнэн). Тизкис хартыынатынан кэпсээһин. Хартыынаны учуутал көмөтүнэн ырытыы (ким, туох ойууламмытый, хаһан, ханна). Ойууга сөптөөх быһа тардыыны булуу. Хартыынаҕа аат биэри. Онуоха кэпсээнтэн тирэх тыллары булан туһаныы, кэпсээн оноруу (учуутал көмөтүнэн бары көмөлөөн, бэйэ онорбут былаанынан). Кинигэнэн үлэ. Кинигэни кытта билсипии (таһа, титульнай илииһэ, ойуута, иһинээбитэ). Учуутал көмөтүнэн баар кинигэлэртэн талыы. Кинигэ аннотацията. Бибилэтиэкэлиин билсипии. Алпаабытынан каталог. Каталог карточката, анала. Бэриллит испииһэгинэн кинигэни талыы. Кинигэҕэ сыанабыл.</p>	<p>Быһаарыы. Кинигэ тутулун (таһа, титульнай илииһэ, ойуута, иһинээбитэ) быһаарар. Араарар. Үөрэх кинигэтэ, уус-уран, ыйыннык, хомуурунньук, периодическай бэчээт диэн араарар. Талыы. Бибилэтиэкэҕэ бэриллит испииһэгинэн, каталогунан сирдэтэн талар. Суруйуу. Аахпыт кинигэ туһунан кылгас сыанабылы суруйарга кыһаллар.</p>
Саҕа култуурата		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Дьизэ кэргэн, ыал. Кэрэ киһи. Сиэрдээх быһыы. Сиэрдээх кэпсэтии. Устар ууну сомоҕолуур уус тыл. Уран тыл умсугутар, хомоҕой тыл холбуур. Сир үрдүгэр — эйэ.</p>	<p>Диалог. Диалог — саҕа арааһа. Кэпсэтээччи ыйытыларынын истии. Кэпсэтээччи ыйытыларыгар хоруйдааһын. Тылынан бодоруһуу быраабылата. Сиэрдээх быһыы — бодоруһуу сүрүн быраабылата. Ыйытыны биэри быраабылата. Ыйытыга мунаахсыйыны, хом санааны, көрдөһүүнү этии. Монолог. Билбиги-көрбүтү</p>	<p>Быһаарыы. Диалог уонна монолог уратыларын өйдүүр, быһаарар. Айымньы, уруһуй тиэмэтин, сүрүн санаатын быһаарар. Истии. Кэпсэтээччи этэрин, ыйытарын өйдөөн истэр. Саҕарыы. Кэпсэтии сиэрин, саҕарыы култууратын тутуһар. Тылы сайыннарыы. Кэпсэтии сиэрин анал тылларын бодоруһууга, кэпсэтиигэ туттар.</p>

	<p>кэпсээһин (ойуулааһын, толкуйдааһын, сэхэргээһин). Бэйэ былааннанан сагарыыта. Уус-уран ньыманы туттуу. Бэриллибит тиэмэ сүрүн санаатын быһаарыы (этэр санаам сүрүнэ). Этии этигэнэ, хомоҕойо. Этии тутула. Дьонно тыл этии.</p> <p>Тылынан кэпсээн. Айымныы, уруһуй тиэмэлэрин быһаарыы. Айымныы сүрүн санаатын быһаарыы. Тылынан сана тиэмэтин, сүрүн санаатын быһаарыы. Сагарар тыл этигэнэ, хомоҕойо. Этии тутула. Дьонно тыл этии.</p>	<p>Сөптөөх ыйытар эбиискэ көмөтүнэн (хайдах? хаһан? тобо?) истээччилэр уратыларын учуоттаан, санаатын тиэрдэн кэпсиир.</p> <p>Кэпсэтиигэ кыттыы. Сэхэргэхээччи ыйытыгытын сөпкө өйдөөн, бодоруһуу быраабылатын тутуһан хоруйдуур.</p> <p>Толкуйдааһын. Бэриллибит тиэмэҕэ сүрүн санааны этэр, дакаастабылы булар.</p>
Сурук культуурата		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Үөрэх баар — бараммат баай. Саха омук бырааһынньыктара. Туйгун турук, уйгу олох. Устар ууну сомоҕолуур уус тыл. Уран тыл умсугутар, хомоҕой тыл холбуур. Ийэ айылҕа. Дойду ытык, харыстанар сирдэрэ.</p>	<p>Суругунан сана нуормата: аат ис хоһоону арыыйыта, кылгас өйтөн суруйууга уус-уран ньыманы туттуу, бэриллибит тиэмэнэн кэпсээн, сыанабыл. Бэйэ этиитин тиэмэтин быһаарыы (туох туһунан кэпсиэн багарарый). Этэр санаа сүрүнэ (кэпсээммэр саамай сүрүнэ). Суругунан тыл дэгэтэ, хомоҕойо. Этии тииптэрэ: сэхэргээһин, толкуйдааһын, ойуулааһын. Суругунан этии тутула. Тылынан кэпсээн, сыанабыл оноруу.</p>	<p>Быһаарыы. Суруйар тиэкиһин (кэпсээн, сыанабыл, о.д.а.): тиэмэтин, туох туһунан суруйарын быһаарар. Суругунан этии тутулун өйдүүр, туһанар.</p> <p>Талыы. Суруйуу тиибин (сэхэргээһин, толкуйдааһын, ойуулааһын), тиэкис тиибигэр сөптөөх уус-уран ньымалары талар.</p> <p>Сыаналааһын. Тэттик кинигэҕэ, айымныыга сыанабыл суруйар.</p> <p>Эбии матырыйаалы туһаныы. Тылдыты, интернет-ресурсаларын таба туһанар. Компьютерга сахалыы тиэкиһи суруйар.</p>
Оҕо ааҕар эйгэтэ		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литература — барҕа баай. Уран тыл умсугутар, хомоҕой тыл холбуур. Норуот өркөн өйө, ытык тыла — тылынан уус-уран айымныы. Олонхо — төрөөбүт тыл кэрэтэ, саха олоһун сизэрэ-майгыта. Өбүгэ үгэһэ. Кинигэ — киһи доҕоро. Саха суруйааччылары — оҕолорго. Оҕо аналлаах омук суруйааччыларын айымныылары. Ийэ дойду. Олорор мутук-кун кэрдимэ. Литературалар доҕордоһуулары — норуоттар сомоҕолоһуулары. Үчүгэй бибилэтиэкэ — улахан баай. Ийэ айылҕа. Норуот төрүт дьарыга. Үлэһит киһи олоһу онорор. Үтүө майгы — олох сүннэ. Тулуур, дьулуур — сайдыы төрдө. Сир үрдүгэр — эйэ.</p> <p>Айымныылар: <i>С. Руфов.</i> Дорообо, оскуолабыт! <i>Сэһэннэр:</i> Хонтой Бөҕө. Уйгу Тунах ыһыаҕар.</p>	<p>Саха уонна Россия норуоттарын тылынан уус-уран айымныыта. Кыра кээмэйдээх тылынан уус-уран айымныы көрүҥнэрэ: ырыа, таабырын, өс хоһооно. Улахан кээмэйдээх тылынан уус-уран айымныы көрүҥнэрэ: остуоруйа, үһүйээн, олонхо. Оҕо литературатын классиктара. Саха литературатын классиктара. Саха, нуучча уонна омук суруйааччыларын айымныылары: кэпсээн, остуоруйа, хоһоон, пьеса. Билиһиннэриигэ мифтэр, номохтор, оҕо библияттан кэпсээннэр. Айылҕа, уус-уран развлекательнай, уус-уран публицистическай оҕо сурунааллара. Алын кылаас үөрэнээччитигэр аналлаах ыйымнык, энциклопедия.</p>	<p>Араарыы. Саха, нуучча уонна омук суруйааччыларын айымныылары диэн быһаарар.</p> <p>Бөлөхтөөһүн. Кинигэлэри айымныы көрүҥнэринэн түмэр.</p> <p>Эбии матырыйаалы туһаныы. Бибилэтиэкэттэн суруйааччы атын айымныытын эбии булан ааҕар. Компьютерга суруйааччы айымныытыгар, бэлиэ күнүгэр аналлаах матырыйаалы бэлэмниир. Уруокка, уруок таһынан араас көрүҥнээх литературнай тэрээһиннэ бибилэтиэкэ, интернет-ресурс матырыйаалларын булар, киэнник туһанар.</p> <p>Киэпкэ киллэриин. Кылаасан кылааска «Ааҕааччы тылдытын» ситимнээхтик, тупсаран онгостор.</p>

<p>Норуот ырыата. Олонхо. Таабырыннар. Өс хоһоонноро. <i>Н. Якутскай.</i> Кыраһа. <i>С. Данилов.</i> Кыһын. <i>К.Уурастыырап.</i> Долгунча. <i>Дьүөгэ Ааныстыырап.</i> Бытык. <i>Күн Дьырибинэ.</i> Көбүөхтүүрүн аанһа күөх киһиргэс. <i>М. Тимофеев.</i> Сахабыт сирэ. <i>И. Гоголев.</i> Сахам сирэ барахсан. <i>Р. Бағатаайыскай.</i> Якутскай. <i>С. Тумат.</i> Хаар барахсан. <i>Л. Попов.</i> Тус хоту үөскээбит буоламмын. <i>Эллэй.</i> Ол түүн. <i>Б. Ойуунускай.</i> Оҕо куйуурдуу турара. <i>Софр. Данилов.</i> Торбостор. <i>Абаҕыныскай.</i> Саас буолаҕа. <i>Эллэй.</i> Саас («Прометей» поэматтан быһа тардыы). <i>И.Федосеев.</i> Сайылыкка. <i>Р. Бағатаайыскай.</i> Сайын. <i>Чабылҕан.</i> Эйэ иһин охсуһуу. <i>Т. Сметанин, Я. Стручков.</i> Төбөбөр кус сыммыттаабыта, өлөр суолтан бөрө быһаабыта. <i>Л. Толстой.</i> Акула. <i>Татаар остуоруйата.</i> Үс балыстыы. <i>Таджик остуоруйата.</i> Аҕа кэриэһэ. <i>А. Пушкин.</i> Кыһынны суол. <i>И. Крылов.</i> Аһыналаах кымырдаҕас. <i>Д.Н. Мамин-Сибиряк.</i> Эриэн моой. <i>Н. Носов.</i> Сыырга. <i>И. Крылов.</i> Тураах икки саһыл икки. <i>М. Горькай.</i> Барабыай оҕото. <i>Испания остуоруйата.</i> Дьээбэлээх Педро. <i>Индия остуоруйата.</i> Үс кыһыл көмүс статуэтка</p>		
Литературнай өйдөбүллэринэн үлэ		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Ийэ дойдубут — улуу Россия. Сахабыт сирэ — араас омук, араас култуура алтыһыта. Литературалар доҕордоһуулар — норуоттар сомуоллоһуулар. Олорор мутуккун кэрдимэ. Айымньылар: <i>Суорун Омоллоон.</i> Тымны муоһа. <i>Р. Бағатаайыскай.</i> Эһэлээх куобах. <i>П. Тобуруокап.</i> Попугай араатар. <i>П. Одорусов.</i> Тыннаахтар</p>	<p>Саха уонна Россия норуоттарын тылынан уус- уран айымньыларын кыра кээмэйдээх көрүннэрэ. Айымньы көрүннэрэ: кэпсээн, хоһоон, остуоруйа. Кэпсээнинэн уонна хоһоонунан тыл. Айымньы тиэмэтэ. Айымньы сүрүн санаата.</p>	<p>Быһаарыы. Айымньы көрүннэрин: кэпсээни, хоһоону, остуоруйаны, о.д.а. өйдөөн быһаарар. Литературоведение терминнэрин өйдүүр. Кэпсээһин. Кыра кээмэйдээх норуот тылынан уус-уран айымньыларын, көрүннэрин уратыларын арааран кэпсиир.</p>

<p>умнубат сыллара. <i>С. Тимофеев.</i> Эйэ, дьол иһин. <i>С. Руфов.</i> Валерка — собуруу дойдуга. <i>Алма Аччыгыйа.</i> <i>П.А. Ойуунускай.</i> <i>М. Тимофеев.</i> Табалар. <i>И. Гоголев.</i> Лена. <i>Р. Бағатаайыскай.</i> Ийэ тылбар. <i>Т. Сметанин.</i> Манчаары. <i>Эллэй.</i> Саһыл сыһыы. <i>И. Левин.</i> Чэй суута. <i>Суорун Омоллоон.</i> Хатын («Дорообо, төрүт тыам!» кэпсээнтэн быһа тардыы). <i>П. Тобуруокап.</i> Манан мастар. <i>И. Федосеев.</i> Сардаана. <i>И. Гоголев.</i> От үлэтэ. <i>К. Уурастыырап.</i> Олус да кэрэ. <i>Н. Якутскай.</i> Үс ини-бии. <i>А. Пушкин.</i> Номнуо күһүн буолан. <i>А. Пушкин.</i> Кыһынны киэһэ. <i>М. Лермонтов.</i> Гётеттэн. <i>И. Крылов.</i> Куба, сордон уонна рак.</p>	<p>Айымны сюжетта. Айымны дьоруойа. Дьоруой быһыыта-майгыта (характера). Уус-ураннык этии ньымата. Тэҥнээһин. Метафора. Омуннаан-дарбатан этии (гипербола).</p>	<p>Тэҥнээһин. Биир тиэмэлээх, көрүҥнээх араас норуот остуоруйаларын тэҥнээн ырытар. Араас көрүҥнээх уус-уран айымны уратытын быһаарар. Эбии матырыяаалы туһаныы. Литература терминин тылдытыттан уус-уран ньыма арааһын: тэҥнээһин, сирэйдээһин, метафора, омуннаан-дарбатан этии өйдөбүллэрин булар.</p>
<p><i>Айар үлэ</i></p>		
<p>Ытык өйдөбүллэр: Ийэ тылынан айыллыбыт литературабыт — барҕа баайбыт. Ийэ тыл — норуот тыгына. Уран тыл умсугутар, хомоҕой тыл холбуур. Хомоҕой тыллаах хоһоон барахсан. Аҕа саастаахтарга кыһамны — ытык иэс.</p>	<p>Айар үлэҕэ тиэкис ис номоҕун ырытыы, быһаарыы. Уус-уран айымныга олоҕуран бэйэ тиэкиһин айыы. Тиэкистэн араас оруолу үөрэтии. Ааҕы дэгэт ньымалара (жест, мимика, интонация). Оруолунан ааҕы, инсценировка. Тиэкис араас көрүҥүн оноруу: тылынан ойуулааһын, кэпсээһин араас көрүҥэ (сигилии, талан, кылгатан, уустаан-ураннаан, айымнылаахтык). Тылынан ойуулааһын. Тылынан ойуулааһынҥа быһа тардыыны быһаарыы. Быһа тардыы ис хоһоонун биэрэр тыллар, тыллар ситимнэрэ. Өйтөн тылынан ойуулааһын. Өйтөн тылынан айыыга айымны тиэмэтин биэри (ааптар этиэн баҕарбыт санаата). Айымны сүрүн санаатын быһаарыы (ааптар сүрүн санаата). Тыл этиигэ этигэн ньымалар. Тыл этиитин тутула. Өйтөн тылынан айыы презентацията.</p>	<p>Айымныны туруоруу. Уус-уран айымныны чаастарынан, оруолларынан туруорууга кыттар. Араас уус-уран ньымалары туһанан, көрөөччүгэ дьоруой уобараһын, ааптар уонна айымны сүрүн санааларын туһанан истээччигэ тириэрдэр. Суруйуу. Бэриллит биэрэ тиэмэҕэ өйтөн айан суруйар. Иһитиннэри. Айар үлэтинэн кылааска, атын да тэрээһингэ тыл этэр.</p>

ҮӨРЭХ ПРЕДМЕТИН МАТЕРИАЛЬНОЙ-ТЕХНИЧЕСКОЙ ХААЧЧЫЙЫ

№	Материальной-технической тэриллэр	Ахсаана	Хос быһаарыы
Бибилэтиэкэ пуондата			
1.	<p>Саха начаалынай оскуолатын 1—4 кылаастарыгар аналлаах «Литературнай аабыы» үөрэх предметигэр үөрэтэр-методическай кэмпилик:</p> <p>Литературнай аабыыны 1—4 кылааска үөрэтиини сүрүннүүр бырагыраама.</p> <p>«Литературнай аабыы» предмети 1—4 кылааска үөрэтэр учебниктар.</p> <p>«Литературнай аабыы» предмети үөрэтиигэ 2—4 кылааска «Бэйэ ааҕар кинигэтэ», 1—4 кылааска «Үлэ тэтэрээтэ», «Айар тэтэрээт», «Бэйэни бэрэбиэркэлэнэр тэтэрээт» эбии үөрэх босуобуйалара.</p>	<p>Д</p> <p>К</p> <p>К, П</p>	<p>Кылаас бибилэтиэкэтин пуондатыгар РФ уонна СР Үөрэбин министиэристибэлэрэ көнүллээбит үөрэнэр учебниктарын испийһэгэ, ыйар-кэрдэр, нуормалыыр докумуоннар киирэллэр.</p> <p>Эбии матырыяал быһыытынан үөрэх босуобуйатын бэчээттииргэ бырааптаах издательство таһаарбыт босуобуйалара туһаныллар. Бэйэ аабыытыгар талыллыбыт айымньылар киирэллэр. Айар тэтэрээккэ суругунан айар дьоһуру сайыннарыыга аналлаах үлэ көрүгүнэрэ торумнаналлар. Бэйэни бэрэбиэркэлэниигэ предмети үөрэтии түмүгүн инэриниини хонтуруолланарыгар ыйыты уонна соруудах хомуруунньуга ананар.</p>
	<p>Уус-уран кинигэлэр.</p> <p>«Олонхо эйгэтэ» серия кинигэлэрэ.</p> <p>Үөрэх электроннай босуобуйалара.</p> <p>Тылдьыттар (литература сахалыы терминэ, быһаарыылаах, синоним, антоним, омоним, сомоҕо домох, о.д.а.).</p> <p>Оҕоҕо аналлаах сахалыы энциклопедиялар.</p> <p>Билиини-көрүүнү кэнгэтэр (научнай-познавательнай) кинигэлэр:</p> <p>1. Билиини диригэтэр серия: «Тиэргэннээҕи зоопарк», «Айылҕа доһотторо», «Дьыл кэмнэрэ», «Биһиги бииргэ олоробут», «Ытык сирдэр», «Айылҕа дьиктилэрэ», «Ытык дьоммут», «Дьокуускай — Саха сирин киин куората», «Саха сирэ уонна Россия».</p> <p>2. «Саха Республикатын норуоттарын официальной символлара уонна национальной бырааһынньыктара» серия: «Ыһыах», «Бакалдын», «Сабантуй», «Төрөөбүт тыл күнэ», «Олонхо күнэ», «Хомус күнэ».</p> <p>3. «Сахам сирэ суруйааччы айымньытыгар» уус-уран кинигэ серията.</p> <p>«Литературнай аабыы» үөрэх предмети 1—4 кылааска үөрэтии туһунан учууталга аналлаах методическай босуобуйа.</p> <p>СР Национальной оскуоаларын чинчийэр институт «Бастакы үктэл», «Иитии кыһата» научнай-методическай сурунаалара.</p>	<p>К</p> <p>К</p> <p>К, Ф</p> <p>К</p> <p>К, Ф</p> <p>К, Ф</p> <p>К, Ф</p> <p>К, Ф</p> <p>Д</p> <p>Д</p>	<p>Литературнай өйдөбүллэринэн үлэҕэ туһайыллар.</p>
Көрдөрөр-иһитиннэрэр босуобуйалар			
2.	<p>Суруйааччылар мэтириэттэрэ, хаартыскалара.</p> <p>Истиэнэҕэ ыйанар таблицалар.</p> <p>Үөрэнээччигэ тус соруудахтаах карточкалар.</p> <p>Айымньы ис хоһоонунан сюжеттаах хартыыналар.</p> <p>Саха худоһунньуктарын үлэлэринэн альбом-серия.</p>	<p>Д</p> <p>Д</p> <p>К, Ф</p> <p>Д, Ф</p> <p>Д</p>	<p>СанПиН ирдэбиллэригэр сөп түбөһэллэр.</p> <p>Биирдиилээн, бөлөбүнэн үлэни хааччыгарга аналлаах.</p>

	Аудиозапиcтар. Сахалыы уус-уран киинэлэр. «Саха сиpин суруйааччылара — оѳолорго», «Саха сиpин учуонайдара — оѳолорго». Слайдалар (диапозитивтар): «Суруйааччы олоѳо, айар-үлэтэ».	Ф, Д Д Д Д	
Оонньуулар уонна оонньуурдар			
3.	Уус-уран айымньы ис хоѳоонунан остуол оонньуулар. Уус-уран айымньынан инсценировка туруорууга куукула тыйаатыра.	К, Ф К, Ф	
Кабинет техникескэй тэриллэрэ			
4.	Кылаас дуоската (таблицаны, постеры, хартыынаны сыһыарар тэриллэрдээх). Компьютер. Проектор арааһа. Сибээс араас көрүнгэ (<i>оскуола иһинээѳи ситим, интернет</i>). Сканер. Принтер (струйнай, лазернай). Копиялыыр аппараат. Экран. Видеоплейер, ДВД-плейер. Телевизор. Магнитофон, видеомангнитофон. Цифровой фотоаппараат, видеокамера. Интерактивнай дуоска. Учуутал остуола (тумбалаах). Үөрэнээччи остуола, олоппоһо. Кинигэ долбуура. Кинигэ уураp подставка.	Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д К Д К	150×150 см кырата суох кээмэйдээх. 72 см улахан диагоналлаах.

ПРИМЕРНАЯ ПРОГРАММА ПО КУРСУ «КУЛЬТУРА НАРОДОВ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)» 1—4 классы

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Общая характеристика учебного курса

Формирование культуроведческой компетенции является одним из важнейших средств духовно-нравственного развития личности и овладения системой общечеловеческих ценностей.

Примерная программа курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» призвана обеспечить реализацию «Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России», принятой в качестве методологической основы разработки и реализации федерального государственного образовательного стандарта общего образования; проекта Концепции развития поликультурного образования в Российской Федерации.

Российская Федерация — многонациональная страна, где проживают представители более 160 национальностей. Республика Саха (Якутия) — субъект России, имеющий многовековой опыт совместного проживания более 120 национальностей, является по этническому составу жителей небольшой моделью России.

Важной особенностью поликультурного образования Российской Федерации становится стремление в мировое культурное и образовательное пространство с сохранением национального своеобразия. В Законе Российской Федерации «Об образовании» провозглашается об «единстве федерального культурного и образовательного пространства, защите и развитии системой образования национальных культур, региональных культурных традиций и особенностей в условиях многонационального государства; содержание образования должно обеспечивать интеграцию личности в национальную и мировую культуру».

В «Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России» структурированы 3 ступени формирования российской гражданской идентичности: 1) взаимоотношения в семье проецируются на отношения в обществе и составляют основу гражданского поведения человека; 2) осознанное принятие личностью традиций, ценностей, особых форм культурно-исторической, социальной и духовной жизни его родного села, города, района, региона через такие понятия как «Отечество», «родная земля», «родной язык», «моя семья и род» и др.; 3) принятие культуры и духовных традиций многонационального народа России.

Содержание курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» соответствует структуре идентичности, приведенной в Концепции. Курс структурирован по ступеням образования: начальная (1—4 классы) и основная (5—9 классы). Особое значение в начальной школе приобретает развитие и воспитание личности, знающей культуру своего народа и уважающей культуру других народов, формирование потребности сохранять и развивать язык и культуру коренных народов Республики Саха (Якутия). Логика изучения курса построена по конструктивному принципу «от знания культуры родного народа к пониманию культуры народов совместного проживания, к освоению ценностей русской и мировой культур», отраженному в Концепции обновления и развития национальных школ Якутской-Саха ССР (1991).

Целью курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе является формирование этнокультурных компетенций как неперемennого условия успешной социализации, заключающейся в развитии умений жить в поликультурном мире.

Задачи курса:

- **освоение** базовых национальных ценностей на основе духовной и материальной культуры своего народа как неотъемлемой части российской и общечеловеческой культуры;
- **формирование** базовых знаний об этнической культуре своего народа и культуре народов совместного проживания;
- **умение** соблюдать традиции, обычаи родного народа; описать себя как представителя народов Севера, Якутии, России; представлять культуру своего народа в условиях межкультурного общения;
- **воспитание** позитивного отношения к культуре других народов; проявление терпимости, понимания и сотрудничества с людьми иной культуры, национальной принадлежности, верования.

Место учебного курса в учебном плане

Для реализации Концепции обновления и развития национальных школ Якутской-Саха ССР с 1992—1993 учебного года в базовые учебные планы якутской школы с родным (нерусским) языком обучения впервые был введён цикл новых предметов «Якутская культура»: «Ураанхай саха оҕото» (Дитя племени саха) в начальных классах, «Төрүт культура» (Национальная культура коренных народов), «Кыыс Куо», «Үрүн Уолан» (программы подготовки девушек и юношей к жизни) с 7 по 11 классы, «Русская национальная культура» в 8—9 классах, «Мировая художественная культура» в 10—11 классах. В учебные планы якутских классов со смешанным языком обучения — предмет «Национальная культура (коренных) народов Якутии» с 1 по 11 классы, «Русская национальная культура» в 8—9 классах, «Мировая художественная культура» в 10—11 классах. В русскоязычных школах с 1 по 11 классы были введены предметы «Русская национальная культура», в 1—9 классах «Национальная культура (коренных) народов Республики Саха», в 10—11 классах «Мировая художественная культура».

Базисный учебный план Республики Саха (Якутия), утвержденный постановлением Правительства Республики Саха (Якутия) от 30 июня 2005 г. №373, разработан на основе Федерального базисного учебного плана Российской Федерации 2004 г. Состоит из трёх компонентов: инвариантного — федерального и вариативных (с точки зрения федеральных документов) — регионального (национально-регионального) и компонента образовательного учреждения. Предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)» относится к обязательным предметам региональной компетенции и вводится для образовательных учреждений с русским и родным (нерусским) языком обучения в объеме 1 час в неделю с 1 по 11 классы.

Новый предмет «Культура народов Республики Саха (Якутия)» по содержанию и технологии обучения расширяет и углубляет предыдущие предметы «Культура коренных народов», «Национальная культура коренных народов Якутии» (1992 г.), имеет интегрирующий, обобщающий характер.

Базисный учебный план начального общего образования в условиях реализации федеральных государственных образовательных стандартов состоит из двух частей: обязательной части и части, формируемой участниками образовательного процесса, включающей также внеурочную деятельность, осуществляемую во второй половине дня.

Изучение учебного курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» не предусмотрено в обязательной части базисного учебного плана начального общего образования.

Изучение курса организуется в рамках учебных (урочных) и внеурочных часов, предусмотренных в части базисного учебного плана, формируемой участниками образовательного процесса. Курс рассчитан на 34 часа (по 1 ч в неделю), реализуемых в учебной (урочной) или во внеурочной деятельности с учётом выбора участников образовательного процесса.

Рекомендуемые модели: 1 вариант — **учебная (урочная) деятельность**. Изучение курса может быть организовано *как учебный предмет* в рамках учебных часов, предусмотренных в части базисного учебного плана, формируемой участниками образовательного процесса.

2 вариант — **предметные модули**. В учебной (урочной) деятельности изучению курса может содействовать интегрированное обучение, которое реализуется за счёт введения модульной организации учебного материала: а) внутрипредметные модули; б) межпредметные модули — через интеграцию нескольких учебных предметов: родные, русский языки; родная, русская литература, изобразительное искусство, технология, музыка, физическая культура.

3 вариант — **внеурочная деятельность**. В рамках внеурочной деятельности курс может быть организован за счёт часов, отведённых на внеурочную деятельность, в форме кружков, студий, факультативных занятий, клубов по интересам, через проведение воспитательных мероприятий (праздников, викторин и др.) и т.д.

Результаты изучения учебного курса

В результате изучения курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе должны быть достигнуты определенные результаты.

Личностные результаты отражаются в индивидуальных качественных свойствах учащихся, которые они должны приобрести в процессе освоения учебного курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)»:

признание ценности:

— традиционной этнокультуры как результата творчества народа и его стремления жить в гармонии с окружающей природой;

— уважительного отношения к культурной самобытности народов, населяющих республику, как важнейшего условия развития диалога культур и разрешения противоречий;

— культуры каждого народа вне зависимости от численности и места проживания;

— культурного разнообразия в качестве источника и фактора культурного обогащения общества;

— поликультурной среды, межкультурного общения и диалога культур (взаимодействие, взаимовлияние, взаимопроникновение) как условие саморазвития личности и как явление социальной нормы гражданского общества;

развитие умений:

— соблюдать традиции родного народа в повседневной жизни и специально организованных этнокультурных мероприятиях (ысыах, обряды и т.д.);

— самоидентифицировать себя как представителя этноса, Республики Саха (Якутия) и гражданина России;

— описать себя как представителя народов Севера, Якутии, России;

— ставить приоритеты ценностной ориентации на универсальные общечеловеческие гуманитарные ценности: уважение к себе, к окружающим, к природному и социальному миру.

Метапредметными результатами изучения «Культуры народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе являются:

— умение ставить цели, планировать проектную деятельность на основе культуроведческого материала;

— проведение коррекции ошибок по отношению к выполнению обрядов, исполнению традиционных правил;

— оценка качества культуроведческих знаний, умений и навыков;

— способность к коллективной этнокультурной деятельности (участие в национальных праздниках и т.д.);

— умение вести себя и соблюдать традиции в условиях «иных» этнокультур;

— умение работать в парах, группе, коллективе;

— умение учитывать особенности этикета народов Якутии и России в условиях диалога;

— готовность к пониманию и сотрудничеству с людьми, различающимися по внешности, языку, убеждениям, обычаям и верованиям;

— умение представлять культуру своего народа в условиях межкультурного общения на уровне республики и России.

Предметными результатами изучения «Культуры народов Республики Саха (Якутия)» в начальной школе являются:

— формирование способности к описанию себя как представителя этноса через овладение специально-понятийным аппаратом;

— формирование первоначальных представлений о культурном, языковом многообразии республики через ознакомление с жанрами фольклора, народным пением, музыкой, самобытными традициями народов в повседневной жизни, в календарных обрядах;

— умение работать с разными источниками информации о культуре народов республики и России — учебной, художественной, научно-популярной, справочной литературой, со словарями, атласами, картами;

— овладение и использование специально-понятийным аппаратом, помогающим описывать поликультурную среду республики в целом;

— формирование логических действий учащихся через развитие следующих мыслительных операций:

— конкретное сравнение (на примере быта, одежды, танцев народов Якутии и т.д.);

— анализ, синтез (на примере национальной одежды, игр, игрушек, национальной кухни и т.д.);

— классификация (на примере родственных отношений в семье, коренных народов республики, видов народного прикладного искусства и т.д.);

— обобщение (на примере места жительства, республики, принадлежности к этносу и т.д.);

— доказательство (на примере особенностей природных условий жизни и т.д.);

— развитие умения составлять представления, модели знаково-символическими средствами культуры народов республики (коновязь, якутская лошадь, северный олень, чум и др.).

Содержание начального общего образования по учебному курсу

Основное содержание курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)» представлено следующими содержательными линиями: «Народы Республики Саха (Якутия)», «Материальная культура народов Республики Саха (Якутия)», «Духовная культура народов Республики Саха (Якутия)», «Республика Саха (Якутия)». Такое построение программы допускает варианты структурирования содержания учебников, распределение учебного материала и времени для его изучения.

Народы Республики Саха (Якутия). Понятие народ, коренные народы республики. Места компактного проживания якутов, эвенов, эвенков, юкагиров, долган, чукчей, русских и других старожилов. Другие народы, населяющие республику (украинцы, буряты, белорусы и др.).

Семейные отношения. Мои родители, роль отца и матери в семье. Воспитание детей в семье. Почтение людей старшего поколения. Семейные ценности. Организация жизни в семье: трудовые обязанности, семейные праздники, досуг. Взаимоотношения между членами семьи. Составление древа жизни предков. Наши ближайшие соседи, их семьи.

Материальная культура народов Республики Саха (Якутия). *Традиционное хозяйство народов Республики Саха (Якутия).* Основные виды хозяйственной деятельности народов республики: охота, рыболовство, собирательство, скотоводство, коневодство, оленеводство.

Хозяйство моего народа. Домашнее хозяйство моей семьи. Домашний скот — богатство и благополучие народа.

Жилища народов Республики Саха (Якутия). Названия традиционных жилищ коренных народов Республики Саха (Якутия), их устройство, строение. Особенности зимних и летних жилищ народов. Традиции в выборе места и особенностей расположения жилища. Внешнее и внутреннее устройство жилища. Домашняя утварь. Очаг, его обустройство, понятие «дух» огня.

Одежда народов. Традиционная одежда народов Якутии, их сходство и отличие. Виды и особенности одежды моего народа. Элементарные понятия о технологии выделки шкур, меха. Уход за меховой обувью и одеждой, их хранение.

Народные промыслы. Виды декоративно-прикладного искусства. Традиционные промыслы коренных народов Республики Саха (Якутия). Орнаменты, используемые для украшения одежды, обуви, предметов быта, их названия, смысл и предназначение. Известные народные мастера и художники. Традиционные виды декоративно-прикладного творчества.

Национальная кухня народов. Традиционная кухня народов Якутии. Сезонные национальные блюда. Национальная кухня моего народа. Сведения о технологии изготовления некоторых национальных блюд.

Национальные игры народов. Национальные игры и игрушки. Виды игр (настольные, подвижные и др.). Игрушки, их виды и изготовление.

Духовная культура народов Республики Саха (Якутия). *Традиции, обычаи и обряды.* Особенности традиционных верований народов Якутии и их типологическая общность. Отношение коренных народов республики к природе. Понятие о духах природы. Обычаи и обряды народов. Праздники народов Республики Саха (Якутия): ысыах, эвинэк, шахадьибэ и др. Религиозные праздники (Рождество, Пасха, и др.).

Устное народное творчество. Фольклор в жизнедеятельности коренных народов Якутии. Жанры устного народного творчества народов Республики Саха (Якутия). Героический эпос. Олонхо. Народные сказители, знатоки фольклора, исполнители эпических песен.

Музыкальная культура народов Якутии. Национальные музыкальные инструменты. Песенный фольклор, народные жанры. Песни-импровизации. Хороводные песни народов Якутии («Хэде», «Осуокай», «Хейро», «Лондол» и др.), истоки их возникновения. Разнообразие мотивов хороводов. Музыкальная культура моего народа. Певцы, артисты, композиторы народов Якутии.

Литература народов Якутии. Общее понятие о литературах народов Республики Саха (Якутия). Детские писатели народов Якутии, их произведения. Республиканские газеты и журналы для детей. Детское творчество.

Республика Саха (Якутия) — субъект Российской Федерации. Россия — многонациональная страна. Москва — столица России. Якутск — столица Республики Саха (Якутия). Понятие о символике Российской Федерации, Республики Саха (Якутия): герб, флаг, гимн. Государственная структура Российской Федерации: президент, Федеральное собрание, правительство Российской Федерации. Государственная структура Республики Саха (Якутия): президент, Государственное собрание (Ил Түмэн) Республики Саха (Якутия), правительство Республики Саха (Якутия). Улусы, центры улусов республики. Государственные и всенародные праздники.

ПРИМЕРНОЕ ТЕМАТИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ

(1 ч в неделю, всего 135 ч)

Тематическое планирование	Характеристика деятельности учащихся
Народы Республики Саха (Якутия)	
<p>Народы Республики Саха (Якутия). Коренные народы республики, русские и другие старожилы. Другие народы, населяющие республику (украинцы, буряты, белорусы и др.). Ознакомление с народами (по выбору, с учётом места проживания). Живущие в посёлке, городе люди разной национальности, характерные особенности их быта. Уважительное отношение к своему и другим народам — культурная норма (8 ч).</p>	<p>Сравнивать и различать характерные особенности культуры народов республики.</p> <p>Извлекать (по заданию учителя) необходимую информацию из дополнительных источников (энциклопедии, справочники) о народах, населяющих республику, и обсуждать полученные сведения.</p> <p>Выступить с устным сообщением о родном народе с ИКТ-поддержкой.</p> <p>Моделировать ситуации, касающиеся отношения школьников к представителям других народов, их языкам, традициям.</p> <p>Разыгрывать воображаемые ситуации общения с носителями других языков.</p> <p>Практическая работа с картой и глобусом: показывать территорию России и Якутии, места проживания коренных народов.</p>
<p>Семейные отношения. Мои родные. Мои родители, роль матери и отца в семье. Наша фамилия. Семейное древо (составление). Мои предки. Термины родства у народов Якутии. Семейные ценности: ценность материнства, отцовства, детства, преклонного возраста. Взаимопомощь и поддержка в семье. Любовь и согласие в доме — залог семейного благополучия, счастья. Семейные праздники и традиции. Уважение старших. Положительные примеры в семье. Наши ближайшие соседи, их семьи, дети, занятия и работа (13 ч).</p>	<p>Подготавливать рассказы о своей семье, домашних обязанностях.</p> <p>Знакомиться по словарям личных имён и фамилий со значениями имён и фамилий своей семьи (рода), семей соседей, знакомых других национальностей.</p> <p>Приводить примеры заботы о младших членах семьи, престарелых и больных.</p> <p>Искать материалы с использованием ИКТ-технологий для составления семейного древа.</p> <p>Собирать материалы на основании бесед с родными, друзьями семьи о семейных праздниках и традициях.</p> <p>Рассказывать друг другу о семейных традициях, проявлять к ним уважение.</p> <p>Практическая работа: составлять вместе со старшими членами семьи, родственниками, местными жителями родословное древо семьи на основе бесед с ними о поколениях в семье.</p> <p>Моделировать ситуации, требующие общения и взаимной ответственности в семье.</p> <p>Принимать участие в учебной игре «Кто мой сосед?»</p>
Материальная культура народов Республики Саха (Якутия)	
<p>Традиционное хозяйство народов Республики Саха (Якутия). Основные виды хозяйственной деятельности народов Республики Саха (Якутия): охота, рыболовство, собирательство, оленеводство, скотоводство, коневодство. Хозяйство моего народа. Домашнее хозяйство моей семьи. Моё любимое животное. Уход за домашними животными. Моя помощь в уходе за домашними животными. Домашний скот — богатство и благополучие народа. (10 ч).</p>	<p>Сравнивать и различать виды традиционного хозяйства народов Якутии (на примере своей местности).</p> <p>Готовить рассказы о домашнем хозяйстве, занятиях людей в родном селе (городе).</p> <p>Выступить с сообщением о ведении домашнего хозяйства родного народа, своей семьи.</p> <p>Представлять примеры заботливого ухода за животными в доме.</p>
<p>Жилища народов Республики Саха (Якутия). Традиционные жилища народов Якутии и их названия. Особенности зимних и летних жилищ. Традиционное жилище моего народа. Внешнее и внутреннее устройство национального жилища моего народа. Мой родной дом. Наш двор. Домашняя</p>	<p>Наблюдать за устройством жилья народов Якутии.</p> <p>Характеризовать традиционное жилище народов республики (на примере своей местности).</p> <p>Сравнивать и различать зимнее и летнее жилище; внешнее и внутреннее устройство национального жилища родного народа.</p> <p>Находить дополнительную информацию о типах жилищ, домашней утвари с использованием средств</p>

<p>утварь, старинная и современная. Очаг, понятие «дух» огня. Уход за домом, домашний труд. Моя помощь в домашней работе (7 ч).</p> <p>Одежда народов Республики Саха (Якутия). Традиционная одежда народов Якутии, их сходство и отличие. Виды и особенности одежды моего народа. Выделка шкур, меха. Моя помощь. Уход за меховой одеждой и обувью (6 ч).</p>	<p>ИКТ — электронной почты, чата, форума и т.д.</p> <p>Практическая работа: составить схему своего жилища с использованием средств ИКТ.</p> <p>Рассказывать о роли одежды на Севере.</p> <p>Обнаруживать сходство и различия внешнего вида, характерных особенностей традиционной одежды народов Якутии. Участвовать в групповой работе по подготовке сообщения о традиционной одежде одного из народов Якутии; изготавливать (по возможности) национальный костюм или его элементы.</p> <p>Исследовать (наблюдать, сравнивать, сопоставлять) способы обработки выделки шкур и меха.</p> <p>Искать информацию об уходе за одеждой с использованием средств ИКТ — электронной почты, чата, форума и т.д.</p>
<p>Народные промыслы народов Якутии. Виды декоративно-прикладного искусства народов Якутии. Традиционные промыслы коренных народов Республики Саха (Якутия). Национальные орнаменты и узоры, используемые для украшения одежды, обуви, предметов быта, их названия. Знакомство с творчеством народных умельцев и мастеров своего села, улуса, города. Встреча с ними. Мастера ювелирного искусства. Известные художники республики (7 ч).</p>	<p>Сравнивать и различать виды декоративно-прикладного искусства.</p> <p>Практическая работа: участвовать в изготовлении национальных орнаментов и узоров одного из народов (по выбору). Узнавать произведения народных мастеров Якутии.</p> <p>Составлять выступления о творчестве мастеров своего села, города с использованием средств ИКТ.</p>
<p>Национальная кухня народов Республики Саха (Якутия). Продукция скотоводства, оленеводства, охоты, рыболовства, собирательства. Особенности национальной кухни народов Республики Саха (Якутия). Национальные блюда моего народа. Мои первые рецепты (8 ч).</p>	<p>Различать продукцию скотоводства, оленеводства, охоты, рыболовства, собирательства, описывать их применение в национальной кухне.</p> <p>Характеризовать основные особенности национальной кухни народов республики (по выбору).</p> <p>Сравнивать и различать названия национальных блюд по их видам: мясные, рыбные, молочные.</p> <p>Практическая работа: ознакомить с блюдом своего народа с демонстрацией рецепта его изготовления.</p>
<p>Национальные игры народов Республики Саха (Якутия). Национальные игры и игрушки. Мои любимые игрушки. Виды игр (настольные, подвижные игры и др.) Национальные игры моего народа. Игрушки из природных материалов. Изготовление национальных игрушек. Игрушки для девочек и мальчиков. (8 ч).</p>	<p>Сравнивать и различать виды национальных игр народов.</p> <p>Выявлять связи сезонных народных игр с особенностями того или иного времени года.</p> <p>Участвовать в национальной игре.</p> <p>Практическая работа: изготавливать игрушки в национальных костюмах, из природных материалов.</p> <p>Составить модель народной игрушки с использованием средств ИКТ.</p>
<p>Духовная культура народов Республики Саха (Якутия)</p>	
<p>Традиции, обычаи и обряды народов Якутии. Бережное отношение к природе. Понятие о духах стихий природы. Поклонение солнцу. Почитание огня: роль огня в жизни народов Севера, истоки возникновения поклонения огню. Нравственные заповеди народа. Благопожелания. Воспевание природы в народных хороводных танцах, сочинение стихов. Народные праздники: ысыах, бакалдын, эвинэк, шахадыбэ. Религиозные праздники (Рождество, Пасха и др.). Рождение новой семьи, свадьба, рождение ребёнка, крестины, новоселье. Их значение и обряды.</p>	<p>Узнавать из бесед со старшим поколением сведения об отношении коренных народов к природе, обычаях и обрядах и обсуждать полученные сведения.</p> <p>Обмениваться мнениями, полученными в ходе бесед со старшими членами семьи, земляками о нравственных заповедях, обычаях, праздниках народов, населяющих республику. Находить эти сведения в справочной и дополнительной литературе.</p> <p>Сравнивать и различать народные и религиозные праздники.</p> <p>Выступить с устным сообщением с ИКТ-поддержкой.</p>

Слушание благословений разного рода, разучивание, исполнение (20 ч).	
Устное народное творчество народов Якутии. Понятие «фольклор». Жанры устного народного творчества коренных народов Республики Саха (Якутия): сказки, пословицы, поговорки, загадки, скороговорки. Знакомство с эпосом народов, олонхо. Известные олонхосуты (15 ч).	Уметь различать жанры устного народного творчества. Практическая работа: подбирать в творчестве народов республики пословицы, поговорки по определенной тематике (н-р, дружба народов и др.) Уметь определять и различать эпические произведения народов.
Музыкальная культура народов Якутии. Детский песенный фольклор. Хороводные танцы народов Республики Саха (Якутия) — оһуокай, хоровод, һээдьэ, лондол, хэйро, гасигор. Своеобразие их содержания и особенности исполнения. Музыкальные инструменты народов Якутии. Музыкальная культура моего народа: музыкальные инструменты, детский песенный фольклор. Прослушивание игры на национальных инструментах. Певцы, артисты, композиторы (9 ч).	Различать и узнавать музыкальные инструменты, хороводные танцы народов республики. Уметь их сравнивать. Уметь слушать игру на музыкальных инструментах. Уметь представлять музыкальную культуру своего народа с использованием музыкальных инструментов, через исполнение музыкального номера. Извлекать (по заданию учителя) необходимую информацию из дополнительных источников о певцах, артистах, композиторах республики.
Литература народов Якутии. Детские писатели Якутии, их произведения. Республиканские газеты, журналы для детей. Знакомство с рубриками газет и журналов. Свои рассказы, сочинения (10 ч).	Узнавать детских писателей Якутии и их произведения. Характеризовать особенности прослушанного художественного произведения. Сопоставлять свои сочинения (н-р, о времени года) с похожими описаниями в творчестве писателей Якутии. Искать информацию с использованием средств ИКТ — электронной почты, чата, форума и т.д.
Республика Саха (Якутия) — субъект Российской Федерации	
Россия — многонациональная страна. Москва — столица Российской Федерации, Якутск — столица Якутии. Понятие о символике: флаг, герб, гимн Российской Федерации, Республики Саха (Якутия). Президент Российской Федерации — глава государства. Федеральное собрание. Президент Республики Саха (Якутия) — глава республики. Государственное собрание «Ил Тумэн». Улусы, центры улусов республики. Работа с картой. Государственные и всенародные праздники России. Праздники, отмечаемые в республике. Очная или заочная (с помощью ИКТ) экскурсия по Москве и Якутску (14 ч).	Объяснять символический смысл основных изображений Государственного герба, флага России, Якутии, узнавать их среди других гербов, флагов (с помощью учителя). Практическая работа с текстом Государственных гимнов России и Якутии: слушать гимны, декламировать их тексты. Практическая работа с картой: показывать местонахождение Москвы, Якутска на карте России; родного улуса на карте Якутии. Собирать материал на основании бесед, дополнительной информации о праздничных днях России. Сравнивать и различать государственные и национальные праздники. Участвовать в праздниках совместно с близкими и родными.

**РЕКОМЕНДАЦИИ ПО МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМУ ОБЕСПЕЧЕНИЮ
УЧЕБНОГО КУРСА**

Наименование объектов и средств материально-технического обеспечения	Количество	Примечания
Библиотечный фонд		
Примерная программа по курсу «Культура народов Республики Саха (Якутия)». 1—4 классы.	Д	В программе определены цели начального обучения по культуре народов Республики Саха (Якутия); рассмотрены подходы к структурированию учебного материала и к организации деятельности учащихся; представлены результаты изучения предмета; основное содержание курса, тематическое планирование с характеристикой основных видов деятельности учащихся; описано материально-техническое обеспечение образовательного процесса.
Учебные пособия: Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 1 класс. Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 2 класс. Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 3 класс. Культура народов Республики Саха (Якутия). Учебное пособие. 4 класс.	К	Учебные пособия содержат занимательный развивающий характер. Выполняя задания, ученики анализируют, объясняют, сопоставляют, группируют и делают выводы. Методический аппарат учебных пособий позволяет организовать систематическое повторение. В учебные пособия включены разнообразные задания для работы в парах и группах. В содержание учебных пособий включены задания для диагностики («Проверь себя»).
Культура народов Республики Саха (Якутия). Тестовые задания.	К	В пособии даны разнообразные тестовые задания по всем разделам курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)». Они предназначены для совершенствования, проверки и контроля осознанности первоначальных представлений знания о жизни и быте каждого народа, его занятиях, народных традициях, также о природе, животных, окружающем мире ребёнка и формирующихся у учеников УУД. Задания можно использовать на занятиях по культуре, так и для индивидуальной работы дома.
Методическое пособие «Культура народов Республики Саха (Якутия)».	Д	Пособие содержит рекомендации по проведению уроков, раскрывает особенности работы с учебниками, включает систему планирования уроков, задания к каждой теме.
Справочная литература для учителя и др., обеспечивающая изучение/преподавание учебного курса «Культура народов Республики Саха (Якутия)». Учебно-наглядные пособия. Специальные дополнительные пособия для учителей и литература, предназначенная для оказания им информационной и методической помощи. Научно-популярные книги, содержащие дополнительный познавательный материал развивающего характера по различным темам учебного предмета.	Д Ф/Д Д Д	— нормативные документы, регламентирующие права ребёнка, взрослого в области сохранения и развития культуры народа (Конвенция о правах ребёнка; Конституция Российской Федерации; Конституция (основной закон) Республики Саха (Якутия); Закон Российской Федерации «Об образовании»; Закон Республики Саха (Якутия) «Об образовании»; Закон Республики Саха (Якутия) «О правах ребёнка» и др.) Наглядные пособия в виде таблиц и плакатов — Д , формата А4 — Ф . Научно-методические журналы «Бастакы үктэл», «Иити кыһата», «Таткачирук». 1) Серия познавательных книг для детей младшего школьного возраста «Национальные праздники народов Республики Саха (Якутия)»: «Ыһыах», «Бакалдын», «Сабантуй», «Олонхо күнэ», «Хомус күнэ», «Төрөөбүт тыл күнэ» и др. «Официальная символика и праздники Республики Саха (Якутия)». 2) Серия научно-познавательных книг для детей среднего и старшего возраста «Якутия — сокровищница уникальных языков и культур»:

Энциклопедии по культуре, справочные издания Альбомы по культуре. Книги о культуре.	П Д П	«Русский язык и культура». «Язык и культура саха». «Эвенский язык и культура». «Эвенкийский язык и культура». «Чукотский язык и культура». «Долганский язык и культура». «Юкагирский язык и культура». Серии познавательных книг для детей среднего и старшего возраста: «Ытык сирдэр». «Айылҕа дьиктилэрэ». «Ытык дьоммут». «Саха сириҥ улууустара». «Якутск — столица Республики Саха (Якутия)». «Якутия в истории России» и др.
Информационно-коммуникативные средства		
Мультимедийные обучающие программы. Электронные учебники. Видеофильмы, соответствующие тематике. Слайды (диапозитивы). Мультимедийные (цифровые) образовательные ресурсы.	Д К Д Д Д	— дополнительные мультимедийные (цифровые) образовательные ресурсы, Интернет-ресурсы (www.sakha.gov.ru/depnarod ; Федеральный информационный портал SakhaNews; www.wikipedia.org www.identity2010.ru и др.), тематически связанные с содержанием предмета и др.
Экранно-звуковые пособия		
Аудиоматериалы. Видеофильмы. Слайды.		
Технические средства обучения		
Классная доска с набором приспособлений для крепления таблиц, картинок.	Д	
Музыкальный центр. CD и DVD-проигрыватели. Телевизор. Видеомагнитофон. Диапроектор. Компьютер. Слайд-проектор. Магнитная доска. Экран. Фотокамера цифровая. Видеокамера цифровая.	Д Д Д Д Д Д Д Д Д Д	Центр или аудиоманитофон с возможностями использования аудиодисков, аудиокассет, CD-R, CD RW, MP 3. С диагональю не менее 72 см. Необходимо иметь в кабинете устройство для затемнения окон. Аудиторная доска с магнитной поверхностью. Со штативом.
Оборудование		
Ученические столы и стулья по количеству учащихся, учительский стол, шкафы для хранения учебных пособий, дидактических материалов и пр., настенные доски для вывешивания иллюстративного материала.	К	Единые оборудования для кабинета начальных классов.
Игры и игрушки		
Куклы в национальной одежде, передающие облик жителей республики, изучаемых народов. Настольные развивающие игры.	Д П	

Конкретное количество указанных средств и объектов материально-технического обеспечения учитывает средний расчёт наполняемости класса (25—30 учащихся). Для отражения количественных показателей в рекомендациях используется следующая система символических обозначений:

Д — демонстрационный экземпляр (1 экз. кроме специально оговоренных случаев);

К — полный комплект (исходя из реальной наполняемости класса);

Ф — комплект для фронтальной работы (примерно в два раза меньше, чем полный комплект, т.е. не менее 1 экз. на двух учащихся);

П — комплект, необходимый для практической работы в группах, насчитывающих по несколько учащихся (6—7 экз.).

ОЛОНХО ПЕДАГОГИКАТЫН КОНЦЕПЦИЯТА

Бырайыак

1 салаа. Национальнай иитэр идеал

Олонхоҕо айыы бухатыырын уонна айыы кыыһын уобараһа киһилии киһини иитии идеала. Олонхо түг былыр үөскээбит айымньы. Олонхоҕо айыы бухатыыра күн сириг көмүскээччи, айыы дьонун араначчылааччы быһыытынан арыллар. Айыы дьоно айылҕаҕа, айылҕа күүһүгэр сүгүрүйэр итэҕэллээхтэрэ.

Олонхоҕо олоххо көрүү, сиэргэ-майгыга иитии сыала, соруктара үс эйгэнэн тустуһунан быһаарыллар. **Маннайгы эйгэ.** Тус бэйэ эйгэтэ. **Иккис эйгэ.** Дьон сыһыанын эйгэтэ. **Үһүс эйгэ.** Утары күүс эйгэтэ.

Саха норуота айыы бухатыырын уобараһын көнүлгэ, сырдыкка тардыһыы, үтүөбэ дьулуһуу идеала оностон, олох бары ыарахаттарын тулуйан, XIX-с үйэ бүтүөр диэри олорон кэлбитэ.

Кэлиңҥи кэм идеала. XX-с үйэ саҕаланыабыттан, сэбиэскэй кэмгэ олонхо сыһыа сүппүтэ, олонхоһут ахсаана лаппа аһыйаабыта.

XX-с үйэ 90-с сылларыгар көнүл лиичинэс (киһи) идеала кэлбитинэн ытык өйдөбүллэри билиммэт, сиэри-туому билбэт, тутуспат, уопсастыба иннигэр ханнык да эбээһинэһэ суох киһи уобараһа баар буолбута. Ол эрээри ити кэмгэ Саха Республикатыгар Национальнай оскуола концепцията олоххо киирэн, саха оскуолатыгар оҕону төрөөбүт тылынан үөрэтии, бэйэ култууратыгар, сиэригэр-туомугар сыһыарыы, иитии оҕо киһилии киһи буола улаатарыгар төрүт буолбута.

Оҕо олонхону толоруута, олонхону туруоруу, дьүһүйүү саҕаламмыта. Аһыйах ахсааннаах да буоллар, оҕо тэрилтэтигэр, оскуолаҕа олонхо эйгэтэ үөскээн барбыта.

Билиңҥи кэм идеала. Иитэр үлэ билиңҥи национальнай идеалыгар олонхоҕо көстөр сыаннастар сөп түбэхэллэр: үрдүк сиэрдээх-майгылаах, туруоруммут сыалын ситиһэр гражданин; Аҕа дойду дьылҕатын, бар дьонун туруктаах олобун тус дьылҕатын курдук ылынар киһи; бэйэтин омугун үтүө үгэһин, сиэрин-туомун билэр, утумнуур, кэлэр көлүөнэҕэ биэрэр киһи.

2 салаа. Олонхо ытык өйдөбүллэрэ

Олонхо саха норуота үйэттэн үйэҕэ харыстаан илдэ кэлбит ытык өйдөбүллэрин сөҕөрдүбүт айымньы буолар. Олор манныктар: **Олох.** Киһи аймах бастын сыаннаһа олох буоларын айыы аймаҕа уонна абааһы бииһэ утарыта турар өйдөбүлүнэн толоролор. Ону кинилэр охсуһар төрүөттэрэ көрдөрөр. **Киһи** — **айыы киһитэ**, хас биирдии киһи айыылартан төрүттээх, айыылартан алгыстаах. Ону оҕо төрүөбүттэн инэрэллэр. Олонхо өйдөбүлүнэн хас оҕолонор дьахтарга Айыыһыт Хотун уҥа илиитигэр уол оҕо сүрэ — ох саа, ханас илиитигэр кыыс оҕо сүрэ — кыптыый тутуурдаах кэлэр уонна оҕо кут-сүр инэрэр, аат биэрэр, инникитин үтүө олоххо алгыыр. **Ыал.** Олонхоҕо орто дойдуга кэлбит киһи бэйэтин аналын булан ыал буолара дьылҕа ыйааһын быһыытынан кэпсэнэр. **Сыһыан.** Олонхоҕо сыһыан утарыта турар икки күүһүнэн бэриллэр. **Дьулуур.** Дьулуурдаах буолуу, үтүөбэ, сырдыкка, кыайыыга дьулуһуу — олонхоҕо айыы дьонун сүрүн хаачыстыбалара. Сиэр, майгы-сигили сыаннаһын быһыытынан үтүөбэ дьулуур айыы дьонун күүстээх өттө. **Эрэйдэни.** Олонхоҕо айыы бухатыыра «эрэи энэринэн тэлэн», эрэи-мунгу туораан үтүөбэ, кыайыыга-хотууга тийэрэ сиһилии ойууланар. Олонхо үөрэҕэ үтүө дьулуурдаах киһи эрэи чистээхтик туораатабына, үтүөнү үрдүктүк туттабына, сыалын-соругун ситиһэрин, үтүөбэ тии-

йэрин кэрэһэлиир. *Өтө көрүчү, сэрэйи*. Бу экстрасенсорнай өйдөөһүн биир көрүнгө. Манна киһи билгэлиир ханнык да уоргана кыттыспат. Үгэс быһыытынан түүлүнэн өтө көрүү, көтөр айанынан-сырыытынан, өлөрбүт көтөрдөрүн ис уорганнырынан билгэлээһин, түгэх өйүнэн сэрэйи буолар. *Дойдуга бэриниилээх буолуу*. Олонхо — дойдуга бэриниилээх буолууну хоһуйар айымньы. *Үлэ*. Олонхоҕо олоҕу тупсарар үлэ уйгулаах олоххо тиэрдэрэ сиһилии ойууланар. *Мал-сал*. Олонхоҕо дьиэ-уот, мал-сал, иһит-хомуос, таңас-сап ураты сиэдэрэйэ, ону саха мындырдаан онороро хоһуулар. *Айылба*. Олонхоҕо «куйаар — үс дойду — айылба» ситимэ уратытык арыллар. *Айылбаҕа итэҕэл*. Саха айылбаны тыыннаабымсытан өйдүүр, онуоха аналлаах үгүс сиэри-туому тутуһар. Онон айылба сахаҕа итэҕэл сүннэ, төрдө буолбута. *Уус-уран тыл*. Олонхо тыла — саха уус-уран тылын сөҕөрдөн сытыарар кылаата. *Киһи аймах*. Олонхоҕо орто дойдуга отут үс биис ууһа олороро кэпсэнэр. *Сомоҕолоһуу*. Абааһы бийһин кытары охсуһууга орто дойдуга олорор айыы аймаҕа бэйэ-бэйэлэригэр көмөлөһөллөр.

3 салаа. Олонхо педагогикатын сүрүн ис хоһооно, сыала соруга

Олонхо педагогиката — саха героическай эпоһа олонхо олоҕу түстүүр, уруйдуур идийэтин, сиэрдээх майгыны олохсатар олоххо көрүүлэрин билигин киэпкэ, ньымаҕа киллэрэн кэнчээри ыччакка тиэрдэр, олордор иити систиэмэтэ. Олонхо педагогиката — норуот педагогикатыгар, үөрэх аныгы технологияларыгар олоҕурбут, төрүт тутулу олохтуур үлэни-хамнаһы биир ситимнэ киллэрэр утумнаах үлэ. Үөрэх систиэмэтигэр олонхо педагогикатын олоххо киллэри араас хайысханан, үлэ аныгы киэбинэн, ньыматынан ытыллар.

Олонхо педагогикатын хайысхалара уонна ньымалара:

1. *Үөрэх-иити үлэтэ*. Олонхо оҕо, ыччакка тийэр, иитэр-үөрэтэр үлэ тиһигэр кириэр суолун торумнааһын ытыллар.

Олонхоттон бэйэ омугун уратытын, сиэрдээх майгытын көрдөрөр сүрүн өйдөбүллэри чуолкайдааһын, тилиннэри, онуоха олоҕуран, үөрэх-иити үлэтигэр көдүүстээх, табыгастаах ньымалары киллэри, сайыннары; умнуллубут уонна умнуллан эрэр үгэстэри, сиэри-туому сэргүтүү, тилиннэри, аныгы олоххо сөптөөбүнэн көрөн, иитэр үлэҕэ туһаны.

Олонхону иитэр эйгэ курдук көрөн, үөрэтии-иити үлэтин манньк хайысханан наардыахха сөп: олонхо педагогикатын төрүттэрин ырытыы, чинчийи; олонхо педагогикатын үөрэх тэрилтэтин укулаатыгар киллэри; олонхону уроукка үөрэтии, сүрүн көрүүлэрин ханнык баҕарар предметкэ киллэри; олонхону туруоруу, толоруу; олонхо педагогикатын иитэр үлэҕэ туһаны; олонхо педагогикатын ыал укулаатыгар киллэри; олонхо педагогикатын түөлбөҕө олохтоһун; олонхо — култууралар алтыһыларыгар.

2. *Төрөппүтү кытта үлэ*.

Олонхоҕо олох-дьаһах, идэ, дьарык туһунан өйдөбүллэргэ, бириинсиптэргэ олоҕуран, билигин олоххо сөп түбэһиннэрэн, ыалга оҕону иитэр тутууһа ньыма быһыытынан олохтоһун.

3. *Дьон-сэргэ ортотугар үлэ*. Нэһилиэннэ ортотугар сиэрдээх майгыны, чөл олоҕу, сиэри-туому сөпкө толорору сырдатар, уһуйар үлэни утумнаахтык ытыты.

Былыр-былыргыттан саха олох олоҕор үөрэҕи оҕо төрөөтүн кытары төрүттээбитинэн барара. Олонхо педагогиката ол үгэстэн туораабат. Онон олонхо педагогикатын олохтоһун оҕо саас кэрдийс кэмигэр сөп түбэһиннэрэн сайдар онкулунан барар.

Саха героическай эпоһын олонхону чөлүнэн хаалларыыга, үөрэтиигэ уонна тэни-тиигэ оҕону кытары үлэҕэ учууталлары, төрөппүттэри, нэһилиэннэ бары арагатын кытары социальнай бииргэ үлэлээһин эрэйиллэр.

Олонхо педагогикатын норуот педагогикатын төрүтүнэн ааҕан, саха оскуолатын моделын оноруохха сөп.

Олонхо педагогикатын норуот педагогикатыгар олоҕурбут систиэмэ курдук көрөн, оҕону иитиигэ-үөрэтиигэ билигин кэм ирдэбилгэр сөп түбэһэн, Россия гражданинын

духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии, сайыннарыы Концепциятыгар олобуран, саха оҕотун иитии-үөрэтии санга таһымна тахсарын хааччыйаҕа.

4 салаа. Олонхо педагогикатыгар олобуран, духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитиини уонна сайыннарыыны тэрийии ис хоһооно, сүрүн бириинсиптэрэ

Олонхо педагогикатыгар олобуран, оҕону духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы сүрүн ис хоһооно.

Олонхоҕо оҕону, ыччаты сиэрдээх, көхтөөх майгыга, бэйэ-бэйэҕэ көмөлөһүүгэ, дойдутун, дьонун иннигэр эппиэтинэстээх буоларга иитэр ытык өйдөбүллэр бааллар.

Олонхо педагогиката оҕо түмэккэ киириитигэр араас эйгэни кытары тэннээх сыһыаны олохтуур, духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитиигэ, сайыннарыыга тирэх буолар. Онуоха үлэни сүрүн тэрийээччи педагогической кэлэктиип.

Олонхо педагогикатыгар олобурут духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы ис хоһооно педагогической кэлэктиип үлэтин-хамнаһын сүрүн сыалынан буолар.

Олонхо педагогикатыгар олобуран, духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитиини уонна сайыннарыыны тэрийии сүрүн бириинсиптэрэ манньктар:

Иитээччи, учуутал сиэрдээх майгытын холобура. Төрөппүт үтүөҕэ үөрэтэр холобура. Оҕо эйгэни кытта бииргэ үлэлээһинэ. Киһи лиичинэс быһыытынан сайдыытыгар олонхо педагогикатын суолтата.

Олонхо педагогикатыгар олобурут духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы бырагырааматын олоххо киллэрии үлэ араас көрүнүнэн сайдар: ыалга утумнаах үлэ; уруокка этнокултурунай киллэһик (коннотация) ньыматынан; уруок, оскуола таһынан үлэ бары көрүнэр, уопсастыбаҕа туһалаах үлэнэн.

Билигини кэмнэ олонхо педагогикатынан оҕону сиэргэ-майгыга, духуобунаска иитии улахан суолтаны ылар уонна көдүүүһү аҕалар.

Түмүк. Россия билигини туругар духуобунаска, сиэргэ-майгыга иитии уонна сайыннарыы сүрүн хайысха буолар. Онуоха оскуола көрүүтүнэн, төрөппүт баҕатынан, омук бэйэтин уратытын учуоттаан, ытык өйдөбүллэригэр тирэбирэр. Саха оскуолатыгар уонна сананы олоххо киллэриэн бағалаах ханнык бағарар үөрэх тэрилтэтигэр олонхо педагогикатынан үлэ оҕону иитиигэ, сайыннарыыга санга көрүүлэргэ, суолу-иһи тобуларга улахан кыағы биэрэр. Россия — үгүс норуот олорор судаарыстыбата. Онон хас биірдии норуот бэйэтин културуатыгар тирэнэн, российской национальной ытык өйдөбүлгэ табыстағына, Россия норуота сомоғолоһорун, сиэрдээх майгыны тутуһар ытык өйдөбүллэри олохсутарын, политика уонна экономика биір тэнник сайдарын хааччыйар усулуобуйата олохсуйуоҕа.

ТУТТУЛЛУБУТ ЛИТЕРАТУРА:

1. Данилюк А.Я., Кондаков А.М., Тишков В.А. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. — Москва: Просвещение, 2009. — 23.
2. Олонхо педагогиката. Концепция. — Дьокуускай, 2004.

ОЛОНХО ПЕДАГОГИКАТЫГАР ОЛОБУРАН УРУОК ТАҢЫНАН ИИТИНИ УОННА САЙЫННАРЫЫНЫ СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМАЛАР 1—4 кылаас

БЫҢААРЫЫ СУРУК

Алын сүһүөх оскуола олонхо педагогикатыгар олобуран уруок таһынан иитэр уонна сайыннарар үлэтин сүрүннүүр бырагыраамалара оҕо этнокултуурунай компетентноһа олохсуйарыгар туһуланаллар. Саха героической эпоһа олонхо — «сиэрдээх майгы», «айылгы», «кут-сүр», «удьуор тыына», о.д.а. ытык өйдөбүллэри ингэринэ сылдыар улуу айымньы.

Оҕо төрөөбүт норуотун бу төрүт өйдөбүллэригэр олобуран, киһи аймах тутуһар, сиэрдээх майгыны олохтуур ытык өйдөбүллэрин ылынар кыахтанар, төрөөбүт төрүт буорун таптыыр, киһилии киһи буолар тыынҥа уһуйулар. Сүрүннүүр бырагыраамалар ааттара ону чопчу көрдөрөллөр.

«Үөрэх туһунан» Россия Федерациятын Сокуонугар этиллэр «Гражданственноты, үлэни таптыырга, киһи көнүлүн, быраабын ытыктыырга, тулалыыр айылҕаны, Ийэ дойдуну, чугас дьонун таптыырга иити» (1 гл., 2 ыст.) бириинсип олоххо киирэр.

Россия Федерациятын Үөрэх министрствотын Национальной политикатын кэнсиэпсийэтигэр сүрүн сыал быһыытынан маннык этиллэр: «Образовательное учреждение, реализующее общеобразовательные программы с этнокультурным (национально-региональным), с обучением на родном (нерусском) и русском (неродном) языках, будучи транслятором языков и культур, объективно должно выступать консолидирующим, более того, системообразующим фактором как для собственного этноса, так и для всего полиэтнического сообщества в целом».

«Россия гражданинын личноһын духуобунаска, сиэрдээх майгыга иити уонна сайыннары кэнсиэпсийэтигэр» национальной ытык өйдөбүллэр систиэмэ быһыытынан бэриллэллэр. Онно оҕону сиэрдээх майгыга-сигилигэ иити ханнык да утарсылары аахсыбакка, дьэиэ кэргэнигэр, уопсастыбаҕа, култуураҕа, киһи аймах бары ытык өйдөбүллэригэр, олорор сирин уратытыгар, тус бэйэтин өйүгэр-санаатыгар тирэбирэн барыахтааҕа этиллэр. 2005 с. ЮНЕСКО олонхону киһи аймах чулуу айымньытынан биллэрбитэ. Онон сибээстээн, 2007—2015 сс. олонхону харыстыырга, үөрэтэргэ, тарҕатарга сокуон уонна судаарыстыба бырагыраамата ылыллыбыта. Маныха сүрүн сыалынан-соругунан үөрэххэ олонхо эйгэтин тэрийи, үөрэтэр-иитэр кыабын толору туһаны, норуоттар алтыһыларыгар олонхо кэрэтин туһаны киирбитэ.

Олонхо педагогикатыгар олобурут уруок таһынан иити уонна сайыннары сүрүннүүр бырагыраамалара алын сүһүөх оскуолаҕа саха омук быһыытынан уонна олорор сирин уратыларын учуоттаан, үлэбэ туһанар усулуобуйатын хааччыйаллар.

Үөрэх былааныгар олонхо педагогикатынан сүрүннүүр бырагыраамаларын миэстэлэрэ

Олонхо педагогикатынан сүрүннүүр бырагыраамалар этнокултуурунай үөрэхтээһин кууруһун хааччыйаллар, базиснай үөрэх былааныгар уруок таһынан үлэ чааһыгар студия, куруһуок, интэриэстэринэн кулууптар, дьарык, о.д.а. чэрчитинэн бараллар.

Куурустар 34 эбэтэр 68 чааска аналлаахтар (нэдиэлэбэ 1 эбэтэр 2 чаас). Уруок таһынан араас көрүннээх дьарыгы оҕо уонна төрөппүт талар.

Сүрүн сыала: кыра кылаас оҕотугар олонхо педагогикатынан киһилии киһи хаачыстыбаларын олохсутуу, оҕо күннээби олобор олонхоттон ылбыт билиитин туһанарын ситиһи, онон этнокултуурунай компетенциятын олохтоһун.

Соруктара:

— олонхо педагогикатын киэн эйгэбэ киллэри, үөрэх-иити үлэтин хас биирди кыттааччыта ылбыт билиитин-көрүүтүн олоххо туһанар усулуобуйатын олохтооһун;

— саха героической эпоһыгар олонхобо хоһулар дирин билиилэр (холобура, сир-дээх майгы, куйаар киэлитэ, олобу анаары, о.д.а.) үөрэнээччигэ аан дойду туһунан кэлим өйдөбүл олохсуйарыгар тирэх буоларын ситиһи, онуоха обо ис кыахтарын уһугуннарары;

— олонхо педагогиката обо омулар сөп түбэхэр өйүн-санаатын (этническая идентичность) көдүүстээхтик хаачыйарын ситиһи;

— үөрэнээччи олонхо педагогикатыгар ылбыт билиилэрин ингэринэн үтүөнү айар, онорор баһатын уһугуннарары; олоххо көхтөөх буоларын ситиһи;

— үөрэнээччи олонхоттон билбитин сааһыланарыгар, олоххо туһанарыгар, дьонго тарҕатарыгар эппиэтинэстээх буоларыгар иити-такайы.

Сүрүннүүр бырагыраамалар

1. «Олонхо эйгэтэ» обо тыйаатыра маннык хайысхалардаах: олонхону үгэс быһыытынан толоруу; олонхону дьүһүйүү; куукула тыйаатыра.

2. «Олонхо дойдута» студия куурустара: «Олонхо киһитэ», «Олонхо кэрэтэ», «Айы дьоно», «Олонхобо киэргэл-симэх», «Олонхо дьиэтэ-уота», о.д.а.

3. «Эпос уонна олонхо» студия куурустара: «Аан дойду уонна Россия эпостара», «Саха сирип норуоттарын эпостара», «Эпостарга — бухатыыр», «Эпостарга — кыыс обо», «Саха героической эпоһа олонхо», о.д.а.

4. «Саха аһа — олонхобо» студия куурустара: «Олонхо — чөл олох», «Олонхобо кымыс сирэ-туома», «Олонхобо ас иһитэ-хоһуоһа».

5. «Олонхо оонньуулар» секция: «Хапсабай», «Мас тардыһы», «Хамсанылаах оонньуулар», «Ыстана, кылы», о.д.а.

6. Олонхо түмэлэ (саала, мундук, галерея). «Олонхо музейа», «Олонхо уонна олонхоһуттар», «Удьуор олонхоһуттар», «Түөлбэ олонхото», «Экспонаттар кэпсииллэр», о.д.а.

7. «Олонхону сэнээрэбин» кулууп. Олонхо педагогикатынан биир интэриэстээх обо уонна улахан дьон научнай-чинчийэр уопастыбалара (төрөһпүт, педагог, учуонай, уһуйааччы, маастар, о.д.а.).

Алын сүһүөх оскуола олонхо педагогикатыгар олобуран уруок таһынан иитэр уонна сайыннарар үлэтин сүрүн көрүнгэ — айар-тутар, сайыннарар үлэ. Онон олонхо педагогикатынан сүрүннүүр бырагыраамалар обо үлэтин бырайыактааһыныгар олобурулар. 3—4 кылаас үөрэнээччитэ үлэтин бырайыактанарыгар манныктары учуоттуур: ханна тугу оноруохтаабын өйдүүр, былаанныыр, тугунан туттарын быһаарар, үлэ ырынарын билсир, онорбутун олоххо киллэрэр.

Уруок таһынан иитэр уонна сайыннарар үлэ «Сатабыл», олонхо педагогикатын куолаан үөрэти технологияларыгар олобурулар. Бу үлэ туттаах киһитэ — обо. Маныха обо «бэйэм» хаачыстыбалара: иттини, өйүнэн оноруу, бэрээдэктээх буолуу, хонтуруолланы, салайыны, сайыннарары — сайдаллар.

Сүрүннүүр бырагыраамалар уратылар. Олонхо педагогикатынан үлэ ис хоһоонун, көрүнгүн таларга обо баһата сүрүн оруолу ылар. Маныха төрөһпүт санаата, баһата учуоттанар; оскуола психологун сүбэтэ аахсыллар; уруок таһынан үлэни тэрийээччи кыаба, сатабыла улахан суолталаах.

Уруок таһынан иитэр уонна сайыннарар үлэ сүрүннүүр бырагыраамаларын ис хоһооно үөрэнээччи сатабыла хамсыгы турар, сайдан иһэр уратытын көрдөрөр; обо сэнээрэр, кэрэхсиир таһымыттан саһалаан, олоххо наадалаах билиилэри, сатабылы ингэринэр, кэлин идэни баһылырыгар сөптөөх суолу-иһи булар олугун охсууга тийэ сайдар.

Уруок таһынан иитэр уонна сайыннарар үлэни үөрэх тэрилтэтэтэ бэйэтэ онгостор. Онуоха алын сүһүөх оскуолаһа холобур быһыытынан «Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаа-

тырын толору былаанын уонна «Олонхо музейа» куурус сүрүннүүр бырагырааматыттан үөрэх былаанын тиэмэлэринэн наардааһынын биэрэбит.

«Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаатыра

БЫҤААРЫЫ СУРУК

Оҕону духуобунас эйгэтигэр сыһыарарга, сиэрдээх быһыыга-майгыга иитэргэ, кэрэбэ дьулуһарга, кэрэни сайыннарарга искусство уонна литература оруола улахан. Оҕо ону айымньылаах үлэнэн, ол эбэтэр үлэбэ ытыктабылынан, айар-тутар дьобурунан, сыалы толорорго дьулуһарынан, дыаныарынан ситиһэр.

Үлэ сыала: куукула тыйаатырын нөҕүө оҕо дьобура аһылларын, кэрэни кэрэхсии улаатарын, олонхо ис тыһынын өйдүүрүн ситиһии.

Соруктара:

чөрэтэр: оҕо олонхо төрүт өйдөбүллэрин билэр, суолтатын өйдүүр; искусство биир көрүнгэ тыйаатыр, ол иһигэр куукула тыйаатыра буоларын билэр; искусствоҕа тардыһар;

иитэр: оҕо тулалаан турар эйгэ кэрэтин болҕойор; айар үлэбэ саастыылаахтарын кытары бодоруһар; тус бэйэтин уонна бииргэ куолаан үлэ түмүгүттэн астынар;

айар: айар үлэбэ тылынан уус-уран сириэстибэ көрүнүн, тыйаатыр ньымаларын таба туттарга үөрэнэр; ону олоҕор туһанар үөрүйэхтэргэ иитиллэр;

сайыннарар: уһуйааччы оҕону кэрэбэ сыһыарар; олонхону толоруу уратыларын быһаарар; оҕо айылҕаттан бэриллит дьобурун арыһар, сайыннарар.

Дьарык кылааска, аактабай саалаҕа, тыйаатыр эбэтэр кулууп сыанатыгар барар. Дьарык сылга 34 чааска (нэдиэлэбэ 1 чаас) эбэтэр 68 чааска (нэдиэлэбэ 2 чаас) суоттанар. Элбэх оҕо баар буоллаҕына, бөлөх арахсыан сөп.

Тыйаатыр салайааччыта оҕолору олонхону туруорууга, кэнсиэргэ, ыһыахха, тыйаатырга, циркэбэ, түмэлгэ, быыстапкаҕа сырытыннарар, ол түмүгүнэн кэпсэтиини, ырытыны, санаа атастаһытын тэрийэр, оҕолор олонхоһуттар, артыыстар кистэлэн-нэрин ырыталлар, олонхо уонна олонхоһут туһунан араас литератураны ааҕаллар, дьүүллэһэллэр.

Үлэ түмүгүнэн отчуоттуур кэнсиэр, олонхону куукуланан дьүһүйүү тэриллэр. Манна төрөһпүт, учууталлар, оҕолор табаарыстара, артыыстар сылдьан көхтөөхтүк кытталлар.

«Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаатырын үөрэх былаанын тиэмэлэринэн наардааһын

№	Тиэмэ	Чааһынан наардааһын		
		Барыта	Түөрүйэ	Дьарык
1.	Кирири дьарык. Тыйаатыр тиэрминнэрин уратылары.	2	1	1
2.	Саха героической эпоһа — Олонхо. Олонхону туруоруу уратылары.	2	1	1
3.	Тыйаатырга туттуллар быһыы уонна декорацияны оноруу.	4	1	3
4.	Олонхо матыыбынан куукуланы оноруу уратылары.	8	2	6
5.	Тылга дьарыктаныы. Тойукка үөрэни, эрчиллии.	6	1	5
6.	Куукуланы хамсатыы уратылары.	4	1	3
7.	Олонхону талыы.	2	1	1
8.	Түмүк бэлэмнэни.	5	1	4
9.	Олонхо-испэктээк.	1		1
	Барыта:	34	9	25

1. Кирири дьарык. Тыйаатыр тиэрминнэрин уратылары.

Пьеса, персонаж, дьайы, сюжет, о.д.а. туһунан өйдөбүл. Куукула тыйаатырын үлэтин уратыта. «Куукуланы хамсатааччы» туһунан өйдөбүл. Куукуланы хамсатар үлэ бириинсиптэрэ (куукула төбөтүн, илиитин, атабын хамсатыы). Куттал суох буолуутун тиэхиникэтэ. Тыйаатыр тиэрминнэрин уратылары.

Дьарык: тарбах куукулатын хамсатыы тиэхиникэтэ.

2. Саха героической эпоһа — Олонхо. Олонхону туруоруу уратылары.

Саха героической эпоһа — Олонхо туһунан өйдөбүл. Олонхону туруоруу уратылары. Олонхо дьоруойдара (оонньуур дьоно) уонна кинилэр характеристикалара.

Дьарык: олонхону аабы (талан).

3. Тыйаатырга туттуллар быһыы уонна декорацияны оноруу.

«Декорация» өйдөбүлүн билиһиннэри. Куукула тыйаатырын туруоруутун уотунан-күөһүнэн, санганан-ингэнэн, тыаһынан-ууһунан киэргэти. Тыйаатыр быһыын билиһиннэри, аһар-сабар дьобуру үөрэти. Декорация араас көрүнгүн (хаптабай, мөкүнүк) билиһиннэри. Хаптабай декорацияны (мас-от, дьиэ-уот, о.д.а.) бэлэмнээһин. Тыйаатыр мала-сала физико-техничеккэй уратыларын билиһиннэри.

Дьарык: тыйаатыр быһыын туруоруу, декорация чаастарын оноруу.

4. Олонхо матыбынан куукуланы оноруу уратылары.

Куукуланы оноруу технологиятын кытта билиһиннэри. Куукула араас чааһын онорор матырыяалы талы. Куукула төбөтүн бэлэмнээһин (Куо-куукула, айыы уонна абааһы бухатырдар, удабан, ат, о.д.а.). Олонхо дьоруойдарын таңастарын куукулаларга бэлэмнээһин, тигии.

Дьарык: куукулалары оноруу.

5. Тылга дьарыктаны. Тойукка үөрэни, эрчилли.

Тылы имитии, тылга дьарыктаны. Олонхо тыйаатырын персонажтарын (оҕо, айыы киһитэ, абааһы, бухатырдар, ат) сангарар уонна хамсанар уратыларын өйдөтүү, куолаһы уларытыы тиэхиникэтэ. Тиэкиһи куолас көмөтүнэн биэри (чабырбах, диалог, монолог, тойук, оһуохай). Оҕо айылҕаттан дьобура, ону сайыннары. Куукула тыйаатырыгар сылдыһы.

Дьарык: сыанаҕа сангарары тупсары (тренинг).

6. Куукуланы хамсатыы уратылары.

Куукула араас чааһа хамсыыр уратыларын өйдөбүлэ. Быыс иннигэр хамсыыр куукула тиэхиникэтэ. Эдэр артыыс — куукуланы хамсатааччы үйүлүгатын уратыта.

Оҕо бэйэтэ хамсанарын уонна куукулатын хамсатарын эрчийи. Быыс кэннигэр сыана түгэбэр куукуланы хамсатыы тиэхиникэтэ. Олонхоһут идэтин кэпсээһин. Тыйаатырга үлэлиир идэлээх дьон (актёр, режиссёр, худоһунньук, көстүүм толкуйдааччы, грим онорооччу, сырдатааччы, о.д.а.).

Дьарык: оонньуур бириэмэни аабы, суоттааһын.

7. Олонхону талы.

Олонхону аабы, талы. Сценарийы кытта билсиһи. Оруоллары аттары, түнэти. Куоласка оруолларынан үлэ. Олонхо-испэктээги оноруу: малы-салы, музыканы, тыаһы-ууһу аттары. Олонхо персонажтара сангаларын уонна хамсананыларын дьүөрэлэһиннэри. Олонхо хаамытыгар музыканы, тыаһы-ууһу алтыһыннары.

Олонхо, олонхоһут, актёр, уобараһы арыһы туһунан билиһиннэри. Драматургия, оруол, сюжет туһунан быһаары.

Дьарык: олонхо олукартынан испэктээги бэлэмнээһин.

8. Түмүк бэлэмнэни.

Куукула тыйаатыра оонньуур сири бэлэмнээһин. Дьүүллүүр сүбэни булуу. Испэктээги туруоруу. Үлэни ырытыы.

Дьарык: испэктээги бэлэмнээһин, туруоруу.

9. Олонхо-испэктээк.

Куукула тыйаатырын туруоруу: быһы тарды, малы-салы туруоруу, оруолларга оонньооччулары оннуларын буллары. Уоту-күөһү, тыаһы-ууһу оноруу. Ооннуу.

Дьарык: испэктээгинэн гастрольга бары (быһы, куукулалары, декорацияны, малы-салы угар дьааһыктары булуу, айанна бэлэмнэни); оҕо саадын уонна кыра кылаас оҕолоругар көрдөрүү; куукула тыйаатырдарын көрүүлэригэр кытты.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Изготовление реквизита в кукольном театре. — М., 1979.
2. Михеева Л.Н. Молодёжный любительский театр/ Л.Н.Михеева. — 2006.
3. Наш школьный кукольный театр. — М., 1978.
4. Чехордуна Е.П. Олонхо тыйаатырын тула санаа // Олонхо в театральном искусстве. — 2006. — С. 138—140.
5. Чехордуна, Е.П., Филиппова Н.И., Ефимова Д.Г. Олонхону тарбаты// Театр Олонхо: идеи и подходы / М-во культуры Рос.Федерации, ФГОУ ВПО «Аркт. гос. ин-т искусств и культуры». — Якутск : АГИИК, 2010. — 120 с. — С. 60—64.

«Олонхо музейа» куурус

БЫҤААРЫ СУРУК

«Олонхо музейа» куурус Олонхо түмэлигэр үлэлиэн баҕалаахтарга анаар.

Сыала: оҕо олонхоттон ытык өйдөбүллэри инэринэн киһилии киһи буола улаатар онкулун ууруу, Олонхо түмэлигэр үлэлиэн баҕатын хааччыйы.

Соруктара:

1. Музей (түмэл) дьыалатын билсиһи.
2. Улуус, республика, Россия түмэллэрин арааһын билиһиннэри (кыраайы үөрэтэр, историческай, олонхо, мемориальной, художественнай, о.д.а.).
3. Оҕо чинчийэр-көрдүүр, айар дьобуруун сайыннары.
4. Оҕо көхтөөх уонна инициативалаах буоларын сайыннары.

Оҕо киһилии киһи буола улаатарыгар төрөөбүт норуотун историятын, былыргытын билэр, өйдүүр буолара улахан суолталаах. Ол эбэтэр кини кэм-кэрдии сибээһин өйдүүр, утуму тутар дьобурга итиллэр, онон киниэхэ удьуор тыына итиллэр, олохсуйар. Ол инниттэн оҕо ааспыт кэм тыыннаах чаччыларын илиитинэн тутар, харабынан көрөр, иэйиитэ үһүктар усулуобуйата олохтоноро ирдэнэр. Ону кини түмэлгэ былыргы малы-салы тутан, ол устуоруйатын билэн улааттабына ситиһиллэр.

Олонхо түмэлэ оҕо былыргыны өйдүүрүгэр, кэм-кэрдии ситимин тутарыгар, өбүгэ үгэһин харыстыырыгар иитэр. Онон кини олонхо ытык өйдөбүллэрин инэринэ улаатар.

Куурус 4 уонна 5 кылааска 68 чааска суоттанар. Оҕо улахан дьону кытары бииргэ үлэлиригэр кыах бэриллэр, ол түмүгүнэн үөрэнээччи бэйэтэ айар уонна чинчийэр бырайыактаах буолар: быыстапка, экскурсия, бэсиэдэ, о.д.а.

Үлэ түмүгүн үөрэх дьылын саҕаланытыгар (балаҕан ыйа, алтынны) ытыллара ордук, үлэ көрүнгүн оҕо бэйэтэ талар.

Икки сыллаах куурус түмүгүнэн оҕо түмэл дьыалатын билсигэр, улуус сүрүн түмэллэрин билэр, республика, Россия түмэллэрин ааттыр, аан дойду аатырбыт түмэллэриттэн 2—3 этэр, Олонхо түмэлин ис хоһоонун, үлэтин хайысхатын билэр, олонхоһуттар олохторун, олонхолорун (4—5) билэр, көрдүүр-чинчийэр үлэ ньыматын, тиэрминнэрин өйдүүр буолуохтаах.

**«Олонхо музей» куурус
үөрэх былаанын тиэмэлэринэн наардааһын**

№	Тиэмэ	Чааһынан наардааһын		
		Барыта	Түөрүйэ	Дьарык
1.	Кирири дьарык. Түмэл сүрүн тиэрминнэрэ, өйдөбүллэрэ.	4	1	3
2.	Түмэл диэн тугуй? Түмэли үөрэтии — билим үөрэбэ.	4	2	4
3.	Киһи олоһор түмэл оруола. Түмэл анала.	4	2	2
4.	Улуус түмэлин историята. Коллекциялааһын.	5	2	3
5.	Республикаҕа түмэл историята. Олонхо түмэлэ.	5	2	3
6.	Түмэл ситимэ. Түмэллэри наардааһын. Оскуола түмэлэ.	4	2	2
7.	Түмэл фондата. Фондаҕа үлэ.	6	2	4
8.	Түмэл экспозицията уонна көрүнгэрэ.	4	2	2
9.	Түмэл көрдүүр-чинчийэр, научнай үлэтэ.	4	2	2
10.	Түмэл быыстапкалара. Быыстапкалары наардааһын.	4	2	2
11.	Түмэл култуураҕа уонна үөрэххэ ытар үлэтэ.	4	2	2
12.	Экспедицияҕа кыраайы үөрэтэр үлэ.	14	2	12
13.	Түмүк.	6	2	4
	Барыта:	68	27	41

ЛИТЕРАТУРА:

1. Багаутдинова Ф.Г. Туристско-краеведческая деятельность учащихся начальных классов: (в помощь учителю, руководителю кружка) / Ф.Г. Багаутдинова. — М., 1992.
2. Винокурова А.М. Из истории создания школьного музея / Иитии кыһата. № 4. — 2009. — С.60.
3. Емельянов Б.В. Экскурсоведение / Б.В. Емельянов Б.В. — М., 2000.
4. Как организовать работу школьного краеведческого музея: методические рекомендации / сост. Н.А.Воронцова. — Пермь, 1974.
5. Местникова Т.И. Проектно-исследовательская деятельность учащихся в школьном краеведческом музее «Кэскил» / Иитии кыһата. № 4. — 2009. — С.55.
6. Обутова А.Д. Воспитание в музейной среде / Иитии кыһата. №24. — 2007. — С.26.
7. Российская музейная энциклопедия. В 2 т. — М., 2001.
8. Сборник нормативно-правовых актов по туристско-краеведческой работе, организации отдыха детей и молодежи / сост. Ю.С.Константинов, С.В.Усков — М., 2006.
9. Собакина С.Н. Олохтоох телестудияҕа музей матырыйаалын туһаныы / Иитии кыһата. № 1. — 2007. — С.41.

**ОЛОНХО ПЕДАГОГИКАТЫНАН 1—4 КЫЛААСКА УРУОК ТАҢЫНАН ҮЛЭНИ
МАТЕРИАЛЬНОЙ-ТЕХНИЧЕСКЭЙ ХААЧЧЫЙЫ**

№	Материальной-технической тэрлэлэр	Ахсаана	Хос быһаары
Бибилэтиэкэ пуондата			
1.	Олонхо педагогикатынан уруок таһынан үлэбэ үөрэх-методика кэмпилиэгэ (ҮөМК). Олонхо педагогикатынан 1—4 кылааска уруок таһынан үлэбэ сүрүннүүр бырагыраамалар. Олонхо педагогикатынан оҕоҕо аналлаах кинигэ, босуобуйа.	К Д К	Олонхо педагогикатынан уруок таһынан үлэбэ аналлаах Саха Республикатын Үөрэбин министиэристибэтэ бигэргэппит кинигэлэрэ, босуобуйалара.
Бэчээтинэй босуобуйалар			
2.	Олонхо педагогикатынан уруок таһынан иитэр-үөрэтэр, сайыннарар үлэбэ бырагыраамалар: — «Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаатыра; — студиялар: «Олонхо дойдута», «Эпос уонна олонхо»; «Саха аһа — олонхоҕо»; — «Олонхо оонньуулар» секция; — «Олонхону сэнээрэбин» кулууп. Олонхо педагогикатынан босуобуйалар: «Олонхо кинитэ», «Олонхо кэрэтэ», «Айыы дьоно», «Олонхоҕо киэргэл-симэх», «Олонхо дьиэтэ-уота», «Аан дойду уонна Россия эпостара», «Саха сиригэр норуоттарын эпостара», «Саха героической эпоһа — олонхо», «Олонхо музейа», «Олонхо уонна олонхоһуттар», «Удьуор олонхоһуттар», «Түөлбэ олонхото», «Экспонаттар кэп-сииллэр», «Олонхоҕо кымыс сиэрэ-туома», «Олонхоҕо иһит-хомуос», «Олонхоҕо хапса-бай», «Олонхоҕо атах оонньуута», о.д.а.	К П	
Көрдөрөр-иһитиннэрэр босуобуйалар			
3.	ҮөМК сөптөөх видеофильм. ҮөМК иһинэн слайдалар. Мультимедийнэй босуобуйа.	Д Д Д	
Оонньуулар уонна оонньуурдар			
4.	Олонхо дьоруойдарынан куукула тыйаатырыгар аналлаах оонньуур, мал-сал арааһа. Олонхо иһитэ-хомуоһа. Оҕо этэ-сиинэ сайдарыгар сөптөөх оонньуурдар: остуол оонньуурдара, сайыннарар оонньуурдар уонна оонньуулар.	Д П Ф	

«ОЛОНХО ТЫЛА» УРУОК ТАҢЫНАН ДЬАРЫК (КУУРУС) СҮРҮННҮҮР БЫРАГЫРААМАТА 1—4 кылаас

БЫҢААРЫЫ СУРУК

Куурус өйдөбүлэ

Оскуола алын сүһүөх кылаастарыгар «Норуот тылынан айымньыта уонна уус-уран литература» (1—9 кылаас) бырагырааматыгар олонхону үөрэтии иккис кылаастан көрүллэр. Онон олонхо сүрүн өйдөбүлүн, тылын-өһүн үөрэтии сабаланаар. Кылааска олонхону толору үөрэтии уустугунан, тылын-өһүн үөрэтии куурус быһыытынан уруок таһынан үлэбэ ытыллар.

Кууруска олонхо тылын үөрэтии тыл дэгэтин, дорҕоон дьүөрэлэһиитин быһаарарга олобулар. Олонхо тыла омук ытык өйдөбүллэрин (сыаннастарын) биэрэринэн, тыл көмөтүнэн оҕо кутун-сүрүн иитэр үлэ бараар.

Олонхо тылын үөрэтии сүрүн сыала: оҕо олонхону өйдүүрүгэр, биһириригэр, ылынарыгар олуку ууруу, сахалыы тылын саппааһын байытыы; олонхо ытык өйдөбүллэрэ оҕону иитэр кыахтарын туһаныы.

Олонхо тылын үөрэтии **соруктара:**

1. Олонхо эйгэтин үөскэтии.
2. Тыл кэрэтинэн оҕону олонхоҕо умсугутуу.
3. Тыл кэрэтинэн төрөөбүт дойдуга, ийэ сиргэ таптала инэрии.
4. Олонхо тылынан оҕоҕо ийэ өйү, сизэрдээх майгыны, кэрэ сигилини олохсугуу.
5. Тыл күүһүнэн кыра кылаас үөрэнээччитэ уус-уран толкуйун сайыннарыы.
6. Оҕо бэйэтигэр эппиэтинэстээх буоларыгар иитии.
7. Олонхо уран тылын кыра кылаас оҕотугар инэрэр олугу охсуу.

Үөрэх былааныгар куурус миэстэтэ

«Олонхо тыла» куурус кыра кылаастарга уруогу таһынан үлэттэн 1 чааһы ылан ытыллар. Дьарыгы таларга оҕо уонна төрөппүт бағата учуоттанар, маныаха төрөппүт сүрүн болғомтону ылар.

Ытык өйдөбүллэри (сыаннастары) куурус ис хоһоонугар киллэрии

Олонхоҕо сөнгөн сытар ытык өйдөбүллэри кыра кылаас үөрэнээччитин сааһыгар сөп түбэһэр тылларынан, олукутарынан тиэрдиллэр.

Олонхоҕо саха норуотун манньык ытык өйдөбүллэрэ бааллар: *Олох. Күһү. Күһү аймах. Дойдуга бэринишлээх буолуу. Айылға. Үлэ. Сомоҕолоһуу. Уус-уран тыл. Дьулуур. Эрэйдэнии. Мал-сал.*

Олонхо ис хоһооно, этэр санаата кыра саастаах оҕоҕо ордук кэбэбэстик, судургутук *төрүт өйдөбүллэринэн* тийэр. Олонхо төрүт өйдөбүллэрэ саха олобу, тулалыыр олох көстөр-көстүбэт эйгэтин, аан айылғанна анааран, сылыктаан, сэдиптээн көрөр үөрүү-бин кытта быһаччы ситимнээхтэр.

Олонхоттон иитэр-үөрэтэр, сайыннарар кыабы тута сылдыар төрүт өйдөбүллэри талан маннык сүрүн бөлөхтөргө арааран наардыахха сөп:

Аан дойдуну анаарар төрүт өйдөбүллэр: *Аан ийэ дойду, Аал Луук Мас, үөһээ дойду, орто туруу дьабыл дойду, аллараа дойду, о.д.а.;*

Киһи аймах аналын туһунан: *айыы аймаҕа, күн өркөн улууһа, саха урааҥхай, аар тойон аҕа, күн күбэй ийэ, айыы кыыһа, о.д.а.;*

Бухатыыр аналын туһунан: *айыы бухатыыра, бухатыыр ата, айыы аймаҕын араҥаччылыыр аналлаах, суон дурда, халың хахха, о.д.а.;*

Норуот духовнай-нравственной идеалын туһунан: *күн киһитэ, саха саарына, киһи кэрэмэхэ, быһый быһыылаах, күцүстээх көрүңнээх, о.д.а.;*

Норуот үгэһин, сиэр-майгы нуорматын туһунан: *үгэс, сиэр-туом, аал уоту аһат, улуу тунах ыһыах, о.д.а.;*

Айыы аймаҕар утары турар күүс туһунан: *абааһы аймаҕа, адьарай биһиэ, Арсан Дуолай, үөдөн түгэбэ, о.д.а.;*

Итэҕэл туһунан: *сүр-кут, буор кут, салгын кут, ийэ кут, Үрүң Айыы Тойон, о.д.а.;*

Норуот уйгулаах олоҕун-дьаһаҕын туһунан: *алаһа дьыэ, иэриэмэ дьыэ, үс курдуулаах моҕол ураһа, аал уот, алтан сэргэ, араҕас илгэ, о.д.а.;*

Тыл күүһүн туһунан: *аман өс, сиэрдээх тыл, үтүө тыл, ытык мааны тыл, киһилии кэпсээ, сахалыы саңар, о.д.а.*

Олонхо ытык уонна төрүт өйдөбүллэрин оҕону иитэр-үөрэтэр үлэбэ сыһыаннаабынан талан наардааһын маннык бириинсиптэргэ олоҕуруу: олонхо сайыннарар, үөрэтэр-такайар, биллэрэр кыабын табан туһаныы; олонхо уус-уран тыла баайын, киһиэхэ дьайар күүһүн өйдөөһүңнэ тирэбири; олонхо киһи уонна айылҕа быстыспат ситимнэрин тиэрдэр кыаҕар тирэбири; олонхо саха төрүт үгэстэрин, сиэр-туом өйдөбүллэрин, этическэй нуормаларын илдэ сылдыар источник, төрүт быһыытынан көрүү; олонхо оҕо айар дьоҕура, талаана арылларыгар дьайар күүһүн таба туһаныы.

Кууруска үөрэтии түмүктэрэ

- Олонхо эйгэтэ үөскүүр. Оҕо санаатын толору уус-уран тылынан саңарар.
- Түргэнник толкуйдуур дьоҕура сайдар.
- Олонхону өйдүү, сэнээрэ улаатар, айар дьоҕура сайдар.
- Бэйэтин омугунан киэн туттар.

Ытык өйдөбүллэри үөрэнээччигэ ингэрии түмүгэ

- Ийэ дойдутун таптыыр тыыңна уһуйулар.
- Олоххо көхтөнөр, бэйэтигэр эппиэтинэстээх буоларга иитиллэр.
- Ийэ өйө олохсуйар, толкуйа сайдар.
- Сиэрдээх майгыта, кэрэ сигилитэ олохсуйар.
- Олонхо норуот тылынан уус-уран айымньытын чыпчаала буоларын итэбэйэр, олонхоҕо кэпсэнэр билии-көрүү олоххо наадатын өйдүүр.
- Кута-сүрэ бөҕөргүүр, олоххо тирэх булар кыаҕа олохсуйар.

Үөрэх сатабылын сайыннары түмүгэ

1. Олонхоҕо кэпсэнэр сиэр, майгы-сигили олукарарын үөрэтэр, онно олоҕуруу, буола турар быһыыны-майгыны уонна бэйэ онорор дьайыытын тэнгнээн көрөр.
2. Олонхо олукарарыттан дьонго, сиэргэ, майгыга-сигилигэ сыһыаннаах сыанабылы онорору сатыыр.
3. Олонхоҕо олоҕуруу, төрөөбүт алаһа, дьыэ кэргэн, уруу-аймах; төрөөбүт дойду, ийэ дойду, аҕа дойду; төрөөбүт тыл, киһи аймах, аан дойду өйдөбүллэрин чопчулуур.

4. Олонхо төрүт өйдөбүллэрин туһанан хоту сир, Саха сирэ, аан дойду, үс дойду өйдөбүллэригэр бэйэтин санаатын этэр, сааһылаан сангарар.

5. Олонхоттон сэргиир, наадыйар иһитиннэриитин арааран булар.

6. Олонхоҕо этиллэр сир-майгы олуктарыгар олобуран, оҕолору (ол иһигэр атын омук) кытта сатаан алтыһар, ханнык баҕарар түгэнгэ сөптөөх суолу-иһи көрдүүр.

Куурус түмүгэ

1. Олонхону үөрэтэргэ сыалы туруорар, ааҕары былаанныыр.

2. Олонхо олугуттан ис хоһоонун сабаҕалыыр.

3. Олонхо олугуттан аахпытын, үөрэппитин сыаналыыр.

4. Олонхо олугуттан тэннэбилгэ кэриннэри, төрүт буолар тылы (билиини) талар.

5. Олонхо араас олугуттан биир кэлими, бүтүнү танан онорор, онуоха бэйэтэ ырытан ситэри толкуйдуур, көтүтүллүбүт, сиппэтэх өлүүскэни ситэрэн биэрэр.

6. Олонхоҕо ойууланар айылҕа көстүүтүн быһаарар, ырытар, толкуй утум-ситим тутулун тутар, дакаастыыр.

7. Олонхоттон улахан быһа тардыыны ааҕарыгар салайыныыга дьулуһар: кыабын, күүһүн-күдэбин түмэр, көрсөр мэхэйдэри, ыарахаттары туоруур; бэйэни күһэйинэр.

8. Олонхону ааҕы, үөрэтии итэҕэһин тупсарар: үлэ былааныгар, ньыматыгар уларытыыны, эбиини, тупсарыыны киллэрэр.

9. Киэп (эталон), дьайыы уонна үлэ түмүгүн (бородууксуйа) икки ардыгар араастаһы табыстаһына, дьайыы былааныгар уонна ньыматыгар сөптөөх уларытыылары, көннөрүүлэри киллэрэр.

Куурус ис хоһооно

Олонхо тылын үөрэтии олонхо олугар олобуруор. Олонхо олугун сүрүн ис хоһоонугар үлэ эрчиллии араас көрүнүнэн барар. Хас практической дьарык аайы оҕо кэтээн көрөр, илиитинэн тутан-хабан онорор үлэлэрэ киирэллэр.

Үөрэтиллэр матырыйаал кылааһынан, тиэмэнэн наарданар.

Олонхо тылын үөрэтии **маннайгы кылааска** олонхо сирин-уотун, дьонун-сэргэтин туһунан уопсай өйдөбүлтөн саҕаланар. Эрчиллии үксэ тылынан ытытлар. Дьарыкка хамсанан эрчиллии учуутал көрүүтүнэн онгоһуллар. Бу кылааска оҕо уруһуйдаан элбэхтик үлэлиир.

Иккис кылааска аан дойду айыллыытын үөрэтэллэр. Маныха сөптөөх тиэмэлэр таныллан, болҕомто оҕо тылын-өһүн, өйүн-санаатын сайыннарага туһаайыллар. Суругунан үлэ киирэр.

Үһүс кылааска Орто дойду сирэ-уота хоһуллар. Бу кылааска тылы-өһү туттууга, ураннаан хоһуйууга болҕомто ууруллар. Суругунан үлэ балачча эбиллэр. Өй оонһуулар киирэллэр.

Төрдүс кылааска оҕо олонхо тылынан балачча сангарар, күннээҕи кэпсэтэр тылыгар киллэрэр буолара ирдэнэр. Ол быһыытынан, ситимнээх санаҕа болҕомто улаатар. Суругунан үлэ элбиир. Маныха учуутал айымньылаахтык сыһыаннаһара эрэйиллэр.

Дьарык таһыма хас биирдии учуутал дьобуруттан тутулуктаах. Онон манна этиллибит тиэмэлэри, үлэ араас көрүнүн төһө баҕарар уларытыахха сөп.

Хас кылаас аайы дорҕоон, тыл дьүөрэлэһиитигэр учуутал көрүүтүнэн дьарыктаныы ытытлар. Практической дьарык араас көрүнэ: уруһуй; олонхо ойуутун көрүү, үс дойдутун, дьонун-сэргэтин ойуунан көрөн тэннээһин, ырытыы; күн-дьыл хаамыытын кэтээн көрүү; ребуһу, таабырыны таайсыы; араас тиэмэҕэ, ол иһигэр олорор түөлбэтигэр баар Кэрэ Ытык сирдэр туһунан бэйэттэн айан хоһоон, кэпсээн суруйууга; тылы наардыырга өйгө дьарыктаныы, хоһуйуу, этиилэри сааһылаан сангарыы, өйү сайыннара оонһуу, о.д.а. киирэр.

Үөрэх-иитии үлэтин көдьүүһэ үөрэппиккэ олобурубут бырайыактары онорууга эмиэ

көстөр, көдүүстээх бырайыактары олоххо киллэри биирэнэр. Бырайыак көдүүһүн оскуола быһаарытынан кылаас барыта түмсэн көмүскүүн эмиэ сөп.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ БЫЛАН

Куурус ис хоһоно	Тиэмэнэн наардааһын	Үөрэнээчи үлэтин ис хоһоно
Олонхо. Олонхоһут.	Олонхо сүрүн ис хоһоно. Олонхо — аан дойду чулуу айымньыта. Олонхо — норуот киэн туттуута. Олонхоһут — талба талаан. Саха норуотун чулуу олонхоһуттара. Төрөөбүт түөлбэ олонхоһуттара.	Төрөөбүт түөлбэ олонхоһуттарын туһунан кэпсэтиһии. Кинилэр олохторун, олонхолорун үөрэтии.
Үс дойду. Үөһээ дойду. Орто дойду. Аллараа дойду.	Үөһээ, орто, аллараа дойду өйдөбүллэрэ. Олонхо тылынан хоһуйуу. Ол дойду олохтоохторо. Олонхо үөһээ дойдутун туһунан өйдөбүл. Дьоно-сэргэтэ. Олонхо орто дойдутун туһунан өйдөбүл. Орто дойду дьоно-сэргэтэ. Олонхоҕо хоһуллар аллараа дойду өйдөбүлэ. Аллараа дойду олохтоохторо. Аллараа дойду дьонун сирэ-майгыта.	Үс дойду олохтоохторун тэннээн көрүү.
Айыы дьоно. Айыы бухатыра. Кыыс оҕо. Уол оҕо. Үрүҥ Уолан.	Айыы дьонун өйдөбүлэ. Олонхоҕо ыал олоҕо. Аҕа. Ийэ. Уол. Кыыс. Айыы бухатырын тас көрүнгэ. Айыы аймаҕын, күн улуһун дьонугар дурда-хахха. Төрөөбүт сирин-уотун көмүскээчи. Саха уола уонна айыы бухатыра.	Айыы дьонун олонхо тылынан ойуулааһын. Билиҥни дьону кытары тэннээһин.
Абааһы биһэ. Абааһы бухатыра.	Абааһы биһэ олорор сирэ-уота. Абааһы бухатырын майгыта. Сирэ суох быһыы охсуута.	Абааһы майгытын олонхо тылынан ойуулааһын, бэйэ санаатын этии.
Аан дойду айыллыыта.	Киэн куйаар киэлитэ. Олонхоҕо куйаар өйдөбүлэ. Олонхо уус-уран тыла. Наука куйаар өйдөбүлэ. Халлаан. Олонхоҕо халлаан өйдөбүлэ. Наука халлаан өйдөбүлүн быһаарыы. Күн. Олонхоҕо күнү хоһуйуу. Күн ураты бэлиэлэрэ. Халлаан эттигэ — күн (күн туһунан наукаҕа быһаарыы). Былыт араас көрүнгэ. Олонхоҕо былыты ойуулааһын. Былыт туһунан наука өйдөбүлүнэн. Ый. Олонхоҕо ый туһунан хоһуйуу. Ый — наукаҕа. Сулус. Сулустаах халлаан. Сулустар сахалыы ааттара. Сулус туһунан научнай быһаарыы өйдөбүлэ. Ыраас халлаан. Дьыл түөрт кэмигэр, айылҕа араас уларыйытыгар сөп түбэһиннэрэн, ыраас халлаан туһунан олонхо, хоһоон уус-уран тыла. Хараҥа хайдах үөскүүрө. Сырдык уонна хараҥа. Им балай	Уус-уран тылынан дьүһүйэн этии. Бэйэ күннээҕи олоҕун кытары дьүөрэлэһиннэри. Былыты уус-уран хоһуйуу. Аан дойду айыллыытын, халлааны ойуулааһын. Күн, ый, сулус туһунан уустаан-ураннаан этии.

	харага. Халлаан эттиктэрэ. Олонхожо күн, ый, сулус туһунан уус-уран этиилэр.	
Орто дойду сирэ-уота. Орто дойду кэрэтэ.	Байбал. Муора өйдөбүлэ. Наука муора туһунан. Өрүс. Үрэх. Өрүс, үрэх туһунан олонхожо хохуйуу. Күөл. Олонхожо күөлү хохуйуу. Хайа. Тумул. Алаас. Олонхожо алааһы хохуйуу. Төрөөбүт түөлбэ алаастара. Хонуу. Олонхожо хонууну хохуйуу. Аал Луук Мас өйдөбүлэ. Хатын маһы олонхо, хоһоон тылынан хохуйуу. От-мас. Олонхо тылынан от-мас арааһын хохуйуу. Сибэкки. Көтөр кынаттаах. Олонхожо хоһулар көтөр-сүүрэр арааһа. Кыталык. Олонхожо кыталыгы хохуйуу.	Олонхо уус-уран тылынан байбалы, муораны хохуйуу. Бэйэ төрөөбүт дойдутун уус-уран хохуйуу. Бэйэ дойдутун олоһуттан суруйуу. Олонхо олугуттан хайа арааһын ааһы, тумулу хохуйуу. Алаас, хонуу уратытын уус-уран тылынан этии. Олонхо уус-уран тылынан Аал Луук Маһы хохуйуу. Олонхо тылынан сибэккени ураннык хохуйуу. Төрөөбүт түөлбэ көтөрө-сүүрэрэ. Олорор дойдубут дьыл түөрт кэмигэр.
Айыы хаан аймахтара, күн хаан улуустара.	Олонхо ыала (биир-икки олонхоттон): аҕа, ийэ ааттара, оҕолоро. Туох уратылаахтара, биир өрүттээхтэрэ. Ыал тиэргэнин өйдөбүлэ. Тиэргэн тутуулара. Олонхожо ураһаны хохуйуу. Ураһа арааһа. Балаһан. Иһит-хомуос. Олонхожо балаһаны хохуйуу. Балаһан иһин мала-сала. Орон. Көмүлүөк. Иһит-хомуос. Сэргэ. Сэргэ анала. Сэргэ сорох арааһа. Тиэргэн сэргэтэ. Ыһыах сэргэтэ. Тойон аҕа. Олонхожо тойон аҕаны хохуйуу. Тойон аҕа дьүһүнэ, таһаһа-саба, майгыта-сигилитэ. Ыйааһыннаах тыла-өһө. Хотун ийэ. Олонхожо хотун ийэни хохуйуу. Хотун ийэ дьүһүнэ, таһаһа-саба, майгыта-сигилитэ. Дьибэ ийэ оруола. Уол оҕо барахсан. Олонхо уран тылынан уол оҕону хохуйуу. Дьүлүруйар Ньургун Боотуру олонхо тылынан хохуйуу. Ньургун Боотур дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Бухатыыр таһаһа-саба. Айыы дьонун араҥаччылааччы. Эрчимэн Бэргэн — айыы бухатыыра. Дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Олонхо бухатыыра — Үрүн Уолан. Үрүн Уолан дойдута. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Үрүмэччи маһан ата. Олонхожо кыыс оҕо кэрэтин хохуйуу. Олонхо кыыһа. Дьүһүнэ. Ыһыта-таһаата. Суһуоҕа. Олонхожо кыыс оҕо кэрэтэ — Туйаарыма Куо. Ийэтэ-аҕата. Майгыта-сигилитэ. Ыһыта-таһаата. Суһуоҕа. Айталы Куо — кыыс оҕо кэрэтэ. Дойдута. Дьоно-сэргэтэ. Майгыта-сигилитэ. Ыһыта-таһаата. Суһуоҕа.	Олонхо уус-уран тылынан дьибэни, дьибэ таһын, тэлгэһэ тутуутун, малы-салы, иһити-хомуоһу, таһаһы-сабы хохуйуу. Олонхожо хоһулар аҕа, ийэ уонна оҕо аҕата, ийэтэ. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Ньургун Боотур дьүһүнүн-бодотун, майгытын-сигилитин, Үрүн Уолан Үрүмэччи маһан атын хохуйуу. «Уол оҕо барахсан» (кэпсэтиһии, реферат, өйтөн суруйуу). «Кыыс оҕо кэрэтэ олонхожо уонна олоххо» (ырытыы, кэпсэтиһии, өйтөн суруйуу). Өйтөн суруйуу «Мин дойдум — олонхо дойдута».

	<p>Олонхо бухатыра — айы дьонун арангаччылааччы. Орто дойду — айы бухатырын дойдута. Көрүнгэ. Таҥаһа-саба. Күүһэ-уоҕа. Дьулуруйар Ньургун Боотур киһилии сангарар Тураҕас хара ата. Чаппараах анала. Ойуута-мандара.</p>	
--	--	--

**«Олонхо тыла» куурус бырагыраамата
Үлэ былаана**

1 кылаас. Олонхо сирэ-уота, дьоно-сэргэтэ (24 чаас)

1 тиэмэ. Олонхо. Олонхо сүрүн ис хоһооно. Олонхо — аан дойду чулуу айымньыта. Олонхо — норуот киэн туттуута.

2 тиэмэ. Олонхоһут. Олонхоһут — талба талаан. Саха норуотун чулуу олонхоһуттара. Төрөөбүт түөлбэ олонхоһуттара.

3 тиэмэ. Үс дойду. Үөһээ, орто, аллараа дойду өйдөбүллэрэ. Олонхо тылынан хоһуйуу. Ол дойду олохтоохторо.

4 тиэмэ. Үөһээ дойду. Олонхо үөһээ дойдутун туһунан өйдөбүл. Дьоно-сэргэтэ.

5 тиэмэ. Орто дойду. Олонхо орто дойдутун туһунан өйдөбүл. Орто дойду дьоно-сэргэтэ.

6 тиэмэ. Орто дойду кэрэтэ. Олонхоҕо хоһуулар орто дойду уонна биһиги олорор дойдубут. Олорор дойдубут дьыл түөрт кэмигэр. Айылҕаны хоһуйуу.

7 тиэмэ. Аллараа дойду. Олонхоҕо хоһуулар аллараа дойду өйдөбүлэ. Аллараа дойду олохтоохторо. Аллараа дойду дьонун сиэрэ-майгыта.

8 тиэмэ. Айыы дьоно. Айыы дьонун өйдөбүлэ. Олонхоҕо ыал олоҕо. Аҕа. Ийэ. Уол. Кыыс.

9 тиэмэ. Айыы бухатыра. Айыы бухатыра тас көрүнгэ. Айыы аймаҕын, күн улуунун дьонугар дурда-хахха. Төрөөбүт сирин-уотун көмүскээччи. Саха уола уонна айыы бухатыра.

10—11 тиэмэ. Абааһы дьоно. Абааһы бухатыра. Абааһы аймаҕа олорор сирэ-уота. Абааһы бухатырын майгыта. Сиэрэ суох быһыы охсуута.

12 тиэмэ. Кыыс оҕо. Кыыс оҕо туһунан олонхоҕо өйдөбүл. Айыыһыт кыыс оҕоҕо кут ингэриитэ. Кыыс оҕо эрдэбинээбитэ.

13 тиэмэ. Уол оҕо. Уол оҕо туһунан олонхоҕо өйдөбүл. Айыыһыт уол оҕоҕо кут ингэриитэ. Уол оҕо эрдэбинээбитэ.

14 тиэмэ. Үрүн Уолан. Олонхоҕо Үрүн Уоланы хоһуйуу. Үрүн Уолан — айыы кыһын көмүскээччи.

15 тиэмэ. Чаппараах. Чаппараах анала. Ойуута-мандара.

Түмүк. 1 чаас.

2 кылаас. Аан дойду айыллыыта (24 чаас)

1 тиэмэ. Киэн куйаар киэлитэ. Олонхоҕо куйаар өйдөбүлэ. Олонхо уус-уран тыла. Наукаҕа куйаар өйдөбүлэ.

2 тиэмэ. Халлаан. Олонхоҕо халлаан өйдөбүлэ. Уус-уран тылынан дьүһүйэн этии. Бэйэ күннээҕи олоҕун кытары дьүөрэлэһиннэри. Наукаҕа халлаан өйдөбүлүн быһаары.

3 тиэмэ. Күн. Олонхоҕо күнү хоһуйуу. Күн ураты бэлиэлэрэ. Халлаан эттигэ — күн (күн туһунан наукаҕа быһаары).

4 тиэмэ. Былыт. Былыт араас көрүнгэ. Олонхоҕо былыты ойуулааһын. Былыты уус-уран хоһуйуу. Былыт туһунан наука өйдөбүлүнэн.

5 тиэмэ. Былыттаах халлаан. Былыттаах халлааны ойуулааһын. Бэйэ күннээҕи олоҕун кытары дьүөрэлэһиннэри.

6 тиэмэ. Ый. Олонхоҕо ый туһунан хоһуйуу. Ый — наукаҕа.

7 тиэмэ. Сулус. Сулустаах халлаан. Сулустар сахалы ааттара. Сулус туһунан начунай быһаары өйдөбүлэ.

8 тиэмэ. Сулустаах халлаан. Сулустаах халлааны уустаан-ураннаан этии.

9 тиэмэ. Ыраас халлаан. Дьыл түөрт кэмигэр, айылҕа араас уларыһытыгар сөп түбэһиннэрэн, ыраас халлаан туһунан олонхо, хоһоон уус-уран тыла.

10 тиэмэ. Им балай хараҥа. Хараҥа хайдах үөскүүрэ. Сырдык уонна хараҥа. Им балай хараҥа.

11 тиэмэ. Халлаан эттиктэрэ. Олонхоҕо күн, ый, сулус туһунан уус-уран этиилэр. Түмүк. 1 чаас.

3 кылаас. Орто дойду сирэ-уота (32 чаас)

1 тиэмэ. Байҕал. Олонхо уус-уран тылынан байҕалы хоһуйуу.

2 тиэмэ. Муора. Муора өйдөбүлэ. Олонхо тылынан муораны хоһуйуу. Наукаҕа муора туһунан.

3 тиэмэ. Өрүс. Үрэх. Өрүс, үрэх туһунан олонхоҕо хоһуйуу. Бэйэ төрөөбүт дойдутун өрүһүн (үрөвин) уус-уран хоһуйуу.

4 тиэмэ. Күөл. Олонхоҕо күөлү хоһуйуу. Бэйэ дойдутун олобуттан суруйуу.

5 тиэмэ. Хайа. Олонхо олугуттан хайа арааһын аабыы.

6 тиэмэ. Тумул. Олонхо олугунан тумулу хоһуйуу.

7 тиэмэ. Алаас. Олонхоҕо алааһы хоһуйуу. Төрөөбүт түөлбэ алаастара.

8 тиэмэ. Хонуу. Олонхоҕо хонууну хоһуйуу. Алаас, хонуу уратытын уус-уран тылынан этии.

9 тиэмэ. Аал Луук Мас. Аал Луук Мас өйдөбүлэ. Олонхо уус-уран тылынан Аал Луук Маһы хоһуйуу.

10 тиэмэ. Хатыҥ. Хатыҥ маһы олонхо, хоһоон тылынан хоһуйуу.

11 тиэмэ. От-мас. Олонхо тылынан от-мас арааһын хоһуйуу. Бэйэ дойдутун хоһуйуу.

12 тиэмэ. Сибэкки. Олонхо тылынан сибэккини ураннык хоһуйуу.

13 тиэмэ. Көтөр кынаттаах. Олонхоҕо хоһуйуулар көтөр-сүүрэр арааһа. Төрөөбүт түөлбэ көтөрө-сүүрэрэ.

14 тиэмэ. Кыталык. Олонхоҕо кыталыгы хоһуйуу.

Түмүк. 1 чаас.

4 кылаас. Айыы хаан аймахтара, күн хаан улуустара (32 чаас)

1 тиэмэ. Олонхо ыала. Олонхо ыала (биир-икки олонхоттон): аҕа, ийэ ааттара, оҕолоро. Туох уратылаахтара, биир өрүттээхтэрэ.

2 тиэмэ. Ыал тиэргэнэ. Тиэргэн өйдөбүлэ. Тиэргэн тутуулары.

3 тиэмэ. Ураһа. Олонхоҕо ураһаны хоһуйуу. Ураһа арааһа.

4 тиэмэ. Балаҕан. Иһит-хомуос. Олонхоҕо балаҕаны хоһуйуу. Балаҕан иһин мала-сала. Орон. Көмүлүөк. Иһит-хомуос.

5 тиэмэ. Сэргэ. Олонхо уус-уран тылынан сэргэни хоһуйуу. Сэргэ анала. Сэргэ сорох арааһа. Тиэргэн сэргэтэ. Ыһыах сэргэтэ.

6 тиэмэ. Тойон аҕа. Олонхоҕо тойон аҕаны хоһуйуу. Тойон аҕа дьүһүнэ, таҥаһа-саба, майгыта-сигилитэ. Ыйааһыннаах тыла-өһө.

7 тиэмэ. Хотун ийэ. Олонхоҕо хотун ийэни хоһуйуу. Хотун ийэ дьүһүнэ, таҥаһа-саба, майгыта-сигилитэ. Дьибэҕэ ийэ оруола.

8 тиэмэ. Уол оҕо барахсан. Олонхо уран тылынан уол оҕону хоһуйуу.

9 тиэмэ. Ньургун Боотур. Дьулуруйар Ньургун Боотуру олонхо тылынан хоһуйуу. Ньургун Боотур дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ. Бухатыыр таҥаһа-саба. Айыы дьонун арангаччылааччы.

10 тиэмэ. Эрчимэн Бэргэн. Эрчимэн Бэргэн — айыы бухатыыра. Дьүһүнэ-бодото, майгыта-сигилитэ.

11 тиэмэ. Үрүҥ Уолан. Олонхо бухатыыра — Үрүҥ Уолан. Үрүҥ Уолан дойдута. Бииргэ төрөөбүттэрэ. Үрүмэччи манан ата.

12 тиэмэ. Кыыс оҕо кэрэтэ. Олонхоҕо кыыс оҕо кэрэтин хоһуйуу. Олонхо кыһа. Дьүһүнэ. Быһыыта-таһаата. Суһуоҕа.

13 тиэмэ. Туйаарыма Куо. Олонхоҕо кыыс оҕо кэрэтэ — Туйаарыма Куо. Ийэтэ-аҕата. Майгыта-сигилитэ. Быһыыта-таһаата. Суһуоҕа.

14 тиэмэ. Айталы Куо. Айталы Куо — кыыс оҕо кэрэтэ. Дойдута. Дьоно-сэргэтэ. Майгыта-сигилитэ. Быһыыта-таһаата. Суһуоҕа.

15 тиэмэ. Бухатыыр. Олонхо бухатыыра — айыы дьонун араҕаччылааччы. Орто дойду — айыы бухатыырын дойдута. Көрүнгэ. Таһаһа-саба. Күүһэ-уоҕа.

16 тиэмэ. Үрүн Уолан ата. Үрүн Уолан Үрүмэччи манан атын хоһуйуу.

17 тиэмэ. Ньургун Боотур ата. Дьулуруйар Ньургун Боотур киһилии саҕарар Тураҕас хара ата.

Түмүк. Өйтөн суруйуу «Мин дойдум — олонхо дойдута» (1 чаас).

1—4 КЫЛААСКА «ОЛОНХО ТЫЛА» УРУОК ТАҢЫНАН ДЬАРЫК (КУУРУС) МАТЕРИАЛЬНОЙ-ТЕХНИЧЕСКЭЙ ХААЧЧЫЛЛЫЫТА

№	Материальной-технической тэриллэр	Ахсаана	Хос быһаары
Бибилэтиэкэ пуондата			
1.	Үөрэтэр-методическай кэмпилик: Кыра кылааска олонхо тылын үөрэтиигэ сүрүннүүр бырагыраама. Олонхо олуктарынан оҕо аналлаах ааҕар кинигэлэр. Учууталга аналлаах кинигэлэр.	Д К Д	Олонхо тылын үөрэтиигэ эбии матырыйаал быһыытынан туттуллар Саха Республикатын Үөрэх министиэристибэтин биһирээбит, бигэргэспит босуобуйалара, кинигэлэрэ
Бэчээтинэй босуобуйалар			
2.	Тиэмэнэн наардаммыт үлэ тэтэрээттэрэ. Тиэмэнэн наардаммыт ойуулаах кинигэлэр. Тылдьыт. Олонхо төрүт өйдөбүлүгэр сөп түбэхэр магниттаах эбэтэр атын даҕаны түгэтиллэр карточкалар. Олонхо төрүт өйдөбүлүгэр сөп түбэхэр ойуулар.	К К К К К	
Көрдөрөр-иһитиннэрэр босуобуйалар			
3.	ҮөМК сөптөөх видеофильм. ҮөМК иһинэн слайдалар. Мультимедийнэй босуобуйа. «Олонхо көмүс дорҕооно».	Д Д К	
Оонньуулар уонна оонньуурдар			
4.	Олонхо дьоруойдарынан таһастаах куукулалар. «Саха ыала» остуол оонньуурдара. Олонхо тылын сайыннарар оонньуурдар: «Олонхо дойдутун устун айан», «Олонхо Аал Луук Маһа», о.д.а.	Д П Ф	

ИНИНЭЭБИТЭ

Предисловие	3
Примерные учебные планы для общеобразовательных учреждений Республики Саха (Якутия), реализующих Федеральные государственные образовательные стандарты. Начальное общее образование	5
Үөрэх предметгэрин сүрүннүүр бырагыраамалар	22
Төрөөбүт тыл. Саха тылын 1—4 кылааска үөрэтиини сүрүннүүр бырагыраама	22
Литературнай ааһы. 1—4 кылааска сүрүннүүр бырагыраама	42
Примерная программа по курсу «Культура народов Республики Саха (Якутия)» 1—4 классы.....	54
Олонхо педагогикатын концепцията (бырайыак)	65
Олонхо педагогикатыгар олобуран уруок таһынан иитиини уонна сайыннарыны сүрүннүүр бырагыраамалар. 1—4 кылаас	68
«Олонхо эйгэтэ» куукула тыйаатыра	70
«Олонхо музейа» куурус	72
«Олонхо тыла». Уруок таһынан дьарык (куурус) сүрүннүүр бырагыраамата	75

Учебное издание

Ситникова Наталья Васильевна
Семёнова Светлана Степановна
Васильева Надежда Николаевна и др.

**ФЕДЕРАЛЬНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ СТАНДАРТ
В ЯКУТСКОЙ ШКОЛЕ**

I часть

Сборник примерных учебных планов и примерных программ

На русском, якутском языках

Зав. редакцией *М.Г. Макеева*
Редактор *М.В. Мигалкина*
Худож. редактор *Д.Д. Мухин*
Техн. редактор *С.Н. Делахова*
Комп. верстка *М.Н. Кардашевская*

Подписано в печать 28.10.2011 г. Формат 60x84 1/8.
Усл. п.л. 9,8. Уч.-изд.л. 6,74. Тираж 300 экз. Заказ №-610-Т. Заказное.

Национальное книжное издательство «Бичик»
Республики Саха (Якутия) им. С.А.Новгородова
677000, г. Якутск, ул. Курашова, 30/1
т. 34-30-98, 42-20-26, 42-98-80
www.bichik.ru
E-mail: NKI2007@mail.ru

Отпечатано в типографии цифровой печати
НКИ «Бичик» им. С.А. Новгородова
г. Якутск, ул. Автодорожная, 4/2 Б